

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
“ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА”**

На правах рукопису

МАКСИМЧУК ГАННА МИКОЛАЇВНА

УДК: 372+305.234+302.2+305.8+401.4

**МЕТОДИКА ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ
НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Дисертація

на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:

ЛУЦАН НАДІЯ ІВАНІВНА,

доктор педагогічних наук,

професор

Івано-Франківськ – 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ	
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ	
НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ	
	11
1.1. Лінгвістичні засади вивчення етнокультурознавчої лексики	11
1.1.1. Поняття лексики та лексикології	11
1.1.2. Етнокультурознавча лексика, її характеристика	21
1.2. Міжпредметні зв'язки як педагогічна проблема	41
1.3. Проблема словникової роботи з учнями початкових класів	
у педагогічних дослідженнях	53
1.4. Стан використання етнокультурознавчої лексики	
в сучасній педагогічній практиці початкової школи	62
Висновки з першого розділу	80
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ЗБАГАЧЕННЯ	
МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ	
ЛЕКСИКОЮ НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ.....	
	84
2.1. Характеристика рівнів використання етнокультурознавчої	
лексyki учнями молодшого шкільного віку на міжпредметній основі	84
2.2. Теоретичні засади побудови експериментальної методики	
на формульовальному етапі	108
2.3. Експериментальна модель збагачення словника учнів початкових	
класів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі	122
2.4. Порівняльна характеристика рівнів використання	
етнокультурознавчої лексики учнями початкових класів	
на міжпредметній основі (прикінцевий зріз).....	184
Висновки з другого розділу	195
ВИСНОВКИ	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	202
ДОДАТКИ	227

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена пріоритетними напрямками, визначеними у державних документах (Закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, Державний стандарт початкової загальної освіти, Концепція мовної освіти в Україні, Концепція навчання державної мови у школах України) щодо підвищення теоретичного й методичного рівня навчання рідної мови в початковій школі. Розбудова міцної незалежної держави, розвиток освіти і культури України неможливі без національного самоусвідомлення народу, засвоєння українцями культурної спадщини попередніх поколінь, оволодіння словниковим багатством рідної мови.

У науковому обігу проблема збагачення словникового запасу етнокультурознавчими словами в початковій школі представлена такими аспектами: дослідження питань словникової роботи (О. Білецький, О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Луцан, В. Мельничайко, В. Онишук, М. Пентилюк, Л. Рожило, О. Савченко, І. Хом'як та ін.); збагачення словникового запасу дошкільників (А. Богуш, В. Гербова, А. Іваненко, Н. Кирста, В. Коник, М. Коніна, Н. Кудикіна, Н. Луцан, Ю. Ляховська, І. Непомняща, Ю. Руденко, К. Струніна та ін.); активізація та розширення словникового запасу молодших школярів (Л. Бобова, М. Вашуленко, Л. Лук'яник, К. Пономарьова, Л. Попова, Т. Потоцька, Н. Чепелюк та ін.); особливості збагачення мовлення учнів середньої школи (З. Гирич, Н. Голуб, Л. Кожуховська, Т. Коршун, Т. Лановик, Т. Левченко, М. Пентилюк, В. Тихоша, Г. Ткачук, І. Хом'як та ін.).

Взаємодії мови і культури, мови і світобачення та традицій українців присвячені роботи В. Кононенка, О. Неживого, В. Ужченка. Методичний аспект дослідження висвітлено у працях українських науковців (Н. Голуб, Т. Груба, Т. Коршун, Т. Левченко, Л. Лук'яник та ін.).

У сфері сучасної лінгводидактики активізувалися дослідження проблем, пов'язаних із сутністю мовно-мовленнєвих та соціокультурних компетенцій і компетентностей. Серед них: мовленнєва (А. Богуш, М. Вашуленко,

В. Кононенко, Т. Котик, Н. Луцан, М. Львов, М. Пентилюк, І. Хом'як) соціо- та етнокультурна (В. Загороднова, Р. Дружененко, О. Овчарук, М. Пентилюк, Т. Свірчук, Л. Скуратівський, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.); народознавча (Р. Скульський); етнопедагогічна (Л. Бережанова, О. Будник); культурно-краєзнавча (Л. Голованчук); лінгвоукраїнознавча (І. Васильцова, О. Гринчишин, І. Дорожко, Л. Засекіна, В. Калініна, О. Кузнєцова, Л. Лук'яник, Л. Онуфрієва, С. Пілішек, А. Солодка, В. Співак, О. Чепіль). У роботах учених розкрито проблеми взаємозв'язку культури, історії, соціально-політичного устрою, традицій та звичаїв України, а також методики збагачення знань мовними одиницями з національно-культурним компонентом, розвиток здатності сприймати українську мову в її культуроносній функції, що сприяє залученню до діалогу культур, усвідомленню сутності мовних явищ, ролі мовних одиниць у комунікативних процесах. Учені відстоювали думку про те, що знання учнями норм і цінностей, традицій і звичаїв, властивих культурі українського народу, позитивно впливає на формування особистісних якостей поведінки, естетичної культури, культури усного та писемного мовлення.

Питання міжпредметних зв'язків у шкільній практиці досліджували вчені: Л. Варзацька, В. Єрмак, Н. Захарова, Д. Кобцев, В. Коротов, П. Кулагін, І. Лернер, В. Максимова, Т. Мельник, М. Пентилюк, М. Скаткін, О. Тесленко, В. Федорова, О. Чекіна та інші. Науковцями доведено ефективність використання міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі, розкрито їх сутність, функції та шляхи реалізації.

Незважаючи на широкий спектр досліджуваних питань, проблема збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі залишається відкритою: відсутня чітко вибудована та структурована методична система, яка б ґрунтувалася на основних положеннях етнолінгвістики, етнопедагогіки, лінгвоукраїнознавства, етнокультурознавства та була призначена не тільки для вивчення на уроках рідної мови, але й на інших навчальних предметах початкової школи.

Отже, очевидною є низка суперечностей між: зростанням необхідності

різнобічно формувати національно-мовну, етнокультурну особистість школяра та мінімальною реалізацією цього процесу в сучасній початковій школі; недостатньою сформованістю етнокультурознавчих понять у молодших школярів та нагальною потребою початкової практики у спеціально розробленій методиці збагачення словника учнів лексикою національно-культурного змісту, що зумовили вибір теми дисертаційного дослідження – “Методика збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах наукової теми кафедри математичних і природничих дисциплін початкової освіти “Підготовка майбутніх фахівців в умовах формування загальноєвропейського освітнього простору” [№ 0110U008158], що входить до плану наукової роботи Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Автором досліджено аспект збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. Тема дисертаційного дослідження затверджена вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол № 5 від 30.12.2008 р.) і Радою з координації наукових досліджень НАПН України в галузі педагогіки і психології (протокол № 2 від 31.03.2009 р.).

Мета дослідження – науково обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

Завдання дослідження:

1. Визначити й обґрунтувати сутність і структуру феномена “етнокультурознавча лексика молодшого школяра на міжпредметній основі”; уточнити поняття: “міжпредметні зв’язки”, “оцінно-контрольні дії”, “етнокультурознавча лексика”.

2. Виявити критерії, показники та схарактеризувати рівні використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі.

3. Визначити педагогічні умови збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

4. Розробити й апробувати експериментальну модель і методику збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

Об'єкт дослідження – навчально-мовленнєва діяльність молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного змісту.

Предмет дослідження – методика збагачення мовлення учнів початкових класів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

Гіпотеза дослідження: збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі буде ефективним, якщо реалізувати такі педагогічні умови:

–забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою;

–взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи;

–занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості;

–стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

Методи дослідження. Теоретичні: аналіз філософської, психолінгвістичної, етнолінгвістичної, лінгводидактичної та науково-методичної літератури – для з'ясування стану розробленості проблеми збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі, визначення сутності базових понять дослідження; прогностичний аналіз і моделювання – для визначення педагогічних умов та розробки методики збагачення мовлення молодших школярів лексикою етнокультурознавчого змісту на міжпредметній основі. Емпіричні: аналіз чинних програм, анкетування вчителів, бесіди з учителями й учнями, відвідування й аналіз уроків – для вивчення стану використання

етнокультурознавчої лексики в сучасній педагогічній практиці початкової школи; педагогічний експеримент (констатувальний і формувальний етапи) – для перевірки педагогічних умов збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. Математично-статистичні: кількісний і якісний аналіз результатів експериментальних даних з метою з'ясування рівнів збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

База дослідження. Експериментально-дослідна робота здійснювалася на базі інститутів післядипломної освіти міст: Івано-Франківська та Ужгорода і шкіл м. Івано-Франківська (ЗОШ № 4, ЗОШ № 23), м. Ужгорода (ЗОШ № 5, Авторський навчально-виховний комплекс). В експерименті було задіяно 400 учнів та 120 учителів.

Наукова новизна дослідження: вперше визначено й науково обґрунтовано сутність поняття “етнокультурознавча лексика молодшого школяра на міжпредметній основі”; педагогічні умови збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою (забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи; занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості; стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності); критерії та показники (когнітивно-номінативний критерій із показниками: обізнаність учнів з етнокультурознавчою лексикою; обізнаність із формулами українського мовленнєвого етикету; обізнаність з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами; когнітивно-пояснювальний критерій із показниками: розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення; розуміння значення слів-символів українського народу; розуміння смислу фразеологічних зворотів; креативно-дієвий критерій із показниками: вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні; вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні (розмовне, діалогічне,

монологічне); вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету); схарактеризовано рівні використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі (високий, достатній, середній, низький); розроблено та апробовано експериментальну модель збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчими словами на міжпредметній основі, що охоплює пізнавально-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний та креативно-рефлексивний етапи; уточнено поняття: “міжпредметні зв’язки”, “оцінно-контрольні дії”, “етнокультурознавча лексика”; набула подальшого розвитку методика лексичної роботи з учнями початкових класів.

Практична значущість дослідження полягає у розробці методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі; системи вправ на ознайомлення, збагачення та самостійне використання учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні; укладанні етнокультурознавчого тлумачного словника-мінімуму. Теоретичні положення та висновки можуть бути використані в навчально-виховному процесі ЗОШ, при викладанні методик та дисциплін гуманітарного циклу на факультетах початкового навчання у вищих навчальних закладах та інститутах післядипломної освіти.

Результати дослідження впроваджено в навчальний процес Ужгородської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 5 із поглибленим вивченням французької та англійської мов (акт про впровадження № 674 від 06.12.2011р.), Авторського навчально-виховного комплексу міста Ужгорода (акт про впровадження № 340 від 12.04.2010р.), Івано-Франківської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 4 (акт про впровадження № 256 від 03.09.2010р.), навчально-виховного комплексу “Загальноосвітня школа-ліцей №23” (акт про впровадження № 109 від 05.09.2010р.), Івано-Франківському інституті післядипломної освіти (акт про впровадження № 1/711 від 9.12.2011р.), Закарпатському інституті післядипломної педагогічної освіти (довідка про впровадження № 463 від 20.12.2011р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечується методологічною і

теоретичною обґрунтованістю вихідних концептуальних положень; використанням системи методів дослідження, адекватних об'єкту, предмету, меті, завданням дослідження; якісним і кількісним аналізом одержаних даних; експериментально-дослідною перевіркою висунутої гіпотези; статистичною обробкою даних експерименту.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на: V міжнародних педагогічних читаннях (“Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації” (м. Херсон, 2 квітня 2009 р.)); Першому міжнародному педагогічному конгресі (“Дошкільна, передшкільна та початкова ланки освіти: реалії та перспективи” (Одеса, 30 червня-2 липня 2011 р.)); на міжнародній (“Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти” (м. Миколаїв, 25 листопада 2011 р.) та всеукраїнських (“Лінгвістика тексту: теорія і практика” (м. Херсон, 19-20 березня 2009 р.); “Реалізація наступності дошкільної і початкової освіти” (м. Київ, 14-15 травня 2009 р.); “Формування професійної компетентності вчителя початкових класів у контексті об'єктивної парадигми освіти” (м. Івано-Франківськ, 22-24 вересня 2010 р.); “Сучасна вища освіта в умовах реформування: проблеми, теорія, практика” (м. Одеса, 7-8 жовтня 2010 р.); “Актуальні проблеми шкільної та вишівської лінгводидактики: реалії та перспективи” (м. Херсон, 7-8 квітня 2011 р.) науково-практичних конференціях.

Основні результати дослідження відображено у 13 публікаціях, з них 11 статей у фахових виданнях України, 1 – у співавторстві. Особистий внесок автора у статті у співавторстві полягає в розробці методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі та визначенні педагогічних умов успішної її реалізації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 201 сторінка. Робота містить 12 таблиць, 4 схеми, що займають 1 сторінку основного тексту. Додатки викладено на 85 сторінках. Список

використаних джерел містить 252 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ

1.1. Лінгвістичні засади вивчення етнокультурознавчої лексики

Для логічного та послідовного викладу матеріалу дисертаційного дослідження проаналізуємо низку лінгвістичних понять, якими будемо керуватись у подальшій роботі, а саме: “слово”, “лексичне значення слова”, “лексика”, “лексикологія”, “етнокультурознавча лексика”.

1.1.1. **Поняття лексики та лексикології.** У словникових джерелах феномен “слово” тлумачиться як “виключна здатність людини виражати свої думки і почуття, здатність мовити, спілкуватися” [66, с.221]; найважливіша мінімальна структурно-семантична одиниця мови, яка “...служить для називання предметів, процесів і властивостей” [57, с.222]; “...вільно відтворюється у мовленні і служить для побудови висловлювань” [51, с.272]; “...співвідноситься із пізнаним і вицленованим окремим елементом дійсності (предметом, явищем, ознакою, процесом, відношенням та ін.), основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента – його називання, вказування на нього або його вираження” [222, с.612]; “... являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об’єктивного світу” [161, с.329]; охоплює сукупність семантичних, фонетичних та граматичних ознак, специфічних для кожної мови [126, с.465].

Мовознавці (С. Бевзенко, М. Дем’яненко, Ю. Карпенко, А. Левицький, А. Славова, С. Шевчук, Н. Шкурятяна та І. Ющук) визначають слово як “центральну функціонально-структурну, самостійну, наділену одним або кількома граматичними значеннями одиницю мови, яка передає одне чи більше значень, легко відтворюється і є будівельним матеріалом для

речення” (А. Левицький) [121, с.44]; “мінімальний звуковий (чи графічний) подразник, який викликає у свідомості людини певне уявлення – реальний чи нереальний образ” (І. Ющук) [251, с.65]; основну структурно-семантичну одиницю мови, якій властиві самостійність, формальна цілісність та ідіоматичність (Ю. Карпенко) [95, с.184]; найменшу мовну одиницю, яка служить для вираження понять, має визначений зміст і форму – звукову, графічну, морфологічну (М. Дем’яненко) [68, с.215]; мінімальну структурно-семантичну одиницю мови, що становить звук або комплекс звуків і, маючи здатність вільно відтворюватися в мовленні, слугує для побудови речення” (С. Бевзенко) [11, с.91]; оформлену за законами певної мови неподільну на менші подібні єдності основну мовну одиницю, що складається зі звука чи комплексу звуків і називає певні предмети, процеси і явища об’єктивної дійсності та їх ознак або лише вказує на них, виражає відношення між ними чи емоційно-вольові вияви (Н. Шкурятяна) [248, с.213].

Лінгводидактами слово пояснюється як “особлива одиниця мови, що характеризується фонетичним вираженням, семантичною валентністю, лексико-граматичною віднесеністю і непроникністю” (В. Тихоша) [216, с.24]; “... узагальнення, а узагальнення – це акт думки. Водночас сприймання значення слова, його форми та змісту – це акт мовлення” (Л. Попова) [177, с.29]; “самостійна одиниця, що характеризується цільністю і одноформленістю, лексико-граматичною віднесеністю, одночасно належить і мовній системі, і мовленню в кожному конкретному вияві значення” (Н. Лазаренко) [118, с.6].

У мовознавстві розрізняють поняття “слово” та “лексема”. Основною відмінністю між ними називають віднесеність до абстракції чи конкретизації. Так, слово часто розглядають як конкретну одиницю, а лексему – як абстрактну, під якою розуміють “слово в сукупності його форм і можливих значень у всіх його вживаннях і реалізаціях” [108, с.18].

Лексема – це компресія суспільного досвіду, тому в ній яскраво виявляється національно-культурна специфіка мови, її зв’язок із матеріальним і духовним життям народу, його історією, традиціями, звичаями. “Лексема є

результатом потреби у виражальних засобах комунікації – вербального вираження почуттів, емоційних оцінок, засобів емоційного впливу, влучних характеристик людини” [72, с.37].

На думку Л. Дяченко, слово можна уявити як єдність двох планів: звукової оболонки, форми – лексеми та змісту – семеми. “Семема включає лексичне поняття – набір ознак, за допомогою яких люди визначають, чи можна називати цей предмет або явище певним словом та лексичне тло” [75, с.39]. Семема складається із елементарних (найменших) змістових частинок – сем, які виражають певні відношення, що існують в об’єктивному світі: відношення до розміру, кольору, смаку, запаху тощо. Семема поділяється на архісему (родову семему), диференційні семеми (ті, що відображають другорядні властивості предмета чи явища) та потенційні (реально наявні чи такі, які створені колективною уявою мовної спільності) [75, с.40].

Для позначення всіх різновидів терміна “слово” сучасні мовознавці (А. Левицький, А. Сингаївська, Л. Славова [121, с.45], І. Ющук [251, с.65]) окрім “лексеми” використовують ще і “словоформу”. Під лексемою розуміють окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах (наприклад, форми голова, голови, голові, голову і т. ін. з усіма її значеннями: “частина тіла”, “керівник установи”, “передня частина колони” і т. ін., становлять одну лексему – голова). Словоформу ж визначають як окреме слово в певній граматичній формі (наприклад, чорнобривці, землею, квітнуть).

Слово як одиниця мови та мовлення характеризується низкою ознак.

Серед них сучасні мовознавці С. Шевчук та Н. Шкурятяна окреслюють фонетичні (слово складається з мовних звуків; звуки у словах розміщені у визначеній послідовності; в певній послідовності розміщені і склади – наголошені, ненаголошені); семантичні (слова мають лексичне значення: називають різні предмети, явища, процеси, ознаки, що існують у довколишньому світі; інші слова, не маючи лексичного значення, виражають відношення між предметами і діями, предметами й ознаками в довіллі);

морфемні (розрізняють слова прості й складні; у слові наявні одна чи кілька морфем); словотвірні (похідні та непохідні слова); граматичні (відмінювання слова за родами, часами, відмінками); морфологічна словозміна (змінні та незмінні слова); синтаксичні (слова можуть бути пояснювальними і пояснюваними, виступати членами речення і не мати здатності виконувати синтаксичні функції) [248, с.213].

Ю. Карпенко виокремлює такі основні ознаки слова: а) самостійність (слово може змінювати своє місце в межах речення, бути ізольованим, виокремленим із висловлювання, легко відтворюватись); б) формальну цілісність: виявляється як фонетична оформленість (слова розділені паузами і об'єднані наголосом, фонетичною і структурною організацією); граматична оформленість (слова мають морфологічну форму і виконують синтаксичну функцію); непроникність слова (в середину слова не можна вставити інше слово); в) ідіоматичність: полягає у довільності зв'язку звучання зі значенням [95, с.183].

Інші вчені (А. Климентенко та А. Миролубов [212, с.223]) називають такі особливості слова, які відрізняють його від одиниць інших мовних рівнів:

–з погляду референтної функції – спрямованість на більш чи менш самостійний, окремий денотат – цілеспрямованість;

–з погляду структури – здатність виділятися із низки суміжних одиниць завдяки більш чи менш чіткій структурній єдності і наявності прикордонних сигналів – цілеоформленість;

–із семіотичного погляду слово володіє знаковим характером, єдністю планів вираження та змісту, робить його здібним до транспортування значення;

–із функціонального погляду слова характеризуються цілевідтворенням у мовленні: вони не конструюються по-новому в кожному акті мовлення, а використовуються в ньому як готові знаки, здатні до різного поєднання один з одним у вигляді цілих одиниць у процесі створення більш складних знакових утворень – синтагм та пропозицій.

Лінгводидакти (С. Караман, Т. Коршун, М. Пентилюк та ін.) виокремлюють такі ознаки слова: єдність звучання і значення (звук або комплекс звуків лише

тоді є словом, коли служить вираженням певного змісту), лексико-граматична співвіднесеність, непроникність (виражається в неможливості його структурних змін), відтворюваність, фонетична оформленість (передбачає наявність у ньому звукової оболонки – звучання) [151, с.174].

Основними функціями слова мовознавці (С. Бевзенко, Ю. Карпенко, І. Ющук та ін.) визначають номінативну, яка виявляється в тому, що слово дає найменування предметам і явищам, ознакам і діям; узагальнювальну, що полягає у здатності мовної одиниці відносити предмети і явища до класів, тобто узагальнювати їх; естетичну, що є засобом художньої виразності й образності.

В. Степанова окреслює три характеристики форми слова: звукову (фонетичну), яка виділяє слово в єдності форми і змісту; структурно-граматичну, що вказує на оформленість змісту засобами певної частини мови і на співвідносність цього слова з лексико-граматичним класом слів; структурно-словотворчу, що визначає зв'язки слів у межах однієї частини мови і зв'язки слів за спільністю кореня у складі різних лексикограматичних класів [206, с.18].

Під час вивчення лексики необхідно враховувати наявність лексичного та граматичного значення слова. Під лексичним значенням розуміють: історично закріплену у свідомості народу (колективу) співвіднесеність слова з певним явищем [121, с.46]; зміст слова, що відображає у свідомості закріплене в ньому уявлення про предмет, дію, властивість [73, с.126]; один із головних засобів відображення дійсності, за яким значення кожної лексичної одиниці безпосередньо співвідноситься з відповідною одиницею дійсності, не існує в самих предметах, а відображає найбільш важливі риси та якості, які об'єктивно їм властиві [177, с.13]; встановлювана мисленням людини співвіднесеність між звуковим комплексом і предметом чи явищем дійсності, що позначені цим комплексом [248, с.216].

Грамматичне значення є як додаткове до лексичного і виражає різні відношення слова до інших слів у реченні.

На думку В. Тихоші [216, с.14], лексичне та граматичне значення відрізняються між собою ступенем абстракції та функціонально. Грамматичне

значення функціонально співвідноситься з вираженням відношень, тобто слів, не обмежується вказівкою на певний предмет, а вводить цей предмет у систему зв'язків і відношень, аналізує і узагальнює їх. Складниками лексичного значення вчена називає предметну та понятійну віднесеність слова.

Лексичне значення слова може змінюватись і зміни ці, на думку вчених (С. Шевчук та Н. Шкурятяна), виявляються у здатності слова набувати нового значення у процесі розвитку суспільства й мови. Слово може мати багато значень, а у процесі розвитку одне чи кілька із цих значень зникають – лексичне значення слова звужується; слово набуває нового значення, втративши те, з яким вживалося раніше, – відбувається переосмислення значення слова [248, с.245].

Лексичне значення поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне (М. Дем'яненко, Ю. Карпенко, А. Левицький, А. Славова, І. Ющук); номінативне, фразеологічно зумовлене і синтаксично зумовлене (М. Пентиліук), вмотивоване та невмотивоване (С. Бевзенко).

М. Дем'яненко розмежовує поняття “суть” слова та “значення” слова. За його словами, значення слова – категорія мови, яка відображена в словнику, суть слова – категорія мовлення, визначається на основі досвіду і ситуації спілкування, але не відображена у словнику. Суть слова може визначити контекст, мотиви і завдання висловлювання, інтонація [68, с.216].

Ю. Карпенко визначає три чинники, під дією яких формується лексичне значення слова: 1) об'єктивна дійсність (предмети, процеси, ознаки, відношення, явища, які потребують словесного вираження). Під дією цього чинника формується денотативне (лат. *denotatus* – позначений) значення слова; 2) історичні обставини, ментальність народу, які сприяють закріпленню лексичного значення, спричиняють його зміну й уточнення в процесі розвитку мови. Вони зумовлюють конотативне (лат. *con* – разом, *notare* – позначати) значення слова, тобто додаткове, відтінки, які накладаються на основне значення, і оцінку денотата; 3) відношення між словами, які бувають синтагматичними

(змінними, несталими поєднаннями слів у мовленні) і парадигматичними (стійкими, стабільними поєднаннями слів у мові) [95, с.190].

Слово нерозривно пов'язане з поняттям. Поняття – це форма мислення, узагальненого відображення дійсності. На думку М. Дем'яненко [68, с.217], для того, щоб слово, яке вивчається, співвіднеслось із відповідним поняттям, недостатньо засвоювати його значення. Необхідно виділити суттєві ознаки предмета чи явища і абстрагувати їх у поняття. Поняття завжди охоплює множину предметів, внаслідок чого воно має не тільки зміст (сукупність властивих ознак), але і об'єм, до якого включаються всі відповідні конкретні предмети. Учений наголошує, що в мові існують чотири основних види взаємовідносин між поняттями: 1) підпорядкованість, за якою більш вузьке поняття включається в об'єм ширшого (наприклад, гончар і робітник), 2) збігання, за яким два поняття, різні за змістом, однакові за об'ємом, 3) часткова схожість, за якою одне поняття частково входить в об'єм іншого (педагог і музикант), 4) взаємне виключення, за яким одне поняття не має нічого спільного ні за змістом, ні за об'ємом з іншим.

Лексичне значення і поняття – це “...свого роду розумові концентрати, згустки людських знань про певні фрагменти і дійсність, яка нас оточує” [96, с.54]; “однопорядкові категорії, співвідношення між якими різне в різних вимірах: значення ширше від поняття, бо включає в себе оцінний ряд інших компонентів, і водночас значення вужче від поняття, оскільки включає в себе тільки розрізнявальні, диференційовані риси об'єктів, а поняття охоплює їх більш глибокі і суттєві властивості” [75, с.38].

Отже, слово – це будівельний матеріал мови, змістом якого є смислове навантаження, що служить для називання предметів, явищ, процесів та властивостей дійсності.

Феномен “лексика” (від грец. *lexikos* – словесний) тлумачиться як “словниковий склад, сукупність слів якоїсь мови чи діалекту” [51, с.272]; певна система співвідносних і взаємопов'язаних мовних одиниць [149, с.94]; словниковий запас творів авторів чи сукупність слів, що вживаються в якійсь

сфері діяльності [195, с.274]; сукупність уживаних у мові слів, з якими пов'язані певні значення, закріплені в суспільному вжитку [210, с.67]. Лексика будь-якої живої мови постійно поповнюється шляхом словотворення на основі власного матеріалу та іншомовними запозиченнями, зокрема інтернаціоналізмами [57, с.189]. Лексика поділяється за походженням, стилістичним вживанням та частотою використання у мовленні.

З погляду походження, лексика української мови поділяється на споконвічну (корінну) та запозичену. Під споконвічними словами розуміють “такі лексичні одиниці, що успадковані з давніх часів від усіх періодів історичного розвитку мови-джерела ...” [73, с.141]. На думку С. Дорошенка, споконвічна лексика кожної мови передає її лексичну і значною мірою фонетичну специфіку, а також указує на генетичну належність цієї мови до відповідної мовної підгрупи, групи і сім'ї мов...” [73, с.142]. Корінну лексику поділяють на лексику із індоєвропейської мовної єдності (мати, син, журавель, ясен, жорна), спільнослов'янської мовної єдності (сват, свояк, вітчим, печериця, оборо, стайня, пряжа), власне українську лексику (галушки, вареники, паляниця, куліш, хустина, свита, намисто) [248, с.243]. Запозичення полягає у “засвоєнні слів однієї мови іншою” [121, с.55]. Запозичення бувають прямі (з мови в мову) та опосередковані – через інші мови. Запозичення іншомовних слів – “об’єктивно-історичний процес, зумовлений постійними і різноманітними контактами між народами” [121, с.59].

Сферу вживання лексики передусім визначають дві форми мови – усна і писемна. Відповідно до цього розрізняють усно-розмовну (або розмовну) і книжно-літературну (або книжну) лексику. Розмовна лексика складається історично з різних діалектів незалежно від книжної лексики. У ній виробилася чітка закріпленість семантики і граматичних особливостей за певними словами. Цієї закріпленості дотримуються мовці всієї території поширеності мови: різної територіальної, соціальної і професійної належності. Саме це й становить основу для утворення літературної мови, а відтак, і книжної лексики. Книжна лексика базується здебільшого на словах розмовного (за участі діалектів)

характеру, до якої додаються лексичні елементи суто книжного вжитку (офіційно-ділові, наукові, публіцистичні слова), вироблені в процесі функціонування писемності. Сфера поширеності розмовної лексики (основною ознакою якої є її використання в усному мовленні) – повсякденний побут мовців. Місце книжної лексики – офіційні документи, наукові трактати, художня література, преса [73, с.151]. Уся сукупність слів тієї чи тієї мови поділяється на загальнорозмовну лексику, діалектизми, професіоналізми, жаргонізми (або арготюми) та книжну лексику.

Як стверджують мовознавці С. Шевчук та Н. Шкурятяна, в основному словниковому складі мови можуть відбуватися зміни, які спричинені розвитком суспільства і призводять до того, що одні слова виходять із його складу, інші в ньому з'являються. На думку вчених, більш стійкою є та його частина, що пов'язана з назвами предметів рослинного і тваринного світу, назвами явищ природи; більшу схильність до змін виявляє частина, пов'язана з назвами предметів побуту, процесів виробництва знярядь праці [248, с.213]. У зв'язку з такою властивістю мови до змін, її словниковий склад поділяють на активний та пасивний. Активна лексика – це “сукупність слів тієї чи тієї мови, що в певний період її існування сприймається як звичайні сучасні слова без помітних ознак їх новизни чи застарілості. Щодо поширеності вживання у складі активної лексики виділяються: а) зрозумілі всім носіям певної мови загальнонародні слова, вживані в усіх стилях усної й писемної форми мови, б) широко вживані в різних галузях науки і мистецтва, техніки і виробництва номенклатурні назви” [51, с.32].

До активної лексики мовознавці відносять загальноновживану лексику (корінну та запозичену), до пасивної – неологізми, архаїзми та історизми. Архаїзмами є “слова, що вийшли з активного вжитку тому, що їх з різних причин замінили інші слова” [251, с.115]. Під історизмами розглядають “застарілі слова, що вийшли з ужитку, тому що зникли позначувані ними реалії” [95, с.219]. На думку вчених, не слід ототожнювати активну й пасивну лексику з активним та пасивним словником кожного мовця.

Отже, лексика – змістовий і найдинамічніший компонент мовлення. При одному й тому самому рівні оволодіння граматиною мови, інтонаційними засобами мовлення вона може бути найрізноманітнішою щодо своєї кількісної і якісної досконалості. Як зазначає І. Синиця, лексика найповніше і найточніше репрезентує особистість мовця, її розумовий розвиток, стан її загальної і мовленнєвої культури [192, с.37].

Лексикологія є розділом мовознавства, що вивчає лексику, словниковий склад мови [121, с.4]; багатоаспектною наукою, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення і т.ін. [108, с.67].

С. Дорошенко розглядає поняття лексикології у вузькому та широкому розумінні. Лексикологія в широкому розумінні – це розділ мовознавства, який відповідно до завдань вивчення словникового складу мови виділяє лексикологічні науки, такі як семасіологія (наука про значення (інакше – семантику) слова), ономастика (наука про власні назви), фразеологія (наука про стійкі сполуки слів), етимологія (наука про походження слів) і лексикологія у вузькому значенні слова, тобто лексикологічна наука про словниковий склад, інакше, лексику. Це означає, що лексикологія у вузькому розумінні є складовою частиною лексикології як загальної науки про слово” [73, с.125].

У лексикології слова вивчаються з погляду 1) їх смислового значення, 2) місця в загальній системі лексики, 3) походження, 4) вживаності, 5) сфери застосування у процесі спілкування, 6) їх експресивно-стилістичного характеру” [149, с.90].

Розрізняють загальну і часткову, історичну, зіставну та описову лексикологію. Загальна лексикологія встановлює загальні закономірності будови, функціонування і розвитку лексики; часткова вивчає словниковий склад окремої мови; історична досліджує історію слів у зв'язку з історією позначуваних ними предметів; зіставна аналізує словниковий склад з метою виявлення генетичної (історичної) і структурної спорідненості або відмінності в

лексичному складі зіставляюваних мов [73, с.125]. Описова лексика вивчає обсяг і властивості словникового складу мови на сучасному етапі [248, с.213].

1.1.2. **Етнокультурознавча лексика, її характеристика.** Історично набутий соціокультурний, екологічний та господарський досвід українського народу акумулювався в етнокультурному просторі українців через мову. Мова народу та його культура виступають єдиним цілим. “...саме з розвитку мови починається розвиток культури. Водночас мова, мовлення – це продукт культури і невід’ємна її складова, адже культура кожного народу закодована в його мові. Утримуючи в одному духовному полі всіх представників певної нації як на етнічній території, так і поза її межами, мова цементує всі явища національної культури. Мова і культура сформували особистість творця культурних цінностей” [72, с.14].

Мова як прояв національної самобутності народу зберігає і передає наступним поколінням етнічні особливості світосприймання, картини соціального та культурного побуту, народні думки і почуття, звичаї та обряди, втілені у відшліфованих словесно-виражальних формах. “Оскільки мова є продуктом певної етноспільноти, вона передусім консолідує націю. Упродовж століть у народній мовній свідомості переосмислюється світ реалій, у результаті чого формується категоризаційна етнічна модель світу” [231, с.4].

Народ формує власну мовну картину світу, відбиває в ній своє світосприймання, специфіку свого життя, культури, реакції на довкілля, оцінки тієї чи тієї реалії. “Оскільки мовна модель є постійним предметом пізнання, то пізнання світу проходить через процеси пізнання передусім мовного організму в його динаміці, вічному поруху, взаємозв’язках мовних явищ. Єдність мови, мислення і мовної свідомості необхідно продуктивно розглядати в руслі семантики мовних явищ” [231, с.10].

У сучасному мовознавстві феномен “мова” розкривається як “складна багаторівнева знакова система, що використовується людьми з метою

спілкування (обмін інформацією, волевиявлення), фіксації та збереження інформації” [121, с.3].

У словниках поняття “мова” пояснюється як “основний засіб спілкування і взаємного розуміння у людському суспільстві, сукупність відтворюваних мовними органами загальноприйнятих у межах певного суспільства звукових знаків для предметів, явищ дійсності й відображень їх у свідомості, а також загальноприйнятих правил комбінування цих знаків у процесі вираження думок” [57, с.213]; “характерний для людського суспільства специфічний вид знакової діяльності, який полягає у застосуванні історично усталених у певній етнічній спільноті артикуляційно-звукових актів для позначення явищ об’єктивної дійсності, їх ідеальних відображень у свідомості з метою обміну між членами спільноти осмислюваною інформацією...” [222, с.346].

Етнологи (Б. Савчук, М. Тиводар) трактують це поняття як одну з важливих етнорозмежувальних властивостей (рис) етносів (М. Тиводар) [214, с.28]., “...вагомий чинник розвитку і критерій ідентифікації етногенетичних й етнокультурних процесів”, “основний спосіб передавання інформації за допомогою системи спеціально відтворюваних символів...” (Б. Савчук) [187, с.311].

Мова виконує важливу етнотворчу та етнооб’єднувальну функції; найповніше пов’язана з культурно-побутовими особливостями етносів, бо їхня культура, особливо духовна, найповніше виражається рідною мовою. Більше того, мова входить у культуру етносів, зберігає і передає способи їхнього мислення і психологію [214, с.160]. “Культура – це сфера духовного життя суспільства, що охоплює систему виховання, освіти, духовної творчості, установи й організації, що забезпечує її функціонування” [214, с.167].

“Етнічна культура – успадкований від предків комплекс господарського і соціального життя, матеріальної і духовної культури, які визначають стиль життя, виконують етноідентифікуючу роль, дають можливість виділити і протиставити себе іншим етносам” [214, с.168].

Словниковими джерелами поняття “культура” (від лат. *cultura* – виховання, освіта, розвиток) трактується як “сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності” [57, с.182]. У вузькому розумінні культура – “це сфера духовного життя суспільства, що охоплює насамперед систему виховання, освіти, духовної творчості (особливо мистецької), а також установи й організації, що забезпечують їх функціонування (школи, ВНЗ, клуби, музеї, товариства тощо). Водночас під культурою розуміють рівень освіченості, вихованості людей, а також рівень оволодіння якоюсь галуззю знань або діяльності” [57, с.182].

Особливостями української культури є те, що вона “визначається синтезом культурної самобутності етнічних груп, що утворюють українську націю” [120, с.16], “тісно пов’язана з природними умовами, історичним буттям народу, способом його життя, діяльністю, характером, психологією”, “виражена в різних формах: матеріальній (будівлях, знаряддях праці, ремеслах, саморобних засобах транспорту, одязі, їжі) і духовній (звичаях, обрядах, традиційних знаннях, мистецьких виробках, творах усної народної творчості)” [56, с.24].

Отже, мова є могутнім чинником відображення об’єктивної дійсності в національній свідомості. З її допомогою формується етнокультурна картина світу, що є продуктом і рушієм національної самосвідомості. Водночас мова є тим чинником, який єднає духовні надбання попередніх і сучасних поколінь, а також пов’язує окрему людину-мовця з цілим народом – носієм мови.

Проблема національно-культурної специфіки в значенні слова в сучасній лінгвістиці висвітлюється у двох аспектах: лінгвокраїнознавчому та перекладознавчому. Лінгвокраїнознавство досліджує мову з погляду її взаємозв’язку з культурою у двох взаємопов’язаних напрямках: філологічному (лінгвістичному) та лінгводидактичному (методичному). Предметом дослідження філологічного напрямку є аналіз мови з метою виявлення в її складі лексичних одиниць із національно-культурною семантикою. Предметом

досліджень лінгводидактичного напрямку є пошуки викладацьких прийомів презентацій національно-специфічних мовних одиниць.

Змістом цього параграфу розкриємо особливості філологічного вивчення національно-культурного компонента мови.

Думка про те, що мова етносу виконує культурологічну функцію і формує національно-мовну картину світу виникла ще у XVIII столітті завдяки Є. Верещагіну та В. Костомарову і продовжила свою реалізацію у працях І. Голубовської, В. фон Гумбольдта, Р. Кісь, В. Кононенка, П. Кононенка, Бодуен де Куртене, О. Потебні, Е. Сепіра, Ж. Соколовської, Л. Щерби та ін. Учені наголошували на очевидності та двобічному характерові зв'язку між мовою і світобаченням культурно-етнічного колективу.

В. фон Гумбольдт у своїх працях неодноразово наголошував на нерозривності понять “мова” і “народ” (“нація”), “мова” і “культура”. Науковець писав: “Людина, взята сама по собі, слабка і здатна лише на незначне через свою недовговічну силу. Їй потрібна висота, на яку вона могла б піднятися; ряд, до якого вона могла б примкнути. Цю перевагу вона, безумовно, отримує, чим більше вирощує в собі дух своєї нації, свого народу, свого часу” [цит. за: 10, с.60]. У концепції Гумбольдта мова невіддільна від культури. Вона пов'язана з духовним розвитком людства, відображає розвиток культури: “Мова тісно переплетена з духовним розвитком людства і супроводжує його на кожному етапі локального прогресу або регресу, віддзеркалюючи в собі кожен стадію культури” [62, с.57].

На думку Е. Сепіра, мова – не стільки засіб передавання суспільного досвіду, скільки спосіб визначення цього досвіду для всіх, хто розмовляє тією мовою. Учений наголошував на тому, що “зміни значень, утрата старих слів, створення або запозичення нових – усе це залежить від історії самої культури” [цит. за: 74, с.24]. Б. Уорф у своїх працях твердить, що “... мова – це не тільки передавальний інструмент для озвучення ідей, а й сам творець ідей, програма і керівництво для інтелектуальної діяльності людських індивідів [223, с.136]”.

Взаємозв'язок мови і культури розкриває у своїх працях і німецький мовознавець та лінгводидакт Й.-Л. Вайсгербер, якого сучасники назвали “апостолом рідної мови”. Рідну мову науковець розглядає як “загальне, культурне надбання людей”, “найстабільнішу форму існування людської мови”, яка виявляється у трьох іпостасях: як індивідуальний мовний організм, як рідна мова і як мовна здатність людства [30, с.77]. Мовознавець переконливо доводить, що рідна мова є тією основою, на якій ґрунтується будь-яка людська спільнота (рід, плем'я, народність, нація), це “той шлях, котрим певне мовне співтовариство конструює себе самого, здійснює своє неповторне духовне призначення,” ... “та сила, яка історично об'єднує людей певним способом і яка в конкретний історичний момент є основою цього об'єднання і здійснює його” [30, с.187].

Лінгвокультурологічне бачення прямих і зворотних зв'язків між семантикою слова, а також усім ореолом його конотативних сенсів, динамічних асоціацій та й ширше соціокультурною реальністю задекларовано ще в концепції О. Потебні (60-80-ті рр. XIX ст.), працях Л. Булаховського, І. Огієнка та інших учених.

Нерозривний зв'язок мови і культури представлений у працях І. Огієнка. Однією з них є “Наука про рідномовні обов'язки”, в якій учений зазначив, що “рідна мова – це найважливіша основа, на якій зростає духовно й культурно кожний народ” [163, с.11]. Найголовнішими ознаками рідної мови кожної людини І. Огієнко вважав духовне начало, нерозривний зв'язок із мовою батьків, мовою етносу, до якого людина належить і культурою цього етносу. Під літературною формою рідної мови вчений розглядав “найцінніше, найважливіше знаряддя духовної культури та найміцніший цемент єдності нації [163, с.11]; “головний двигун розвитку духовної культури народу, найміцніша її основа” [163, с.15]. На думку Л. Булаховського, будучи дуже “чутливою” до “змін соціального ладу, до розвитку виробництва, культури, науки та ін.”, лексика української мови “відбила численні нашарування історичних часів” [28, с.123].

Українська мова виконує культурологічну функцію і формує національно-мовну картину світу українського етносу (З. Василько, Л. Дяченко, В. Жайворонок, В. Кононенко, П. Кононенко, М. Кочерган, Л. Лисиченко, А. Мойсієнко та ін.). Дослідники вважають, що національно-мовний образ світу певним чином виявляється на різних мовних рівнях: в особливостях фонетичної організації, доборі морфолого-словотвірних одиниць, у символізації окремих лексичних одиниць тощо. Однак мовна картина світу найповніше виражається в лексико-семантичній системі мови.

Етнокультурознавча лексика розглядається дослідниками під різним кутом зору, будучи об'єктом різнобічної характеристики. Зокрема, з'ясовується зв'язок мови і ментальності, мови і культури, мови та етносу. Дослідники (А. Грищенко [61], В. Русанівський [184]) з'ясовують особливості відображення культурних явищ у мові; (А. Говердовський, Н. Ніколаєва, А. Спасова [159]) визначають вплив культурного компонента на конотацію слова; (О. Паламарчук [168]) аналізують українську лексику в художньому тексті; (Т. Зінченко, Т. Міщенко, Г. Сиротіна [87]) визначають естетичну функцію національно-культурного компонента семантики слова і т. ін.

Поняття “національно-культурний компонент” у працях мовознавців тлумачиться неоднозначно. Більшість учених вважає, що національно-культурний компонент є елементом семантичної структури слова (Є. Верещагін [40], А. Волошина, В. Костомаров [112]). З іншого боку, національно-культурний компонент розглядають як сукупність “мікрокомпонентів” слова, як слова-поняття, визначальні для духовної та матеріальної культури народу (А. Вежбицька [37], Н. Данилюк [67], В. Кононенко [103]).

Науковці по-різному трактують поняття етнокультурознавча лексика: як “країнознавча лексика”, “етнолексми”, “національно маркована лексика” (Т. Левченко) [122, с.56] “лінгвокраїнознавчі реалії” (М. Вайсбурд) [29, с.98], “країнознавчі реалії” (І. Вуйовіч) [49, с.79].

За визначенням В. Воробйова, такі одиниці називаються лінгвокультуремами – “... це комплексна міжрівнева одиниця опису

лінгвокультурологічного поля. Вона становить діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту. Саме ці одиниці дозволяють описати і вивчити мовні та національні картини світу різних народів” [47, с.96]”. А. Вежбицька виділяє лінгвоспецифічні одиниці, що мають найважливіше значення для певної культури, і називає їх ключовими словами – “... слова з національно-культурним компонентом, які відображають свідомість людини певної національності, її ментальність...” [37, с.17].

А. Бурячок послуговується терміном “специфічно українська лексика”, визначаючи її як таку, що виникла на українському ґрунті після розпаду давньоруської мови. На думку вченого, власне українські слова за своїм обсягом та семантико-стилістичною структурою “є кількісно найбільшим і найрізноманітнішим шаром корінної української лексики. До її складу належать слова різного походження й неоднакової давності, що закріпилися тільки в українській мові в період її формування й виражають специфіку української мови, тобто саме те, чим вона відрізняється на лексичному рівні від інших східнослов’янських мов” [цит. за: 55, с.20].

Інше визначення національно маркованої лексики дав Л. Соколов, він назвав її терміном “реалія” і відніс до цього розряду лексики “... побутові і специфічно національні слова та звороти, що не мають еквівалента в побуті, а отже, і в мовах інших народів” [199, с.201]”.

Учені (С. Влахов, С. Флорін) розуміють етнокультурознавчі слова у вузькому значенні – це “... одиниці, які не мають з тих чи тих причин лексичних відповідників у мові перекладу” [44, с.34]”. Л. Генералова національно-культурну семантику визначає як ті знання, сконденсовані в мові, які фіксують і передають від покоління до покоління своєрідність національного світосприйняття: рідної природи, фольклору, мистецтва, науки, економіки країни, її географії, суспільного устрою, а також особливостей побуту і звичаїв народу, його традиційного і сучасного способу життя [52, с.110] .

Національно-культурний компонент розглядається О. Масло як категорія, що виразно відбиває єдність мови та культури, дає змогу описати їх взаємодію

через зв'язок образної основи назв зі світоглядом народу. Це “семантичні складники слів, словосполук, слова-поняття, за допомогою яких український мовний код фіксує національні особливості у світосприйнятті довкілля” [146, с.4]. Спостереження лінгвістів свідчать, що культурний компонент як національна ознака в семантичній структурі слова може виявлятися більшою або меншою мірою, “знаходячи своє конкретне втілення в семі національної належності” [40, с.65].

Тлумачення етнокультурознавчої лексики, її поділ та класифікації стали предметами досліджень сучасних мовознавців: Л. Дяченко: Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонові лексики сучасної української літературної мови [75]; О. Масло: Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок [146]; О. Тупиці: Композиційна роль безеквівалентної лексики в поетичному тексті [219]; М. Філіпчука: Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі [231]; та ін.

Так, М. Філіпчук розглядає етнокультурні мовні одиниці як такі, що “породжені історико-культурною свідомістю народу, або такі, що характеризуються історичними та культурними нашаруваннями смислів” [231, с.15]. Автор виділяє так звані етнокультурні концепти, які самі по собі є константами народної культури, вербалізованими компонентами людського мислення, що несуть через мову знання у формі культурної інформації. “Концепт – це весь зміст слова (сукупність його смислів) та його зв'язки з позначуваною реалією, з її характером та асоціативністю. Стійкий концепт етнокультури є її константою”. “Мовний знак виступає не просто словом-номінацією з одним чи кількома значеннями, а часто має культурні нашарування. Вони зумовлені знаннями, якими оперує людина в процесі мислення, і відображають її досвід, зміст творчої діяльності. Постаючи у процесі набування мовних знань та отримання культурної інформації про об'єкти та їх властивості, концепти зводять різноманітність явищ, які людина спостерігає чи уявляє, до узагальнень на основі асоціацій, порівнянь та переосмислень” [231, с.15].

О. Масло, досліджуючи національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок, виділяє у ній слова-реалії та фонові слова [146, с.5].

Основна семантична структура слів-реалій, на думку вченої, уміщує традиційно закріплений набір інформації, пов'язаної з історією, побутом, культурою України, а саме: номени матеріальної культури (традиційне житло, їжа та напої, національне вбрання, господарське начиння, зброя, номени деяких галузей господарства), номени духовної культури українського народу (традиційні музичні інструменти, ігри, танці, родинна обрядовість, календарно-побутові звичаї та обряди, громадський побут і звичаєвість, міфічні істоти), етикетну лексику [146, с.5]. Учена визначає реалії як “слова, які містять знання про побут, культуру в конкретний історичний момент, у семантичній структурі яких переважають семи денотативно-сигніфікативного компонента лексичного значення. Отже, до слів-реалій віднесено як мовні одиниці, не характерні для об'єктивної дійсності мови-сприймача, так і ті, які в українсько-російському бінарному зіставленні в денотативному плані можуть збігатися ” [146, с.5]. Слова, в яких денотативна інформація відступає на задній план, а переважає інформація конотативна, вчена відносить до фонових слів (топоніми; антропоніми; апелятиви особової номінативної системи казки; зооніми прикладкового типу; емотивні слова; мовні одиниці, яким властиві національні асоціації; слова-символи). Такий розподіл зумовлено, з одного боку, різноплановістю “картини життя” у слові, яка часто відображає явища і предмети позалінгвістичної дійсності, а з іншого, тим, що в іншій мові можуть існувати лексичні еквіваленти деяких слів, однак ці слова відрізняються емоційними відтінками, асоціативними зв'язками, структурними елементами” [146, с.5].

Л. Дяченко класифікує національно забарвлену лексику на безеквівалентну (ватра, гопак, кобза, кептар, гетьман, чумак, борщ тощо) та фонову (відьма, кожух, колиска, комора, ліра тощо). До безеквівалентних відносить слова, основне лексичне значення яких вміщує традиційно закріплений набір

етнокультурної інформації, пов'язаної з історією, економікою, побутом, культурою країни. До фонових відносить слова, лексичні фони яких містять своєрідні національно-культурні компоненти, що надають референту особливої предметно-кваліфікативної чи функціональної характеристики. “Обидві групи національно маркованих слів позначають культурні, побутові, соціально-політичні реалії та поняття, не властиві етнокультурі та менталітету інших народів” [75, с.15].

Безеквівалентні та фонові слова вчена поділяє на: повністю поняттєво безеквівалентні найменування; частково поняттєво безеквівалентні найменування; слова, марковані семою національної належності; фонові слова, в яких національні риси фіксуються за межами лексичного поняття і які, залежно від форми вияву національно-культурної ознаки, у свою чергу, поділяються на власне фонові та культурно конотативні (слова-символи) [75, с.15].

Безеквівалентні та фонові слова, на думку Л. Дяченко, належать до рухомого шару лексики сучасної української літературної мови. Можна спостерігати, як національно забарвлена лексика втрачає етнокультурознавчий компонент.

Учені (Є. Верещагін [41], Л. Дяченко [75], В. Костомаров [112] та ін.) відокремлювали безеквівалентну лексику від інших лексичних одиниць, які містять у своїй семантичній структурі національно-культурний компонент, оскільки безеквівалентні лексеми, на думку вчених, – особливі одиниці, що відображають національно-культурну своєрідність мови і називають такі явища у сфері певної культури, які не властиві іншим.

Під безеквівалентною лексикою вчені (Л. Бархударов [9, с.95], Г. Шатков) розуміють лексичні одиниці будь-якої мови, які на певному історичному відрізку часу не мають ні повних, ні часткових еквівалентів серед одиниць іншої мови. До цієї групи Л. Бархударов відносить: а) власні імена (в широкому розумінні – власні назви); б) так звані реалії (слова, що позначають предмети, поняття, ситуації, які не властиві практичному досвіду людей, що розмовляють

іншою мовою – предмети матеріальної і духовної культури); в) випадкові лакуни (у вигляді слів), які не мають відповідників у лексичному складі іншої мови [9, с.95]”.

Семантичні, прагматичні та функціональні особливості безеквівалентної лексики сучасної української літературної мови в поетичному тексті були предметом дисертаційного дослідження О. Тупиці [219]. Учений визначає безеквівалентну лексику як “відображення об’єктивних рис етнокультурного довкілля”, “одиницю відображення етнічної картини світу”, “онтологічну підоснову кодування і декодування інформації етнічної картини світу” [219, с.5]. Науковець відмежовує поняття безеквівалентної лексики від інших понять національно маркованої лексики української мови. “Національно маркована лексика становить порівняно невеликий пласт у лексичному складі сучасної української мови. До її складу належать екзотизми, варваризми, фонові лексика, безеквівалентні лексеми” [219, с.9].

Безеквівалентну лексику О. Тупиця поділяє на: 1) власні назви, значення яких є національно зумовленими, відображають своєрідну етнічну мовну картину світу. Крім своєї основної функції (назва об’єкта) певні географічні назви сприяють виникненню асоціацій з історичними подіями, міфами, легендами, національними героями тощо; 2) слова-символи. “Сформована на національному ґрунті система символів формує мовну картину світу, має тісний зв’язок із національним баченням світу, окремих явищ і виявляється в контексті відповідних культурних, ритуальних, акціональних, художньо-мовних систем. Об’єктом символізації стають важливі, ключові елементи культури, семантика яких з’ясовується лише в контексті традицій. Символ, таким чином, постає як явище, пов’язане з мисленням, свідомістю, культурою і мовою окремого народу” [219, с.11]; 3) слова-реалії, які виникають у мові кожного народу і відображають національну світоглядну специфіку [219, с.11].

У складі безеквівалентної лексики вчені (С. Влахов, А. Волошина, С. Флорін) виділяють центр і периферію. Так, до центру вони відносять слова-реалії, а до периферійної системи – фонові слова. Фоновими словами називають

слова, національно-культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного поняття, але потенційно наявний у свідомості і пам'яті носія мови, “це такі слова, лексичні фони яких містять своєрідні національно-культурні компоненти, що надають денотату особливої предметно-кваліфікативної чи функціональної характеристики” [122, с.17].

В. Берков диференціював фонові знання, розподіливши їх на три групи: 1) знання загальнолюдські, тобто такі, якими володіють усі дорослі люди (відомості про зміни дня і ночі, фізіологічні процеси в організмі людини, елементарні суспільні явища тощо), незалежно від того, в якій країні вони живуть і якою мовою говорять; 2) знання регіональні, спільні для кількох мовних колективів (розуміння значення жесту тощо); 3) знання країнознавчі, тобто такі, якими володіють члени окремої мовної спільності [13, с.403]”.

Лексику національного змісту в сучасній лінгводидактиці досліджували Н. Голуб, В. Загороднова, Р. Дружененко, Л. Кожуховська, Т. Левченко Л. Лук'яник та ін. За Т. Левченко, етнокультурознавча лексика – це один із базових компонентів культури, умова й засіб функціонування національної свідомості, збереження історичної пам'яті українців, “гетерогенна за походженням лексика, що є носієм семантики, яка відображає специфічні риси культури народу від матеріальних реалій до багатозначних символів і може займати різне місце в семантичному полі слова – від центрального до периферійного” [122, с.22].

Аналізуючи та підсумовуючи думки мовознавців (Л. Бублейник, В. Ващенко, Є. Верещагіна, С. Влахова, А. Волошиної, В. Костомарова, А. Поповського, С. Флоріна), В. Загороднова поділяє етнокультурознавчу лексику таким чином:

1. Еквівалентні лексеми, в яких зміст інформації українського слова на рівні лексичного поняття і лексичного фону збігається зі словом іншої мови (наприклад, російської чи білоруської) (сонце, вітер, вода, земля, мати, хліб, день). Такі слова у своєму основному значенні не залежать від національно-

культурної специфіки, для їх пояснення достатньо такого способу семантизації, як переклад.

2. Безеквівалентні лексеми називають поняття, специфічні для певної культури, для яких немає точного відповідника в іншій мові. Розуміння таких лексем пов'язане із з'ясуванням тієї змістової інформації, яку закладено в цих лексичних одиницях і на рівні лексичного поняття, і на рівні лексичного фону. У змісті і структурі безеквівалентної лексики виділяє:

- центр: слова-реалії, тобто лексеми, які не мають аналогів в інших мовах через відсутність об'єктів найменування (наприклад, галушки, чумак, оселедець);

- периферія: фонові слова, тобто лексеми, якими в одній із етнокультур поняття про ті самі або подібні явища чи стани об'єктів довколишнього світу (матеріального і духовного) фіксуються детальніше або дещо інакше, ніж в іншій. Наприклад, укр. провесінь – рос. канун весны; укр. напровесні – рос. в начале весны; укр. дятел, дятлення (пташеня дятла); коваль – ковалиха (дружина коваля) – ковалівна (донька коваля) – коваленко (син коваля); пшонина (зернина пшона), житнище (поле, на якому росло жито), гречаниця (гречана солома);

3. Слова-символи – слова, що мають усталені асоціативні зв'язки з відповідним поняттям. Значення символів не має чітко окреслених контурів, воно пов'язане з мовною метафорою [72, с.69].

Отже, українські лексичні одиниці, що передають національний колорит, національний менталітет, становлять досить неоднорідний шар.

Дуже часто етнокультурознавчу лексику ототожнюють із діалектизмами, етнографізмами як різновидом діалектизмів (Ю. Карпенко) [95], власне українською лексикою (Н. Голуб [55], Л. Лук'яник [131]) тощо.

З історії української мови [184, с.123] знаємо, що власне українська лексика походить від праіндоєвропейської, спільнослов'янської, давньоруської мови і означає “найбільший за обсягом шар корінної (не запозиченої) лексики у словниковому складі української мови; слова, що утворилися тільки в українській мові в період її формування й історичного розвитку. Саме ці слова

виражають специфіку української мови. Власне українські слова позначають предмети і явища природи, всі боки життя і побуту народу. Прикладами власне українських слів можуть служити слова багаття, батьківщина, будинок, кремезний, малеча, щодня, чобіт, тощо” [51, с.42].

Оскільки культура українського народу у своєму історичному розвитку набула відбитку інших культур, які тісно були дотичні до неї, то, на думку мовознавців (Л. Дяченко), етнокультурознавча лексика охоплює не тільки власне українські слова, але й запозичені. Так, національно забарвлену лексику Л. Дяченко поділяє на три великі генетично зумовлені групи: власне українські національно марковані номінації; спільнослов'янські назви та різномовні запозичення. Найбільшу за кількістю слів групу власне українських номінацій учена поділяє на такі підгрупи: 1) ті, що утворені на спільнослов'янському мовному ґрунті: солянка, подоляночка, капуста, надріччя, поліщук, вергуни, сотник, гопак, віконниця, веснянка, верховина, досвітки, вареники, сопілка, макогін та ін.; 2) ті, що утворені від назв староукраїнської мови, діалектів української мови, сучасної української літературної мови: бойки, лемки, буковинці, бандурист, кобзар та ін.; 3) ті, що утворені на іншомовному ґрунті: корсетка, запаска (з польської); дрібушки (з давньоісландської); карбованець (з німецької) тощо.

До національно забарвленої безеквівалентної та фонові лексики спільнослов'янського походження вчена відносить такі слова: очіпок, кожух, лава, стріха, борода, вечорниці, лях, рушник, комора, борщ, гривня та ін.

Третю групу слів, які запозичені з інших мов, автор поділяє на такі підгрупи: 1) польські запозичення (згарда, кунтуш, тачанка, посполитий, герць, хорунжий тощо); 2) номінації, запозичені через польське посередництво з німецької (війт, гетьман, жупан, басоля тощо); 3) слова турецького походження (гайдамака, козак, кобза та ін.); 4) запозичення із кримсько-татарської мови (куманець, мажа тощо); 5) запозичення із кипчацької мови (джура); 6) запозичення із чагатайської мови (курінь); 7) запозичення з уйгурської мови (чумак); 8) запозичення з угорської мови (кобеняк); 9) слова румунського

походження (ватра, колиба); 10) слова молдовського походження (кептар); 11) слова французької мови (шаланда); 12) запозичення із грецької мови (ліра) [75].

Про так званий “етнографічний діалектизм”, як діалектну лексику, яка увійшла у зміст літературної зазначає Ю. Карпенко: “При стабілізації лексичних норм діалектизми активно входять у літературну мову, збагачуючи її (наприклад, трембіта, полонина). Однак це стосується переважно етнографічних діалектизмів, які називають специфічні предмети: особливі форми одягу (гуня, бурнус, кептар), страви (бануш, потапці) тощо. Більшість діалектизмів не стають літературними словами, оскільки за межами конкретного діалекту не відомі й не зрозумілі носіям мови: маржина (худоба), мелай, киндериця, калачики, пшеничка (кукурудза)” [95, с.216].

У сучасному мовознавстві під діалектизмами розуміють “своєрідні мовні елементи місцевих діалектів. Так, слово вуйко (дядько по матері) є діалектизмом, бо відоме воно лише в гуцульських говірках. Вузьке місцеве значення має і слово вагани (ночви), його знають лише на Лівобережній Україні” [73, с.151].

Залежно від співвідношення у мовній системі місцевого діалекту особливого, специфічного і спільного, загального розрізняють діалекти ближчі або й зовсім близькі до літературної мови, і діалекти, більшою чи меншою мірою віддалені від неї” [11, с.5].

На думку В. Кононенка, лише еталонне стереотипне в досвіді народу, пов’язане з його історією, культурою, традиціями і те, що є загальнозрозумілим для носіїв мови, може бути основою національно-мовного знаку [105, с.288]. До національно орієнтованих лексичних одиниць учений відносить історизми, етнографізми, діалектизми, етніміми, слова-символи тощо.

Для повного розуміння суті діалектизмів, вважаємо за необхідне схарактеризувати поняття “говірка”, “говір”, “наріччя”. Говірка – найдрібніша діалектна одиниця, що поширена на невеликій території, охоплює мову одного населеного пункту або кількох цілком однотипних з мовного погляду. Говірка входить до складу говору” [51, с.49].

Говір – територіально окреслене діалектне утворення, що має особливості у фонетичній системі, морфологічній будові, лексиці тощо і об’єднує в своєму складі групу однотипних говірок. Говори входять до складу наріч або діалектних груп. Наприклад, середньонаддніпрянські, слобожанські і степові говори входять до складу південно-східного наріччя” [51, с.49].

Наріччя – діалектна група, найширше діалектне угруповання певної мови, до складу якого входять однотипні діалекти цієї мови, що мають цілу низку спільних мовних рис, якими вони виразно відрізняються від інших наріч чи діалектних груп цієї самої мови” [11, с.6].

Отже, етнокультурознавча лексика окрім загальноживаних літературних слів охоплює також і діалектизми (наприклад, вуйко, жалива).

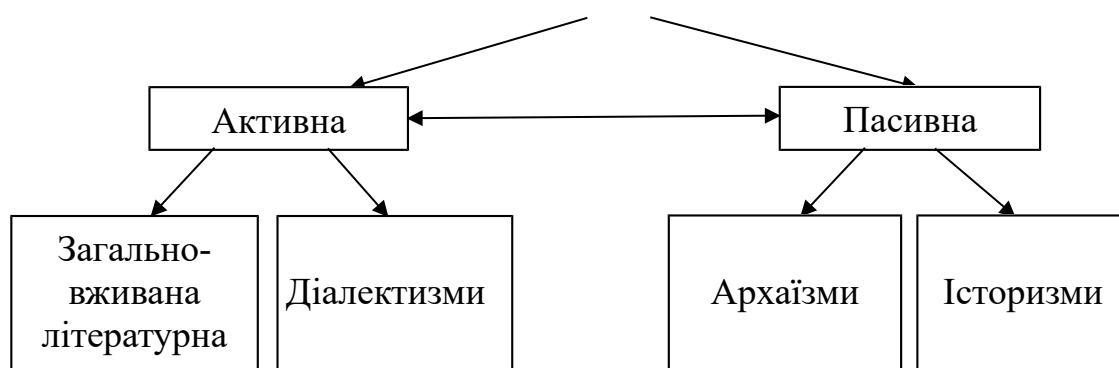
Аналізуючи словникові джерела [51; 57; 80] та підручники із сучасного мовознавства [73; 95; 121; 251], можемо дійти висновку про те, що етнокультурознавча лексика охоплює також історизми (соха, хорунжий, мотика, жупан, аршин) та архаїзми (світлина, перст, зигзиця, ланіти). Історизми – це застарілі слова, які вийшли з ужитку, оскільки зникли позначувані ними реалії [95, с.217]. Архаїзми – застарілі слова, які вийшли з ужитку у зв’язку із витісненням їх іншими словами [95, с.220].

Узагальнюючи попередні думки дослідників щодо сутності етнокультурознавчої лексики, аналізуючи лінгвістичні, етнологічні, історичні та словникові джерела, подаємо власне трактування цього поняття: етнокультурознавча лексика – це національно забарвлена, культуровідтворювальна лексика певної мови, що включає загальноживану лексику, історизми, архаїзми, неологізми, які в минулому були діалектизмами, і відображає національне світосприйняття народу: природу, фольклор, мистецтво, побут, суспільний устрій, звичаї та традиції (див. схему 1.1.).

Схема 1.1.

Складові етнокультурознавчої лексики

Етнокультурознавча лексика

Етнокультурознавча лексика молодшого школяра на міжпредметній основі – це словниковий запас учня, що відображає національне світосприйняття українського народу і сприяє формуванню етномовленнєвих умінь і навичок на уроках рідної мови, музики, трудового навчання, образотворчого мистецтва та навчального курсу “Я і Україна”.

Щодо тематичної класифікації етнокультурознавчої лексики, то тут також немає одностайності думок учених. Так, Л. Дяченко нараховує двадцять шість предметно-тематичних груп безеквівалентної та фонової лексики. Найбільш численними є групи слів – найменувань предметів духовної культури: музичних інструментів, міфічних та демонічних істот, етнонімів; географічних реалій; предметів матеріальної культури: одягу, взуття, страв.

До першої групи вчена відносить назви історичних реалій, які поділяє на: а) осіб за родом занять, посадою, походженням (чумак, гайдамака, сотник, джура, курінний, хорунжий тощо; б) військових дій, організацій (січ, курінь, герць); в) державно-правових дій та місць, де відбувався суд: індукта, квестія, ввекта, копа, коповиця; г) предметів державної атрибутики (калкан); д) зброї та військових транспортних засобів (бердиш, карателя, чайка).

До другої групи належать найменування старовинних одиниць виміру грошей: а) одиниць виміру (міток, пасмо, лан, миля, мажа, гони, солянка тощо); б) грошей (орлянка, копишник, осьмак, гривня, гривеник, карбованець).

До третьої групи входять назви предметів матеріальної культури: а) традиційного старовинного та сучасного побуту: рушник, колиска, постолі,

лава, шаланда тощо; б) будівель та їх частин: колиба, хата, комора, стріха, віконниця, призьба; в) традиційного одягу і його елементів, взуття, головних уборів: кожух, кунтуш, корсетка, очіпок, кептар, жупан, свита, запаска, плахта тощо; г) прикрас: гердан, згарда тощо; д) страв, їжі, напоїв: кров'янка, сало, галушки, капуста, вареники, борщ, пампушки, запіканка.

Четверту групу складають найменування явищ і предметів духовної культури: а) музичних інструментів і виконавців (ліра, бандура, трембіта, кобза, сопілка, кобзар, лірник, басоля, флюяра); б) ігор, танців (у тому числі обрядових): коломийка, гуцулка, гопак, козачок, подоляночка, кругляк, веснянка, ворон; в) звичаїв, обрядів, ритуалів та предметів з ними пов'язаних (толока, вечорниці, голосіння, проводи тощо); г) предметів для здійснення забобонних обрядів: протір; д) зачісок: левержет, оселедець, дрібушки; е) міфічних та демонічних істот: русалка, відьма, домовик, Ох, кобиляча голова тощо.

До п'ятої групи вчена відносить назви етнічних реалій: а) етнонімів: поліщуки, подоляки, верховинці, лемки, гуцули, бойки тощо; б) кличок: хохол, лях, кацап; в) осіб за родом діяльності: чорнобилець, ліквідатор.

Шоста група складається із назв географічних реалій: а) особливостей місцевості за рельєфом земної поверхні: моква, надріччя, оболонь, солонець, верховина; б) назви реалій фізичної географії, пов'язані з діяльністю людини (плай, полонина).

Сьому групу представляють назви реалій, що позначають державні символи (тризуб) [75, с.51].

На думку автора, відібрані слова різняться між собою за характером національно-культурних ознак та за ступенем специфічності національної маркованості. У складі такої класифікації вченою запропонована ще класифікація “повністю поняттєво безеквівалентної лексики”, яку вона поділяє на кілька семантичних груп: 1) багатозначні слова, в яких одне або два значення – безеквівалентні, які й узяті для аналізу: сотня, гайдамака, гетьман, курінь, хорунжий. Лексичні поняття цих слів формувалися на основі запозичених

кількох або однієї семи іншомовної лексеми (наприклад, гайдамака – від турецького слова *haydamak*, що означає “розбійник”, “сотня” налічує шість значень); 2) багатозначні слова копа, гривня, тума. Безеквівалентність цих найменувань сфокусована в одному із значень на ґрунті національно-культурних денотативно-сигніфікативних компонентів. Наприклад, лексема копа в українській мові має 4 значення, три з яких – “стіжок із 60 снопів хліба...”, “одиниця лічби, що = 60”, “одиниця лічби грошей – 50 копійок” мають подібні або еквівалентні значення в інших мовах; 3) дейнека, сердюк, джура – об’єднані в підгрупу на основі наявності в компонентному складі яскраво вираженого національно-культурного денотативного компонента. Це слова іншомовного походження, що семантично різняться від своїх прототипів у мові – джерелі; 4) власне українські назви січ та коломиєць. Референти – реалії, названі цими словами відомо далеко за межами функціонування української мови, проте вони становили невід’ємний елемент саме української культури” [75, с.52].

До фонові лексикі автор включає: а) власне фонові слова, культурний компонент яких знаходиться за межами лексичного поняття, але який не надає слову додаткового значення, а тільки доповнює додатковою етнокультурною інформацією лексичне значення слова; б) культурно конотовані слова (символи), в яких культурний компонент знаходиться за межами лексичного поняття, входить до семантичної структури слова і надає йому додаткового значення у межах окремої культури: барвінок [75, с.137]. Зауважимо, що Л. Дяченко не згадує про таку тематичну групу, як назви релігійних свят.

Учені (Є. Верещагін і В. Костомаров) запропонували змішаний тип розподілу лексикі, за яким генетичні основи класифікації поєднуються з тематичними, виділивши таким чином сім груп лексикі: 1) радянізми, 2) слова нового побуту, 3) найменування предметів і явищ традиційного побуту, 4) історизми, 5) лексика фразеологізмів та афоризмів, 6) фольклорна лексика, 7) слова неросійського походження [41, с.32]. М. Зінов’єва запропонувала інший підхід до класифікації мовних одиниць із національно-культурним компонентом

у семантиці, а саме: за ступенем насиченості слів національним колоритом та належністю таких слів до власних чи загальних назв сучасної російської мови: 1) безеквівалентні слова; 2) фонові слова; 3) антропоніми; 4) топоніми; 5) фразеологізми; 6) конотативна лексика; 7) афоризми [86, с.30].

В. Манакін класифікував безеквівалентну лексику (українсько-польські паралелі) за предметно-тематичним принципом, при цьому виокремив 11 груп безеквівалентних слів. Ці слова позначають предмети матеріальної і духовної культури: 1) найменування предметів домашнього вжитку, 2) назви одягу, 3) назви кулінарних виробів, напоїв, 4) топоніми, 5) фразеологізми, 6) конотативна лексика, 7) назви будівель і їх частин, 8) назви різних осіб, 9) назви музичних інструментів, 10) найменування історичних реалій, 11) інші найменування [цит. за: 75, с.33].

Такі вчені, як С. Влахов і С. Флорін класифікували російські реалії за чотирма параметрами: 1) предметним принципом, 2) місцевим принципом, 3) часовим принципом, 4) перекладацьким принципом. Предметний принцип класифікації включає три категорії реалій, а саме: географічні реалії, етнографічні реалії, суспільно-політичні реалії, які налічують 44 тематичні групи лексики [44, с.233].

О. Семенов з-поміж національно забарвленої виділяє родинознавчу лексику (пеленчатко, немовлятко, дитя, чадо, мати, дружина, отець, рідня тощо). За її словами, дослідження родинознавчої лексики спонукатиме учнів до розкриття таємниць інших національно-культурних лексем: земля, хата, рушник, хліб, вишиванка, писанка, козак, барвінок тощо” [188, с.96].

Аналізуючи етнокультурознавчу лексику української, російської та болгарської мов у лінгвокультурологічному аспекті, В. Загороднова виділяє такі групи номінацій: 1) матеріальна культура (національні символи, традиційне житло, господарське начиння, знаряддя праці, їжа та напої, національне вбрання, осередки громадського спілкування); 2) суспільні ритуали та звичаї (сімейні звичаї та обряди, календарні свята й обряди, трудові обряди й свята); 3) організація суспільства (сім'я, сімейна община, господарська діяльність,

ремесла й промисли); 4) знання про світ і природу (астрономія, метеорологія, демонологія, флора, фауна); 5) кількість і рахунок (математика, метрологія); 6) здоров'я людини та тварини (народні цілителі, хвороби); 7) етикет (вітання, побажання (віншування), стосунки у сім'ї тощо); 8) абстрактні поняття (доля, недоля, горе, щастя, правда, брехня, добробут, бідність тощо) [72, с.20].

Аналіз поданих класифікацій зумовив поділ етнокультурознавчої лексики для вивчення у початковій школі. Так, національно позначені слова класифікуємо на слова-символи, слова українського мовленнєвого етикету та тематичні групи етнолексем (див. додатки Д, К, Л).

1.2. Міжпредметні зв'язки як педагогічна проблема

Питання міжпредметних зв'язків у шкільній практиці досліджували низка вчених. Серед них класики педагогіки: Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський та ін.; сучасні вчені: Л. Варзацька, В. Єрмак, А. Єрьомкін, Н. Захарова, Д. Кобцев, В. Коротов, П. Кулагін, В. Максимова, Т. Мельник, М. Пентилюк, О. Тесленко, В. Федорова, О. Чекіна та інші. Автори зосереджують увагу здебільшого на проблемах особистісно зорієнтованої моделі мовленнєвого розвитку учня, організації проектної діяльності, спираючись на дослідження пізнавальних процесів та емоційно-вольової сфери школярів. У своїх дослідженнях вони розкривають сутність, функції та значення міжпредметних зв'язків, шляхи їх реалізації.

На жаль, у сучасній педагогічній науці не існує єдиного погляду щодо сутності, значення та класифікації міжпредметних зв'язків. Одні вчені трактують міжпредметні зв'язки як дидактичний принцип (І. Зверев, М. Левін, В. Максимова, С. Рашкова), інші – як дидактичну чи педагогічну умову (О. Біляєв, Є. Копіца, В. Коротков, М. Пентилюк, М. Скаткін, Н. Сорокін, А. Усова, В. Федорова та ін.), дидактичну систему (Є. Шмуклер) або дидактичний засіб (В. Єрмак).

Я. Коменський уважав, що різнорідні знання виростають з одного кореня – довколишньої дійсності, що суб'єктивно нове знання, на уроках якого б предмета воно не набувалось, є органічним нарощуванням, природним збагачуванням уже засвоєних знань, що міжпредметні зв'язки є необхідною умовою для формування цільної, чіткої системи знань [102, с.209].

За К. Ушинським, найважливішим є не те, які науки вивчає школяр, а те, які знання та ідеї засвоює, чи складаються вони в систему, яка постійно збагачується й розвивається. Застерігаючи від небезпеки ізольованості знань, одержаних у курсах різних предметів, К. Ушинський писав, що внаслідок неухвилю до міжпредметних зв'язків “і дві ідеї, найближчі, найбільш споріднені між собою, можуть прожити у ... справді темній голові десятки років і не побачити одна одну” [227, с.425], що “тільки система ...дає нам повну владу над нашими знаннями” [228, с.344]; “неприйнятним” є той навчальний процес, де “одна наука йде слідом за іншою ніде не перетинаючись, хоча це і впорядковано у програмі та хаотично в голові учня” [226, с.202].

На думку В. Єрмака, міжпредметні зв'язки – “це той дидактичний засіб, який передбачає комплексний підхід до формування й засвоєння змісту освіти, дає можливість здійснювати зв'язки між предметами для поглибленого, всебічного розгляду найважливіших понять” [77, с.228]. Учений наголошує, що ідея реалізації міжпредметних зв'язків у початковій школі – важливий чинник, що сприяє підвищенню якості навчально-виховного процесу в початкових класах [77, с.228].

М. Пентиліук зазначає, що міжпредметні зв'язки – це цільові і змістові збіги, що існують між навчальними предметами. Вони відображають у змісті навчальних дисциплін ті діалектичні зв'язки, які об'єктивно діють у природі та суспільстві й пізнаються сучасними науками. Міжпредметні зв'язки виступають як дидактична умова, що сприяє піднесенню рівня науковості й доступності навчання мови, активізації пізнавальної діяльності учнів, поліпшенню якості знань, умінь і навичок [151, с.41]. Ученою виокремлюються основні умови успішної реалізації міжпредметних зв'язків. До них відносить такі:

використовувати методи, які найкраще сприяють оволодінню учнями знаннями; формувати вміння і навички практично використовувати мовне багатство в будь-якій ситуації, у повсякденному житті; формувати інтелектуальні вміння і навички учнів, розширювати їхню ерудицію; розширювати науковий світогляд школярів, формувати філософське розуміння суті мови як засобу спілкування, пізнання і мислення [151, с.41]. Є. Шмуклер розглядає міжпредметні зв'язки як складну дидактичну систему взаємопов'язаних елементів, в основі якої лежить спільність понятійного апарату, узгодженість логічних структур навчальних предметів, методів дослідження [цит. за: 82, с.37]. За словами І. Зверєва, міжпредметні зв'язки – це дидактичний принцип, що відображає загальне філософське поняття про взаємозв'язок явищ і узгоджується з фізіологічним і психологічним поняттям про системність у роботі мозку [83, с.20]. За М. Барановим, міжпредметні зв'язки – це цільові і змістовні збіги, об'єктивно наявні між навчальними дисциплінами; організаційні форми застосування певного матеріалу в процесі вивчення тих чи тих явищ [8, с.28].

Отже, міжпредметні зв'язки відображають комплексний підхід до виховання й навчання, який дає можливість виділити як головні елементи змісту освіти, так і взаємозв'язки між навчальними предметами. На будь-якому етапі навчання міжпредметні зв'язки виконують виховну, розвивальну й детермінуючу функції завдяки інтеграції знань, що підвищує продуктивність перебігу психічних процесів. Міжпредметні зв'язки формують конкретні знання учнів, включають їх в оперування пізнавальними методами, які мають загальнонауковий характер (абстрагування, моделювання, аналогія, узагальнення тощо).

Науковці (Л. Вороніна, О. Дудін, Ю. Мальований) міжпредметні зв'язки розглядають як “міцний фундамент забезпечення свідомості знань” [48, с.6]; “один із засобів узагальнення, який дозволяє здійснити переосмислення вивчених понять, їх порівняння, прослідкувати розвиток та взаємозв'язок понять, законів і теорій у тих випадках, коли засобами лише одного предмета це

зробити не можна” [48, с.35]; “...ефективне джерело створення проблемних ситуацій на уроках різних типів” [48, с.46].

Розглядаючи фізіолого-психологічні дані про системність роботи мозку, вчені дійшли висновку про те, що “формування знань людини, її розумовий розвиток здійснюється на основі утворення і накопичення у корі великих півкуль різноманітних систем нервових зв’язків (асоціацій). Вищий ступінь таких зв’язків – міжсистемні асоціації, на основі яких відбувається узагальнення знань, забезпечується їхня свідомість, досягається розкриттям взаємозв’язків між знаннями, здобутками під час вивчення різних предметів” [48, с.7].

Аналогічної думки дотримується О. Бандура, стверджуючи, що в більшості учнів уявлення про зв’язки між елементами одного знання знаходяться на рівні усвідомлення окремих фактів, які слабо пов’язані між собою. Такий стан зобов’язує вчителя допомогти учням визначити не помічені ними раніше лінії зв’язків, зробити узагальнення, підносити здатність абстрагування на вищий рівень. Учні мають підійти до своїх знань з іншого погляду, ніж під час засвоєння, по-новому диференціювати й узагальнювати їх, внаслідок чого утворюються нові асоціативні ряди, тобто нове співвідношення знань, що характерне для діалектичного мислення. Мислити діалектично – це означає “вміти бачити явища в їх різноманітних зв’язках, у складній взаємодії різних фактів, у їх суперечностях і розвитку... Вміння мислити діалектично в тій чи тій галузі знань – це результат якнайбільшої системності й динамічності розумової діяльності, це вершина людської творчості” [цит. за 6, с.3]. Вчена також зазначає, що поєднання у свідомості молодшої людини знань та вмінь, набутих на уроках з різних навчальних предметів, забезпечує найбільш повне й всебічне охоплення всіх властивостей, боків, виявів об’єкта вивчення. Міжпредметні зв’язки є багатим резервом удосконалення навчально-виховного процесу [6, с.3]; “співвідношенням між двома або кількома шкільними предметами, яке передбачає взаємовикористання і взаємозбагачення спільних для них знань, практичних умінь і навичок, а також методів, прийомів, форм і

засобів навчання, необхідних для розв'язання пізнавальних завдань, забезпечення рівня освіти..." [6, с.3]. За А. Власенковим, міжпредметні зв'язки є одним із важливих завдань навчання в школі – формування в учнів єдиної картини світу, розуміння взаємозв'язку явищ [43, с.56]. Міжпредметні зв'язки, за визначенням В. Далінгера, – це зв'язки між компонентами навчального процесу, зумовлені реальними взаємозв'язками між сферами дійсності, що вивчаються у школі, необхідністю відтворення цих взаємозв'язків у свідомості учнів, полягають у взаємному узгодженні суміжних (коригувальних) компонентів змісту освіти і виражені у програмах та підручниках, сприяють формуванню наукового світобачення учнів [65, с.45].

Для реалізації міжпредметних зв'язків учені (Л. Долгополова, Т. Сергєєва) пропонують свою концепцію інформаційно-категоріального підходу до навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Загальними положеннями цієї концепції виступають думки про те, що через вступ соціуму у фазу інформаційного суспільства необхідно створити умови, які б дозволяли особистості адаптуватися в умовах “зростання інформаційної ємності світу”, “вміти мобільно засвоювати нові технології отримання, переробки і розповсюдження інформації”. Основними компонентами програми, яка базується на інформаційно-категоріальному підході [ІКП] є: пізнання довколишнього світу, самопізнання. Автори називають етапи пізнання дитиною довкілля: 1 етап – переведення предметів і явищ у поняття окремої галузі знань, 2 етап – вибудовування ієрархії понять, у результаті чого виокремлюється сукупність категорій, яка, у свою чергу, є основою універсального знання [190, с.6].

На думку Є. Копіци, міжпредметні зв'язки – “це логічна система викладання і вивчення більшості навчальних дисциплін, що зумовлена не тільки сучасним станом освіти, але й чітко вираженою інтеграцією гуманітарних, соціальних, природничих і технічних наук [108, с.177]. Цінність виявлення і здійснення таких зв'язків у навчально-виховному процесі полягає не тільки у формуванні у школярів інтегрованих знань, умінь і навичок, а й в

наявності нових ідей інтеграції, тобто у процесі навчання міжпредметні зв'язки повинні виконувати не тільки навчальну і розвивальну, а й виховну функції [108, с.101]. Учена поділяє міжпредметні зв'язки на зовнішні та внутрішні.

Міжпредметні зв'язки є однією з конкретних форм прояву загального методологічного принципу системності, а також одним із засобів комплексного підходу до процесу навчання і виховання. Натомість реалізація міжпредметних зв'язків дає можливість формувати не тільки узагальнені, системні знання, але й узагальнені вміння та навички, необхідні для розв'язання різноманітних завдань, визначити ефективні форми, методи, прийоми у здійсненні такого навчання. Тому, за Н. Захаровою, міжпредметні зв'язки варто розглядати не тільки на основі спільності змістових знань, але й в іншому аспекті – операційно-діяльнісному. Види зв'язків такого типу розрізняються за способом навчально-пізнавальної діяльності, спрямовані на “здобування” нових синтезованих знань [82, с.38]. У процесі здійснення міжпредметних зв'язків учні глибше усвідомлюють теоретичні поняття, взаємозв'язок і взаємозалежність окремих галузей науки. Систематичні міжпредметні зв'язки необхідні для розкриття фундаментальної єдності “природа-суспільство-мова” [213, с.44].

Окрім поняття міжпредметних зв'язків у сучасній педагогічній науці широко використовують також поняття інтеграції.

Інтеграцію (від лат. *intergratio* – цілий, повний) у найширшому розумінні визначають як становлення цілісності, взаємовпливу понять і теорій різних галузей знань [245, с.7]. Інтеграція у навчальному процесі передбачає об'єднання узагальнених знань про предмет, поняття, явище та підпорядкування їх цілому на основі міжпредметних зв'язків [245, с.7]. Міжпредметна інтеграція, на думку Л. Варзацької, є одним із перспективних напрямів реалізації принципів особистісно зорієнтованого, розвивального навчання і передусім його домінантного принципу – природовідповідності. Принцип інтеграції, за словами автора, “відповідає психічній та фізіологічній природі кожної дитини, сутності самої мови як суспільного явища в його

зв'язках з усіма аспектами багатогранного світу, і тому цілком може бути фундаментом сучасної лінгводидактики” [32, с.6].

Процес інтеграції становить вищу форму втілення міжпредметних зв'язків на якісно новій ланці освіти. На думку багатьох дослідників (І. Волкової [46]; І. Гребінь [60]; О. Савченко [186]), які вивчали проблему інтегрованого навчання, потрібно розрізняти уроки інтегрованого змісту та уроки із використанням міжпредметних зв'язків. Так, О. Савченко вважає, що міжпредметні зв'язки передбачають включення в урок завдань та запитань із використанням матеріалів різних предметів. Ці завдання мають додаткове значення, що сприяє більш глибокому сприйняттю й осмисленню понять, що вивчаються. Натомість особливістю інтегрованого уроку є те, що він об'єднує блоки знань із різних предметів, що вимагає підготовки матеріалу з кожного з них. На переконання Н. Захарової, в основі міжпредметних зв'язків лежать принципи інтеграції та диференціації [82, с.4].

Зауважимо, що навчання учнів рідної мови, зокрема роботу над збагаченням мовлення дітей етнокультурознавчою лексикою, доцільно, на нашу думку, проводити як на інтегрованих уроках, так і на уроках з міжпредметними зв'язками. Це сприятиме більш ефективному засвоєнню учнями незнайомих їм слів, використанню цих слів у активному словнику, розширенню світогляду, вихованню стійких пізнавальних інтересів, формуватиме здатність дитини сприймати явища і факти різнобічно і системно.

Учені (Л. Вороніна, О. Дудін, Ю. Мальований) зазначають, що міжпредметні зв'язки можуть здійснюватися з метою: глибокого розуміння навчального матеріалу (у цьому випадку міжпредметний матеріал доцільно залучати у вигляді ілюстрацій певного положення або факту, для підтвердження закону або теорії, обґрунтування висновків, створення проблемних ситуацій тощо); систематизації і узагальнення знань (тут відомості з різних навчальних дисциплін використовуються як база для порівняння, виділення спільних і відмінних ознак певних об'єктів, процесів або явищ, для складання різного роду таблиць, схем тощо); формування світоглядних висновків (це здійснюється на

широкій міжпредметній основі за допомогою аналізу значної кількості фактів, виділення у них істотного, головного, широкого узагальнення і абстрагування); формування в учнів вміння застосовувати знання цього предмета при вивченні інших предметів і в процесі практичної діяльності; розвитку в учнів інтересу до вивчення предмета; вироблення узагальнених умінь і навичок, тобто таких, які використовуються при вивченні не лише одного, а декількох навчальних предметів” [48, с.13].

Аналіз наукових джерел [6; 7; 25; 32; 77; 82; 48; 213] дав можливість виокремити основні функції міжпредметних зв'язків: забезпечення свідомості знань учнів; реалізація дидактичних принципів; уникнення фрагментарності, безсистемності, формалізму знань у навчальному процесі; сприяння формуванню наукового світогляду учнів; формування у дітей умінь аналізувати будь-який об'єкт чи явище з різних поглядів, вміння ставити його в різні зв'язки і ситуації, залучити дані про нього з різних навчальних дисциплін; широка демонстрація можливості застосовувати отримані знання з одного навчального предмета при вивченні інших; забезпечення всебічного розвитку особистості учнів.

До прийомів здійснення міжпредметних зв'язків можна віднести: повторення до уроку раніше вивченого матеріалу, організація самостійної роботи на уроці, розв'язання пізнавальних завдань, включення вивченого раніше матеріалу до змісту нового, синтезування знань із різних навчальних предметів з допомогою тематичних, порівняльних і синхронних таблиць. Вивчаючи можливі напрями зв'язків рідної мови та інших навчальних предметів початкової школи, важливо встановити форми та види цих зв'язків, виділити з них ті, що найкраще допоможуть у роботі над збагаченням словника молодших школярів. Так, В. Маткін зазначає, що в педагогічній літературі 70-80 років ХХ ст. визначились три основні підходи до класифікації міжпредметних зв'язків на такій основі: а) за спільністю об'єкта вивчення теорій і понять, методів та способів наукового пізнання; б) на основі структурних елементів

суміжних предметів; в) на основі часових відношень між елементарними об'єктами зв'язку [147, с.41].

У вітчизняній педагогічній науці існують різні класифікації міжпредметних зв'язків. Так, М. Борисенко поділяє зв'язки навчальних предметів за спільністю об'єкта вивчення теорій, понять, методів та способів наукового пізнання. Це зв'язки, засновані на вивченні одного й того самого об'єкта різними навчальними предметами та зв'язки, в основі яких лежить застосування однієї й тієї самої теорії [25, с.44]. Інші вчені (Л. Вороніна, О. Дудін, Ю. Мальований) поділяють їх за терміном здійснення, змістом та характером матеріалу [48, с.9].

За терміном здійснення розрізняють такі зв'язки: попередні, коли у процесі навчання використовують матеріал, уже відомий учням з попередніх уроків; супутні, коли під час розгляду певного питання залучають матеріал суміжного предмета, що вивчається у той самий період часу; перспективні, коли для пояснення деякого положення або факту необхідні знання, які учні ще здобувають, вивчаючи певні навчальні предмети в майбутньому" [48, с.10].

За змістом міжпредметні зв'язки поділяються:

1. Зв'язки між знаннями з окремих навчальних предметів, що стосуються змісту навчального матеріалу: зумовлені вивченням одних і тих самих фактів (явищ, процесів, подій) – фактичні; зумовлені вивченням одних і тих самих понять – понятійні; зумовлені вивченням (застосуванням) одних і тих самих законів, теорій, формуванням світоглядних ідей – теоретичні.

2. Зв'язки між знаннями з окремих навчальних предметів, що стосуються способів діяльності учнів: зумовлені формуванням (використанням) основних прийомів розумової діяльності (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, конкретизація, абстракція, аналогія); зумовлені формуванням (використанням) основних прийомів навчальної роботи, що стосуються як загальної її організації (планування, здійснення самоконтролю в ході її виконання, раціональне чергування праці і відпочинку), так і власне учіння (прийоми роботи з книжкою, наочним матеріалом, приладами, прийоми застосування знань тощо); зумовлені використанням одного і того самого

методу пізнання чи дослідження реального світу (спостереження, експериментування, моделювання, математичні методи тощо) [48, с.11].

Залежно від характеру матеріалу, який залучають до встановлення зв'язку, розрізняють зв'язки внутрішньооб'єктові (між фактами, поняттями, законами, що вивчаються в одному і тому самому навчальному предметі, а також між прийомами діяльності й уміннями, що при цьому використовуються і формуються) внутрішньоциклові (між навчальними предметами одного циклу) і міжциклові (між навчальними предметами різних циклів)” [48, с.11].

Міжпредметні проблемні запитання і завдання учені класифікують таким чином: 1) ті, що виходять із змісту навчальних предметів, але не поєднані загальною ідеєю; 2) ті, що пов'язані єдиною навчальною проблемою якогось певного предмета; 3) ті, що націлені на розв'язання загальної для декількох предметів навчальної проблеми” [48, с.45]. О. Тесленко поділяє зв'язки між предметами відповідно до видів знань: зв'язки між типом наукових знань (фактичні, понятійні, теоретичні); методологічним – зв'язки філософські, гносеологічні, семіотичні, логічні; ідеологічним – зв'язки із знаннями про духовні цінності суспільства [213, с.45]. О. Чекіна класифікує міжпредметні зв'язки тільки на попередні, супутні та перспективні [245, с.7]. М. Пентилюк міжпредметні зв'язки поділяє таким чином: 1) за контактами з іншими предметами: генетичні (зіставні) та функціональні; 2) за змістом (фактичні, понятійні, теоретичні); 3) за метою використання (для доповнення і поглиблення знань про мову, для порівняння споріднених чи відмінних явищ, для розширення ерудиції, введення нового); 4) за часом, формами реалізації (на уроці: розповідь, бесіда, самостійні завдання; міжпредметні уроки; у домашній роботі; позакласній роботі (гуртки, факультативи, екскурсії тощо).

Генетичні (зіставні) зв'язки – це такі, які допомагають з'ясувати походження та існування різних мовних явищ і фактів, глибше розкрити їх суть та особливості. “Використання таких зв'язків допомагає з'ясувати походження лексики, фразеології, графіки, багатьох слів, особливості творення слів тощо” [151, с.155]. Різновидом генетичного є зіставний зв'язок, який виражається в

зіставленні й порівнянні фактів і явищ української мови з іншими мовами. Функціональні зв'язки розкривають функції мовних засобів у різних стилях.

Основне завдання змістових міжпредметних зв'язків – передавання школярам інформації, спрямованої на поглиблення знань про мову, її явища. [151, с.156].

О. Бандура виділяє частковосистемні, внутрішньосистемні та міжсистемні асоціації (зв'язки). Ефективність здійснення міжпредметних зв'язків, на думку вченої, великою мірою залежить від рівня упорядкованості внутрішньосистемних асоціацій [6, с.76].

Н. Захарова називає такі види міжпредметних зв'язків, як синхронні (коли процес формування міжпредметних понять відбувається одночасно, паралельно в межах кількох навчальних предметів); антисинхронні (коли процес формування міжпредметних понять може бути віддаленим на певному проміжку і потребує врахування логіки вивчення кожного предмета, між якими такий зв'язок встановлюється) [82, с.39]. Вчена наголошує, що знання, які характеризують міжпредметні вміння, досить складно включити в навчальний процес, не викликаючи при цьому порушення логіки вивчення матеріалу. Тому в розв'язанні цього питання існує кілька підходів уведення цих знань у процес навчання: фрагментарно на уроках з одного навчального предмета (А. Степанюк), фрагментарно на уроках з різних навчальних предметів із дотриманням послідовності в цій роботі (Н. Лошкарьова, В. Паламарчук, А. Усова); на спеціальних заняттях, які виділяються в межах якогось одного предмета [82, с.39].

Зв'язки кожного навчального предмета з іншими залежать, по-перше, від мети вивчення мови і формування одних і тих самих умінь і навичок, по-друге, від типу міжпредметного матеріалу, а по-третє, від часу його використання. У кожному з цих трьох типів наявні такі види міжпредметних зв'язків: 1) відносно повні та часткові зв'язки; 2) понятійно-термінологічні, комунікативно-мовленнєві та навчально-дидактичні; 3) синхронні та несинхронні (попередні та наступні) [7, с.31].

Для кожного з навчальних предметів початкової школи визначено програмою основні завдання, виокремлено вміннями та навичками, якими мають оволодіти учні. Однак відсутність взаємозв'язку між предметами частково призводить до таких недоліків, як фрагментарність, безсистемність, формалізм, невміння використовувати вивчене в нестандартних ситуаціях, відсутність здатності аналізувати й узагальнювати. Однією з причин цих недоліків насамперед є те, що знання, отримані учнями з різних навчальних предметів, так і залишаються не пов'язаними між собою. Таким чином, “у їхній свідомості утворилась не гнучка, рухлива система знань, а механічна сукупність ізольованих блоків інформації з окремих шкільних курсів” [48, с.4]. Вирішити цю проблему можна, на наш погляд, за допомогою міжпредметних зв'язків. Адже завдяки їх використанню повніше з'ясовується значення етнолексем, закріплюється вивчення слова у пам'яті. Так, міжпредметні зв'язки у роботі над збагаченням мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою розглядаємо як педагогічну умову ефективного розширення та активізації словника учнів, формування у дітей етномовленнєвих вмінь та навичок.

Вдумливе застосування міжпредметних зв'язків дає змогу зекономити час, чітко розподіляючи навчальний матеріал між близькими дисциплінами та усуваючи паралелізм, дублювання у поданні нових знань; сприяє опрацюванню об'ємнішого матеріалу, глибшому, більш конкретному розкриттю всіх питань теми, що вивчається, оновленню, уточненню раніше засвоєного учнями матеріалу; застосовуванню різноманітних методичних прийомів; активізації мислення і уваги школярів; допомагає привести в єдину систему всі знання учнів з гуманітарних предметів.

Навчально-виховна ефективність міжпредметних зв'язків буде належною у тому випадку, якщо зв'язки встановлюватимуться за всіма напрямками роботи: набуття знань на уроках (попередня підготовка, сприймання нового матеріалу, закріплення, повторення, збагачення знань і вироблення вмінь користуватися ними практично); оволодіння шляхом пізнання (спостереження, індукція, дедукція тощо), мисленнєвими операціями (аналіз, синтез, порівняння тощо) та

словесним оформленням їх результатів (судження, умовисновки, поняття тощо); формування вмінь набувати знання (працювати з літературою); освоєння учнями вмінь практично застосовувати свої знання; використання на уроках засобів наочності; узагальнення, повторення, систематизація знань; проведення різних форм позакласної роботи.

1.3. Проблема словникової роботи з учнями початкових класів у педагогічних дослідженнях

Проблема збагачення словникового запасу учнів початкової школи досліджувалася досить широко українськими вченими такими, як Д. Бірюк [14], З. Гирич [53], Т. Коршун [110], Л. Кутенко [117], Н. Лазаренко [118], Л. Лук'яник [131], К. Пономарьова [175], Л. Попова [177], Н. Чепелюк [247] та ін.

Аналіз дисертаційних досліджень дав можливість виокремити серед них такі, що стосувалися словникової роботи, збагачення мовлення учнів лексикою етнокультурознавчого змісту та використання міжпредметних зв'язків у процесі роботи з лексикою.

Як засвідчив аналіз дисертацій, значна кількість з них присвячена розгляду методичних питань збагачення словникового запасу учнів початкової школи. Так, у праці Н. Чепелюк досліджено процес збагачення словникового запасу молодших школярів дієслівними формами. Вчена виокремлює стадії збагачення словникового запасу учнів початкових класів: ознайомлення учнів із основними значеннями дієслівних афіксів; ознайомлення їх з поділом лексики на дієслова дії, руху, стану за тематичним словником та робота зі словником; уточнення семантики дієслів дії, руху та стану; ознайомлення учнів із суфіксально-префіксальним способом словотворення; активізація дієслівної лексики у мовленні за допомогою різних видів мовних та мовленнєвих вправ; усвідомлення та вільне оперування набутими навичками і засвоєними знаннями та вміннями у вільному спілкуванні [247].

Предметом наукової роботи К. Пономарьової стало збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засобом увиразнення їхнього мовлення. Дисертаційне дослідження присвячене проблемі функціонального підходу до вивчення лексики в початковому курсі української мови (на прикладі синонімів). У роботі обґрунтовано наукові засади укладання навчального словника синонімів для учнів початкових класів; відібрано синонімічні ряди виучуваних частин мови, доступні для розуміння і засвоєння молодшими школярами та найбільш частотні щодо вживання в їхньому мовленні; розроблено й експериментально перевірено систему вправ з синонімами для 3(2) – 4(3) класів. Запропонований у роботі підхід до вивчення синонімів створює умови для формування у молодших школярів умінь, що сприяють розвитку їхнього усного і писемного мовлення [175].

У дослідженні З. Гирич запропоновано теоретично обґрунтовану та експериментально перевірену методику збагачення словникового запасу учнів лексикою творів дитячої літератури ХІХ ст., яка значно підвищує рівні сформованості лексичних умінь учнів щодо оволодіння семантично складною лексикою, сприяє активізації пізнавальної діяльності молодших школярів [53].

Предметом дослідження Н. Лазаренко було формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв'язку його лексичних та граматичних значень. Ученою розроблено та експериментально апробовано систему вправ, що сприяють збагаченню й активізації словникового запасу молодших школярів, їх загальному мовленнєвому розвитку [118].

Т. Коршун описує результати дослідження щодо відбору лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі шкіл з російською мовою навчання). Вчена аналізує класифікації словників-мінімумів різними науковцями, розглядає різні сфери лексики, в межах яких визначено її тематику стосовно учнів початкової школи, а також міжтемну лексику, до якої належать службові частини мови та повнозначні: прикметники, прислівники, дієслова, числівники [110].

Збагачення словника молодших школярів також досліджували Д. Бірюк (Збагачення словникового запасу молодших школярів в процесі вивчення російських народних казок [14]), Л. Кутенко (Особенности работы по обогащению и активизации словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия [117]), Л. Попова (Методика формування лексичних понять в учнів початкових класів [177]).

Розглянуті дослідження розкривають зміст та основні завдання збагачення словникового запасу учнів як одного із напрямів словникової роботи початкової школи. Серед цих завдань: поступове кількісне поповнення індивідуального словника; уточнення лексичного значення та сфери використання відомих слів; ознайомлення з новими лексичними значеннями наявних у словнику учнів багатозначних слів; використання паралельних лексичних і граматичних форм як засобу увиразнення та урізноманітнення мовлення; вилучення з активного словникового запасу позалітературних елементів, суржику; розвитку мовного чуття та естетики слова. Проте серед дисертаційних досліджень, на жаль, немає таких, які б розкривали методичні питання збагачення учнів міжпредметною етнокультурологічною лексикою.

Розглянемо етноукраїнознавчий аспект лексичної роботи в дослідженнях учених.

Так, збагачення національно позначеною лексикою словникового запасу дошкільників досліджували Л. Калуська [92], С. Макаренко [142] та ін.

Предметом дисертаційного дослідження Л. Калуської були педагогічні умови та засоби ефективного використання народних ремесел у морально-трудоному вихованні старших дошкільників. Вченою розкриваються особливості ознайомлення дітей з народними ремеслами [92].

С. Макаренко досліджувала збагачення словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності [142].

Проблему збагачення мовлення молодших школярів власне українською лексикою на уроках рідної мови досліджувала Л. Лук'яник. Вчена вивчала формування лінгвоукраїнознавчої компетенції молодших школярів західного

регіону. Критеріями сформованості такої компетенції було визначено види мовленнєвої компетенції учнів 3-4 класів, серед яких: фонетико-орфоепічна, лексична, граматична, діалоогологічна та комунікативна. На думку дослідниці, основу лінгвоукраїнознавчої компетенції складають два центри: українознавчий та лінгводидактичний. Предметом українознавчої компетенції є аналіз словникового складу української мови на предмет виявлення лексичних одиниць національно-культурної семантики; предметом лінгводидактичної компетенції є пошук оптимальних методів, прийомів щодо активізації словникового запасу учнів нормами української літературної мови на основі опрацювання українознавчих текстів. Вчена також визначає шляхи формування лінгвоукраїнознавчої компетенції: розвиток умінь і навичок творчого володіння усним і писемним мовленням у різноманітних ситуаціях спілкування та сферах комунікації; практичне застосування знань з рідної (української мови); використання знань з української мови як засобу підвищення загальноосвітнього рівня учнів. Однак, у експериментальній методиці дослідницею не використовувались слова-символи українського народу та фольклорні твори малої групи. Навчання молодших школярів етнокультурознавчою лексикою здійснювалось тільки на уроках рідної мови, не застосовувались міжпредметні зв'язки [131].

Збагачення словника учнів середньої школи лексикою етнокультурознавчого змісту стало предметом дослідження Н. Голуб [55], В. Загородної [72], Р. Дружененко [74], Л. Кожуховської [100], Т. Левченко [122], Т. Симоненко [191] та ін.

Н. Голуб досліджувала збагачення мовлення учнів 5-7 класів власне українською лексикою. Процес поповнення та активізації словникового запасу школярів вчена розглядає як один із найважливіших напрямів у роботі з розвитку зв'язного мовлення. На її думку, поповнення активного словника учнів власне українською лексикою має велике значення для розвитку мовлення, мислення, для виховання мовного чуття, почуття національної самосвідомості учнів [55].

В. Загороднова досліджувала вивчення української лексики в лінгвокультурологічному аспекті у 5-6 класах шкіл з російською мовою навчання з багатонаціональним контингентом учнів. Автор обґрунтовує доцільність і можливість опрацювання української етнокультурознавчої лексики у зіставленні з рідною мовою учнів (російською, болгарською); пропонує розширити зміст роботи над значенням слова шляхом формування уявлення в учнів не лише про основне лексичне, а й про фонове і символічне значення слова; обґрунтовує психолого-педагогічні та методичні передумови успішної роботи над етнокультурознавчою лексикою [72].

Предметом дослідження Р. Дружененко було формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи на засадах етнопедагогіки. На думку вченої, національно зорієнтовані мовні знаки як елементи національно-мовної картини є результатом двох різних кодів – мови і культури. Через це одиниці мови виконують функцію відображення культурно-національної специфіки етносу і служать засобом формування мовної, мовленнєвої та етнокультурної компетентності учнів. Національна специфіка світобачення та світовідтворення окремого етносу виявляється на всіх мовних рівнях, особливо лексичному, граматичному, стилістичному. Опора на етнопедагогічні засади в процесі навчання мови та формування мовленнєвих умінь і навичок передбачає оволодіння учнями лексичним рівнем мови, зокрема засвоєння його національного компонента. Різниця між мовами, зумовлена різною культурою, найточніше зафіксована в словах та фразеологізмах, оскільки саме доміанти найбільш прямо пов'язані з позамовною дійсністю. Зазначено, що етнопедагогічна основа навчання рідної мови забезпечує духовний розвиток школярів, формування позитивних рис характеру та національних почуттів [74].

У дисертаційному дослідженні Л. Кожуховської розкрито проблему збагачення мовлення учнів 5-7 класів українськими фразеологізмами, в тому числі, етнофраземами. На думку вченої, ефективність роботи над збагаченням мовлення учнів українською фразеологією значною мірою підвищується за умови етнокультурознавчого аналізу семантики мовних одиниць

фразеологізмів, у якому концентровано представлена національна культура, побут, звичаї та вірування українського народу [100].

Т. Левченко, досліджуючи зміст, методи, прийоми, засоби та форми збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою, обґрунтувала науково-методичні засади збагачення мовлення учнів 5-7 класів національно позначеними словами. Вченою розглянуто принципи та критерії відбору етнолексики для шкільного словника-мінімуму, проаналізовано її вплив на формування естетичних та моральних почуттів учнів 5-7 класів, запропоновано систему завдань і вправ для збагачення мовлення учнів, ефективність якої обґрунтовано теоретично і підтверджено практикою. Однак дослідниця розглядає вивчення національно маркованої лексики тільки як ознайомлення з окремими її тематичними групами (у 5 класі перевага надавалася вивченню слів, що позначають предмети народного побуту, одягу та народних художніх промислів; у 6 класі – звичаї, народні свята, міфологічні істоти та релігійні божества; у 7 класі – слова, що позначають обряди, уявлення та вірування) та зі словами-символами. Вчена не вводила в експериментальну методику ознайомлення школярів із формулами українського мовленнєвого етикету, українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками та фразеологізмами. Збагачення словникового запасу учнів відбувалося на уроках української мови та української літератури, що свідчить про часткове використання міжпредметних зв'язків [122].

Національно-культурний компонент у складі лексики також досліджувала Т. Симоненко. Вчена вивчає національно-мовну особистість учня середньої школи, яку розглядає як людину, що має добрі лінгвістичні знання з мови в поєднанні з її національними особливостями, володіє високим рівнем комунікативних умінь та мовною стійкістю, любить і поважає мову свого народу, вважає її частиною свого світогляду та світосприйняття. Дослідниця визначає основні вміння, якими повинні оволодіти учні з метою формування їх як національно-мовних особистостей. Серед них виокремлює лінгвістичні та комунікативні. До першої групи вмінь відносить такі вміння, як оволодіння

культурою мови; поповнення лексичного запасу власне українськими словами, фразеологізмами; оволодіння граматичними нормами. Другу групу становлять: створювання текстів, багатих на засоби виразності української мови, національно-марковані одиниці; готовність до імпровізацій мовлення відповідно до ситуації спілкування; вміння розрізняти мовлення різних стилів під час слухання готового тексту, так і в процесі продукування усного (письмового) висловлювання; готовність до монологічного виступу; вміння вступати в діалог та продовжувати його; переказувати прослуханий текст за самостійно складеним простим планом; редагувати текст; дотримуватися основних правил спілкування [191].

Л. Ляхощка, досліджуючи виховний потенціал рідної мови у творчій спадщині Івана Огієнка, виділяє такі критерії вихованої мовної особистості: 1) національно-свідоме ставлення до мови, глибоке її знання, розвинене мовлення, а, отже, і мислення; 2) емоційно-естетичне ставлення до мови та мовлення, що передбачає чутливість до слова, здатність відчутти й зрозуміти всі відтінки його значення, відчувати красу рідної мови, її багатство, виразність; 3) розвинена мовленнєва пам'ять, мовне чуття, мовленнєвий етикет, що тісно пов'язаний з наявністю моральних якостей духовності; 4) усвідомлення своєї належності до народу, носія його мови і культури.

Питання етнолінгводидактичної підготовки педагогів щодо збагачення словникового запасу дітей етнокультурознавчою лексикою досліджували Н. Ємельянова [76], О. Солінська [198] та ін.

Так, Н. Ємельянова досліджувала стан лексико-народознавчої готовності студентів до роботи з дітьми в дошкільному закладі. Вчена визначає педагогічні умови і рівні сформованості означеної готовності, сутність професійно-мовленнєвої готовності майбутнього вихователя дошкільного навчального закладу, його народознавчу компетенцію та лексико-народознавчу готовність, яка включає лексичну, народознавчу, прогностичну та оцінно-регулятивну складові [76].

Предметом дисертаційного дослідження О. Смолінської визначено методологічний аналіз місця української етнолінгводидактики та окремих питань з історії вітчизняної лінгводидактики у змісті педагогічної освіти. Вчена розглядає питання, пов'язані з реформуванням змісту вищої педагогічної та філологічної освіти в напрямі посилення етнокультурного компонента підготовки педагогічних кадрів. У програмі з методики викладання української мови пропонується зміст низки спецкурсів, у тому числі з історії лінгводидактики та етнолінгводидактики. Запропоноване дослідження системно та комплексно висвітлює лінгводидактичні аспекти національно-мовного виховання у методичному та практичному аспектах; обґрунтовує необхідність реалізації ідей українознавства у взаємозв'язках етнічного й загальнолюдського, доцільність реалізації етнолінгвістичних концепцій у культурологічному та історичному підходах до системи навчання і виховання особистості [198].

Науковий інтерес для започаткованого дослідження становлять роботи, присвячені міжпредметним зв'язкам як засобу розвитку мовлення. Розглянемо їх.

Використання міжпредметних зв'язків у словниковій роботі досліджували Н. Захарова [82], Є. Копіца [108], О. Тесленко [213] та ін.

Н. Захарова досліджувала міжпредметні зв'язки у формуванні загальнопізнавальних умінь молодших школярів (2-3 класи). На думку дослідниці, врахування загальних і специфічних можливостей різних навчальних предметів дає можливість виділити і цілеспрямовано формувати ті спільні компоненти діяльності, які найбільшою мірою сприяють ефективному засвоєнню міжпредметного змісту. Вчена наголошує на таких особливостях використання міжпредметних зв'язків: 1) вміння формуються не ізольовано, кожного разу ніби заново, а синхронно в межах декількох навчальних предметів, що дає можливість актуалізувати і враховувати попередній рівень досягнутого і прогнозувати наступний крок його розвитку, тобто бачити перспективу подальшого формування вміння; 2) здійснення операційних міжпредметних зв'язків передбачає чітке визначення оптимальних дидактичних

ситуацій, у яких відбуватиметься кожен етап формування вміння; 3) встановлення міжпредметних зв'язків забезпечує дієвість уміння, безперервність у його формуванні; 4) здійснення міжпредметних зв'язків передбачає використання найбільш раціональних поєднань методів, прийомів, засобів навчання [82].

Предметом дослідження Є. Копіци виступив процес збагачення словникового запасу учнів гімназії (медичні класи) науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі. У праці вчена розкриває можливості реалізації міждисциплінарного та інтегрованого підходів щодо роботи вчителя у старших класах гімназії з науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі, а саме: при задіяні таких навчальних предметів, як українська мова, українська література, біологія, основи латинської мови з медичною термінологією. У дослідженні міждисциплінарні зв'язки використано як засіб організації експериментального навчання і як педагогічна умова ефективного засвоєння учнями лексики. На думку дослідниці, цінність виявлення і здійснення міжпредметних зв'язків у навчально-виховному процесі полягає не тільки у формуванні у школярів інтегрованих знань, умінь і навичок, а й наявності нових ідей інтеграції, тобто у процесі навчання міжпредметні зв'язки повинні виконувати не тільки навчальну і розвивальну, а й виховну функції [108].

Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5-7 класах стали предметом дисертаційного дослідження О. Тесленко. Методичними шляхами реалізації міжпредметних зв'язків вчена визначає: бесіди, створення проблемних ситуацій, поєднання групових та індивідуальних завдань із колективною навчальною роботою у класі, позакласні роботи, міжпредметні кросворди, тексти, контрольні роботи тощо. Педагогічними умовами було виокремлено знання теоретичного матеріалу, наявність відповідного матеріалу в програмі та підручниках, взаємозв'язок та взаємоузгодженість змістової наповнюваності навчальних предметів, творче поєднання методів і прийомів на уроках [213].

Отже, аналіз дисертаційних досліджень дотично теми дозволив дійти висновку про те, що проблема збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі залишається не достатньо розробленою. Тому, зважаючи на актуальність дослідження, вбачаємо за необхідне розробити експериментальну методику збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

1.4. Стан використання етнокультурознавчої лексики в сучасній педагогічній практиці початкової школи

Експериментальною роботою було охоплено загальноосвітні школи міст: Івано-Франківська та Ужгорода. Всього в експерименті взяло участь 120 учителів та 400 учнів (200 учасників експериментальних та 200 учасників контрольних груп).

Експериментальна робота проводилась у декілька етапів. Перший етап дослідження охоплював пошуково-розвідувальний та констатувальний етапи експерименту.

На пошуково-розвідувальному етапі передбачалось:

–з’ясувати стан збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою у практиці сучасної початкової школи на уроках рідної мови, образотворчого мистецтва, трудового навчання, музики та навчального курсу “Я і Україна”;

–проаналізувати підручники, посібники та словники.

На цьому етапі дослідження було залучено до анкетування 120 учителів загальноосвітніх шкіл міста Івано-Франківська: школа № 4 і навчально-виховний комплекс “Загальноосвітня школа-ліцей №23” та міста Ужгорода: школа № 5 із поглибленим вивченням французької та англійської мов і Авторський навчально-виховний комплекс. Переглянуто й проаналізовано 100 уроків з рідної мови, навчального курсу “Я і Україна”, трудового навчання, музики та образотворчого мистецтва.

Передусім нас цікавило, чи передбачено засвоєння етнокультурознавчої лексики у змісті **програм** для початкової школи [180]. Оскільки тема дисертації передбачає аналіз програми не тільки з української мови, але і дисциплін гуманітарного циклу, то для дослідження було обрано ще програми з образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна”.

Національно марковані слова вибирались зі списку тих, які передбачені для засвоєння учнями третього класу з навчального предмета “рідна мова” (напряму роботи “Правопис”), а також із назв творів та завдань для їх опрацювання з навчальних предметів “рідна мова”, “образотворче мистецтво”, “трудова навчання”, “музика” та навчального курсу “Я і Україна”.

Під час аналізу програм враховувались етнолексеми різних тематичних груп, слова-символи та слова українського мовленнєвого етикету.

Результати аналізу програм подано у додатку А.

Як засвідчують дані таблиці, найбільша кількість етнолексем, які наявні в програмі, передбачені для ознайомлення у першому класі (86 слів). У другому та третьому класі кількість слів для вивчення є майже однаковою (66 слів у другому класі та 68 слів у третьому класі). Найменше таких слів у змісті програм для учнів четвертого класу (60 слів).

Щодо змісту самих програм, то найбільше етнокультурознавчих слів знаходимо у програмі з музики (авт. О. Ростовський, Л. Хлебникова та Р. Марченко) – 79 слів, найменша кількість міститься у програмі з навчального курсу “Я і Україна”. Довкілля (авт. В. Ільченко, К. Гуз) – 4 слова.

Однак варто зазначити те, що зміст програм з навчального курсу “Я і Україна” (авт. Н. Бібік, Т. Байбара, Н. Коваль) та “Я і Україна. Довкілля” (авт. В. Ільченко, К. Гуз) не передбачає конкретних найменувань етнокультурознавчої лексики, однак включає слова мовленнєвого етикету та етнолексику різних тематичних груп: ремесла, якими володіли українці; український побут та звичаї; особливості народного костюму; народний календар; релігійні свята;

державні символи; рослинний і тваринний світ рідного краю; уявлення про українські традиції; традиційна їжа.

Як видно з таблиці, прослідковується повторюваність вивчення етнокультурознавчих слів по класах. Так, наприклад, у програмі з трудового навчання: технічна і художня праця (авт. В. Тименко, В. Вдовченко, І. Веремійчик, Н. Котелянець) зі словом “витинанка” учні ознайомлюються у 1-му, 2-му та 3-му класах; зі словом “хата” – в 1-му, 2-му, 3-му та 4-му класах; зі словом “Різдво” – в 1-му, 3-му та 4-му класах. У програмі “Музика (авт. О. Лобова)”. Слова: “колядка”, “щедрівка”, “колискова” використовуються у всіх класах.

Спостерігається також і міжпредметна повторюваність слів. Так, слова тематичної групи “Сім’я, родина” (бабуся, мати, дідусь, дитина) включені до програм з української мови, образотворчого мистецтва, музики та навчального курсу “Я і України”. Тематична група “Рослини” (калина, льон, мак, гарбуз, тополя, айстра, дуб, верба тощо) передбачена для вивчення у всіх проаналізованих програмах тощо.

Отже, аналіз змісту програм дає можливість дійти висновку про те, що всі згадані навчальні предмети включають етнокультурознавчий матеріал, який сприяє роботі над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою. Окрім загальних тематичних груп слів, з якими діти ознайомлюються на кожному навчальному предметі (наприклад, назви українських свят, звичаїв та традицій), кожен з них, крім української мови, вивчає специфічні для нього тематичні групи слів. Так, образотворче мистецтво – назви предметів декоративно-прикладного мистецтва, українського одягу; музика – назви музичних інструментів, українських танців, народних, обрядових пісень; Я і Україна – слова-назви рослин, тварин; трудове навчання – ознайомлення із словами-назвами основних видів діяльності українців.

Зауважимо, що аналіз чинних програм дозволив також зафіксувати, що загалом програмові вимоги досить поверхнево враховують такий напрям словникової роботи, як збагачення словника учнів етнокультурознавчою

лексикою. Не введено жодного з понять: “етнокультурознавча лексика”, “народознавчі лексеми” чи “національно забарвлені слова”. Недостатньо, на нашу думку, включено до змісту програм етнолексми таких тематичних номінацій, як “Християнські свята”, “Народні іграшки”, “Міфічні істоти”. На жаль, програмами не передбачено також і вивчення слів-символів та фразеологізмів, що містять етнолексми.

Наступне завдання пошукового етапу експерименту передбачало **аналіз підручників та посібників**, який здійснювався за такими критеріями:

- наявність завдань словникової роботи;
- наявність українознавчого матеріалу;
- наявність ілюстративного матеріалу підручника.

Перелік основних підручників та посібників для аналізу був аналогічний тому, який рекомендується Міністерством освіти і науки України для використання у початкових класах (а саме – третіх) загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою на 2009-2010рр., 2010-2011рр [171].

Інформацію про слово як одиницю мови, найважливіший засіб спілкування, його пряме і переносне значення, багатозначність; про усне і писемне мовлення молодші школярі отримують при опрацюванні підручника з української мови – “Рідна мова” у 2-х частинах (авт. М. Вашуленко та О. Мельничайко) [34]. Основними формами презентації мовного матеріалу в підручнику є теоретичні відомості про факти, явища мови і вправи. Під час формування мовних умінь важливе значення надається таким практичним аспектам: роботі над значенням слова і кількісному нарощуванню словникового запасу учнів, збагаченню їхнього мовлення різними граматичними формами, розвитку вміння користуватися мовними засобами відповідно до норм літературної мови (орфоепічних, лексичних, граматичних). Зміст підручників більше зорієнтований на засвоєння правил, визначень, мовних понять. Що стосується вивчення етнокультурознавчих слів, то їх вивченню, на жаль, уваги майже не приділяється. Частина текстів, які містяться в підручнику,

мають етнокультурознавчий характер (Частина перша. Вірші: “Чим пахне коровай” [34, с.27], “Гостинна хата” [34, с.49], “Над колискою” [34, с.55]. Оповідання: “Лісова криничка” [34, с.27], “Лелеки” [34, с.31], “Конвалія” [34, с.31], “Дуб і берізки” [34, с.56] тощо. Частина друга: вірші “Вишиванка”, “Дуб і калина” тощо. Містяться також щедрівки, вірші, оповідання та ілюстрації до релігійних свят українців (етнолексеми: Різдво, Святвечір, колядування, щедрювання). У підручнику також мало приділяється уваги роботі зі спостереження за функціонуванням національно зорієнтованих мовних одиниць, відтворенню, редагуванню, створенню учнями власних текстів на пропоновану тему етнопедагогічного змісту.

У підручнику “Я і Україна” (авт. Т. Байбара та Н. Бібик) [4], ознайомлення з етнокультурознавчою лексикою пропонується при вивченні розділів “Культура рідного краю” та “Жива природа”. Так, під час опрацювання теми “Скарби України” діти зустрічаються зі словами: козак, чумак, хлібороб, кобзар [4, с.57]. При вивченні теми “Народні свята” учні ознайомлюються зі словами-назвами українських свят: Святвечір, Трійця, Івана Купала. Зміст оповідання “Як відзначають Святвечір” містить такі етнолексеми: хустка, узвар, вареники, квасоля, бараболя, пшоно, мак, кутя, господиня, піч, худоба, солома, сіно, хата, стежка, вівтар, дідух [4, с.61]. У підручнику вміщено ілюстрацію до оповідання, на якій зображено сім'ю, що готується до Святвечора. Всі одягнені в український національний одяг, на столі кутя, вареники, дзбан, вишита скатертина. Оповідання “Зелені свята та Іван Купала” знайомить дітей із такими словами: любисток, рута-м'ята, чорнобривці, рушники, скриня, плахта, намисто, мальва, маківка [4, с.63]. Водночас тлумачний словник та сам зміст оповідань розкривають лексичне значення тільки окремих слів (Трійця, Івана Купала, ласкавець, плахта, Святвечір). У розділі “Жива природа” учні знайомляться зі словами – назвами рослин та тварин. Серед таких слів є і етнокультурознавчі (тема “Зелене диво землі” містить слова: соняшник, льон, ромашка, пшениця, дуб, береза, ясен, квасоля [4, с.105]; тема “Тварини в природі”: ластівка, вовк, заєць, орел, лелека, журавель тощо. [4, с.131]). На

жаль, змістова наповнюваність підручника українознавчим матеріалом обмежується тільки окремими прислів'ями, приказками та загадками. Не дізнаються учні і про символічне значення рослин та тварин в українській культурі. Мінімальною є також робота над розвитком мовленням учнів (складання усної розповіді про рослини, святкування Різдва дома, свою улюблену тварину).

У підручнику “Образотворче мистецтво” (авт. Л. Любарська) [141] змістовий матеріал побудовано відповідно до програми, яка передбачає проведення навчального процесу в уявних майстернях живописця, графіка, скульптора, майстрів декоративно-прикладного мистецтва тощо. Ознайомлення з етнолексемами, які є назвами предметів декоративно-прикладного мистецтва, відбувається під час вивчення розділу “Зразки декоративно-прикладного мистецтва” при опрацюванні віршів “Бабусині рядна” (верстат, рядно, хата, гобелен, налавники) [141, с.50], “Твої рушники” (світлиця, вишивати) [141, с.50], “Ваза” (вази, гончарний круг) [141, с.53]; текстів підручника (витинанка, горні, куманець, макітра, горщик, миска, келих, ваза, гончар). Одержані знання підкріплюються ілюстраціями, на яких зображено вишиті рушники; глиняний посуд: глечик, миска, макітра, горщик, витинанка; малюнок гончаря за гончарським кругом. Етнолексеми на позначення рослин наявні в розділах “У художника-живописця” (калина, соняшник, мальви, айстри, дуб, тополя); “Подарунки до весняних свят” (фіалка, проліски, ромашка, півники). Натомість автор не розкриває символічного значення цих слів, зв'язку з культурою українського народу. У розділі “Світ казок” при вивченні теми “Одяг для казкових героїв” учні ознайомлюються з етнокультурознавчими словами на позначення національного одягу: вишиванка, кептар, шаровари, плахта, фартух, спідниця [141, с.76]. Аналіз змісту підручника дає можливість дійти висновку про відсутність у ньому творів фольклору. Серед наявних українознавчих текстів є тільки вірші українських авторів.

Підручники з трудового навчання пропонуються двох видів. У підручнику “Трудове навчання” (авт. Л. Денисенко та В. Тименко) [69], на жаль,

приділяється мінімум уваги ознайомленню дітей з етнокультурознавчою лексикою. Так, при вивченні теми “Робота з глиною та пластиліном” діти зустрічаються із словами: глек, гончар. Під час опрацювання розділу “Людина і художнє докiлля”, теми “Види декоративно-вжиткового мистецтва” діти дізнаються про значення слова “вишивання”. Недостатньою, на наш погляд, є і наповнюваність змісту підручника українознавчими текстами. Так, при вивченні теми “Робота із рослинними матеріалами” під час виготовлення українського віночка варто було б більше приділити уваги опису квітів, які до нього вплітаються, розкрити їх символічне значення.

Щодо підручника “Трудове навчання. Майстровиті руки” (авт. І. Веремійчик) [39], то увагу привертає вже його обкладинка. На ній зображені хлопчик і дівчинка, одягнені в український національний одяг (вишиванки, плахта, віночок, корсет, шаровари, запаска). У руках дівчинка тримає старовинну українську іграшку, зроблену із соломи, а хлопчик – млин. Змістова наповнюваність підручника етнокультурознавчою лексикою представлена в розділах та темах: розділ “Конструювання виробів із різних матеріалів”, тема “Дитячі іграшки” містить слова-назви українських народних іграшок: свищики, тріскачки, фуркало, дзижчалки, торохтілки) [39, с.46]; тема “Новорічні та Різдвяні іграшки” знайомить з етнолексемами: дідух, Різдво, Миколая [39, с.51]; розділ “Українська вишивка”, тема “Орнаменти в народній вишивці” – учні знайомляться зі словами: вишиванка, вишивка, рушник [39, с.83]; розділ “Обробка деревини з елементами народної творчості”, тема “Традиційні знаряддя праці українських селян-хліборобів” містить слова-назви знарядь праці стародавніх українських селян: соха, плуг, ярмо, перевесло, копа, ціп, вила, млин, жорна, сито, піч, коцюба, лопата [39, с.95-96]; у темі “Саморобні знаряддя праці для виготовлення одягу” є слова: льон, коноплі, терниця, тріпачка, гребінка, веретено, клоччя, прядки, пряжа, мотовило, цівка, качалка [39, с.97-99], в темі “Знаряддя праці для саморобного взуття” наявні етнолексеми: личаки, постолі, ключки, трепи, крутилка [39, с.100-101]. Зауважимо, як позитив, що лексичне значення згаданих у підручнику

етнолексем розкривається у словнику в кінці підручника. Підручник більш широко знайомить молодших школярів зі словами етнокulturознавчого змісту. Однак відсутність українознавчих текстів, на наш погляд, є негативом, яке потребує виправлення.

У підручнику “Музика” (авт. О. Лобова) [128] відбувається знайомство молодших школярів із піснями різних вітчизняних та зарубіжних авторів, видами музичних інструментів тощо. Щодо використання автором національно забарвленої лексики, то вона представлена переважно назвами музичних інструментів (арфа, флейта, цимбали, дзвони, сопілка, скрипка, бандура, ліра, гуслі, скрипка). Робота над тлумаченням та засвоєнням цих слів проводиться у таких напрямках: 1) роботі зі словничками у змісті статей підручника; 2) вирішення завдань словникової роботи, які пропонує автор. Наприклад, тема: “Голоси ударних”, завдання: “назви зображені музичні інструменти” [128, с.13], “розгадай кросворд і дізнайся про назву музичного інструмента” [128, с.15]; тема: “У державі Метрономії”, завдання: “поясни значення слів, використовуючи підказки” [128, с.39]; тема: “Мандрівка струнним деревом”, завдання: “розглянь малюнок, назви зображені музичні інструменти одним словом” [128, с.73]. Ілюстрований матеріал підручника дає можливість наочно побачити музичні інструменти, які вивчаються. 3) етнолексеми використовуються у змісті пісень. Так наприклад, пісня “Здрастуй, вересень” включає слова: жоржини, айстри, калина; “Взяти б сопілочку мені” (сопілка, дуб, верба, клен), “Осінь” (журавлі, колоски) тощо.

Здійснений аналіз етнокulturознавчої наповнюваності змісту підручників для молодших школярів вказує на його недостатність для належного використання у словниковій роботі початкової школи, він більше орієнтований на засвоєння знань, які є специфічними для вивчення того чи того предмета. Використовуючи національно забарвлену лексику у змісті підручників, автори не акцентують на ній увагу, не пов’язують її з культурою і побутом українського народу.

У жодному з підручників не вводиться термін “українознавчі слова” чи “слова культури і побуту українського народу”.

Відтепер проаналізуємо чинні **посібники** з фахових предметів лінгводидактичного циклу. При розгляді посібників ми керувалися тими самими критеріями, що і на попередньому етапі.

Заслуговує на увагу збірник вправ з української мови на народознавчій основі С. Якименко [252], який включає загадки, описи природи, оповіді з історії й побуту українського народу, “що дають змогу не тільки ознайомитися з особливостями його життя, а й засвоїти знання з української мови” [252, с.3], зокрема з лексичним її багатством. Зміст посібника викладено з 1 по 4 класи. На кожному році навчання передбачено ознайомлення з етнокультурознавчим словом з допомогою різних словникових вправ, видів диктантів та переказів.

До малюнкових диктантів є малюнки слів-символів (верба, калина, терен, бузина, тополя, горицвіт, любисток, полин, мальва, кропива, барвінок). При цьому діти розуміють поняття “дерева-символи” та “квіти-символи”, можуть виписувати їх із речень відповідно до схем, запропонованих учителем. Також до малюнкових диктантів пропонуються малюнки речей хатнього вжитку українців (кочерга, макітра, миска, ослін, піч, призьба), а також рушника, сорочки, шила, сукні, ступи, хліба. Серед словникових вправ є вправи на складання слова з розсипаних літер, складів (куз-ня, скри-ня, обій-стя, виш-ня). Тексти до графічних диктантів також містять слова-етнолексми (калина, верба, соловей).

До окремих слів подається етимологічне значення (наприклад, слово “кожух” походить від слова кожа – шкіра). Щодо тлумачення лексичного значення етнолексми, то воно розкривається у “Народознавчому словнику” в кінці кожного навчального року (наприклад, веретено – ручне приладдя для прядіння, мисник – полиця для посуду, підпіччя – заглибина під піччю тощо).

Етнокультурознавчими словами наповнені прислів'я та приказки (Кожух та свита, то й душа сита, Хочеш їсти калачі – не сиди на печі), вірші (Г. Демченко

“Калачі”, В. Каменчук “Хліб од зайчика”), загадки (ложка, віник, миска, соняшник тощо).

Зорові, слухові, словникові та попереджувальні диктанти також складаються з етнокультурознавчих слів (наприклад, вивчення слів з літерою “ї”: віз, тік, ціп, батіг; з літерою “к”: квітник, криниця, віконниця тощо). Теми контрольних та перевірних диктантів передбачають використання етнолексем (“Українська хата – родинне гніздо”, “Українська хата рушниками багата”, “Піч”, “Сволок” тощо).

На основі лексичних вправ посібник передбачає і розвиток зв’язного мовлення (скласти міні-розповідь, переказати текст, описати предмет).

У методичному посібнику для вчителя та учнів “Етнологічний календар природи” (авт. Т. Васютіна та О. Золотар) [33] вміщено розповіді про свята та традиції українського народу, загадки, легенди, прикмети, приказки, заклички, примовки, казки та лічилки. Матеріал подається за принципом річного ритму пір року, що започатковується з весни. При його аналізі нас цікавила змістова наповнюваність етнокультурознавчою лексикою. Так, авторами частково передбачене ознайомлення дітей із такою лексикою, адже значна частина її міститься вже в самих назвах українських свят та традицій (Вербна неділя, Великдень, Благовіщення, Масляна, Різдво тощо).

Тлумачення незрозумілих дітям слів, серед яких є і етнокультурознавчі, розкриваються за допомогою довідок, які подані після текстів оповідань. Так наприклад, пряжа – довга тонка нитка зі скручених (подекуди склеєних), порівняно коротких натуральних чи хімічних волокон [33, с.10]; крашанка (писанка) – одна із форм українського народного розпису, орнаментовані пташині яйця [33, с.14]; калина – гіллястий кущ або невелике дерево [33, с.93]; коляда – старовинний обряд славлення Різдвяних свят піснями – колядками [33, с.140]. Однак тлумачень таких слів у довідці досить мало. На жаль, не передбачено і словничка для їх засвоєння.

Посібник містить прислів’я, приказки, прикмети, загадки про птахів, рослин, український одяг, назви яких є етнокультурознавчими словами (граки, журавель, жупан, калина, верба, дуб тощо). У кінці посібника подано перелік

назв рослин, тварин, предметів українського побуту, які найчастіше є об'єктами український повір'їв, прикмет, прислів'їв та загадок. Серед них зустрічаються слова і етнокультурознавчого змісту (верба, ялівець, зозуля, жайворонок, соловей, дуб, волошка, мак, лелека, ластівка, калина), однак тлумачення таких слів не передбачається. За тематикою етнокультурознавчі слова, які містяться у посібнику, здебільшого стосуються назв рослин, тварин, свят та традицій українського народу.

У посібнику “Цікаві завдання з української мови в початковій школі” (авт. В. Зевако та С. Непийвода [84] представлені різнотипні вправи і завдання з розділів української мови, що вивчаються в початковій школі. Підібрані також вправи на перевірку знань дітей щодо багатозначних слів, омонімів, антонімів, синонімів, фразеологізмів. Завдання спрямовані на пояснення дітьми значення поданих слів, відшукування їх у тексті, відгадування загадок. Ознайомлення з новими словами відбувається завдяки “Цікавої етимології”. Серед таких слів є і етнокультурознавчі (хліб, журавель, верба). Однак виокремлення їх як українознавчих, на жаль, не відбувається. Не використовуються також і етнокультурознавчі тексти для ознайомлення з такими словами.

Оскільки започатковане дослідження спрямоване передусім на вивчення словникового багатства рідної мови, вважаємо за необхідне дати оцінку **словників**, які існують для роботи учнів у початковій школі. Серед них: тлумачні словники (Тлумачний словник для учнів 1-4 класів. Авт.-упор. Парфьонов М.Г., М'ястківський А.П. [217]; Тлумачний словник з рідної мови та читання. Упор. Лесняк Н.В., Мельничайко О.І. [218]); етимологічні (Зазирни у слово. Етимологічний словник учня. Авт. Тучапська Г.В. Голуб М.М. [220]); фразеологічні (Фразеологічний словничок. 1-4 класи. Уклад. Т.І.Крехно. [233]); Словник багатозначної лексики. Авт. Каніщенко А.П. [94]; Словник мовних труднощів для учнів 1-4 класів. Авт.-упор. Воскресенська К.О. Воскресенська Н.О. [197]; Тематичний словник школяра. Авт. Прищепа К. С., Лук'яненко В. Г. [179].

Кількість етнокультурознавчих слів у словниках подано у додатку Б.

Як видно з таблиці, в етимологічному словнику (авт. Г. Тучапська та М. Голуб) містяться тільки дві етнолексеми. Мінімальною є також кількість слів у тлумачному словнику з рідної мови та читання (упор. Н. Лесняк, О. Мельничайко) – 8 слів; у словнику багатозначної лексики (авт. А. Каніщенко) – 6 слів. Найбільша кількість українознавчих слів міститься у тематичному словнику школяра (авт. К. Прищепа, В. Лук'яненко) – 138.

Майже відсутні у словниках тлумачення слів-символів (тільки по одному слову у тлумачному словнику для учнів 1-4 класів, словнику мовних труднощів та тематичному словнику школяра). Не включені до змісту словників слова українського мовленнєвого етикету.

Аналіз словників засвідчив, що в сучасній педагогічній літературі для учнів початкової школи не існує словника національно маркованих слів. Поодинокі випадки словників трапляються тільки як додатки у змісті підручників чи посібників. Не розроблено чіткої методики роботи над збагаченням активного та пасивного словників молодших школярів тематичними номінаціями етнокультурознавчої лексики. Відсутнє в достатній мірі тлумачення лексичного значення таких слів, немає словників-мінімумів національно маркованих слів.

Наступним етапом дослідження було **анкетування вчителів** початкових класів.

В опитуванні взяло участь 120 учителів Івано-Франківської та Закарпатської областей. Педагогам пропонувалось відповісти на запитання анкети (додаток В).

Проаналізуємо одержані результати. На перше запитання: “Що Ви розумієте під поняттям “етнокультурознавча лексика”?” – були одержані такі відповіді: “діалектизми” (25%), “слова, які поширені тільки на певній території” (21%), “лексика народу, пов’язана з культурними його традиціями” (11%), “старовинні слова української мови, які трапляються у фразеологізмах” (4%), “лексика окремого народу” (8%), “слова певної мови, які відображають культуру, побут та звичаї народу” (9%), “слова, які відображають звичаї та

традиції народу” (8%), “слова народного вжитку” (3%), “стародавні слова, які вживалися на певній території в певний період” (2%), “слова давнього походження” (4%), “слова, які не є літературними і відображають історичне минуле народу” (5%).

Щодо наступного запитання: “Що означають слова: “аршин”, “байдак”, “барило”, “ворина”, “коровай”, “решето”? – відповіді виявились такими:

–“аршин”: “вимірвальна одиниця” (31%), “величина” (25%), “міра величини” (22%), “староруська одиниця довжини” (13%). Не розкрили значення слова – 9% учителів;

–“байдак”: “човен” (26%), “вид човна” (19%), “судно” (15%), “невідомий об’єкт” (14%), “судно, яке використовували для перевезення вантажів” (12%); “старовинний великий човен, на якому плавали козаки по річках і по морю” (9%); “той, хто байдужий до чого-небудь” (5%);

–“барило”: “старовинна бочка” (27%), “діжка” (22%), “старовинна невеличка посудина для води, вина чи пива” (16%), “посуд” (15%), “кухоль” (6%), “кришка” (6%), “людина, яка не хоче нічого робити” (4%); “ведмідь” (4%);

–“ворина”: “огорожа” (38%), “дерево для огороження земельних ділянок” (23%); “зрубаний тонкий стовбур дерева, який використовують для огорожі” (14%), “паркан”(9%), “жердина для огорожі”(9%), “ім’я жінки”(7%);

–“коровай”: “красиво прикрашений хліб” (27%), “гарно оздоблений хліб” (15%), “традиційний хліб на весілля” (13%), “традиційний виріб з тіста для урочистих подій на весіллях” (11%), “обрядовий хліб” (10%), “хліб з муки вищого гатунку, який використовують при весільному і святкових обрядах” (9%), “хліб у формі кола” (8%), “гарно оформлена випічка” (7%);

–“решето”: “сито для просіювання чого-небудь” (15%), “предмет для просіювання муки” (21%), “господарський вибір для просіювання чого-небудь” (27%), “посуда з дирками” (8%), “сівачка” (11%), “спеціальний пристрій, призначений для зернових культур” (7%), “ситце” (11%).

З відповідей на третє запитання: “Чи проводите Ви роботу над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою?” – з’ясувалося, що 10% учителів відповіли “так”, 29% педагогів тільки інколи проводять таку роботу і

61% учителів не проводять роботу над засвоєнням учнів слів етнокультурознавчого змісту.

На запитання: “При вивченні яких навчальних предметів варто здійснювати роботу над вивченням етнокультурознавчої лексики?” – відповідями вчителів були такі: “при вивченні рідної мови (58%)”, “при читанні” (35%), “під час засвоєння навчального курсу “Я і Україна”” (11%), “при ознайомленні з християнською етикою (7%), “на уроках музики” (2%), “під час образотворчого мистецтва” (4%) “при вивченні трудового навчання” (2%).

На п'яте запитання: “Якими методами та прийомами Ви користуєтесь у роботі над збагаченням словника учнів етнолексемами?” – респонденти відповіли: “словесними методами” (37%), “словесними та наочними” (28%) “прослуховуванням музичних записів” (11%), “роз'ясненням слів з допомогою словника” (14%), “словесними та наочними методами” (10%).

У відповідях на запитання: “Яку літературу Ви використовуєте у збагаченні словника учнів етнокультурознавчою лексикою?” – було з'ясовано, що тільки 23% педагогів назвали посібники, словники, підручники, художні твори, інші ж (64%) обмежилися використанням підручників та художньої літератури для дітей. Незначна кількість педагогів використовують українознавчі тексти (13%).

На запитання: “Чи задовільняють Вас чинні підручники в роботі над вивченням лексики етнокультурознавчого змісту?” – тільки 12% респондентів відповіли “Так”. Переважна більшість учителів (88%) вважають їх використання неповним, оскільки відсутній необхідний наочний матеріал, немає практичних рекомендацій з методики збагачення словника молодших школярів етнокультурознавчою лексикою.

На восьме запитання: “Для чого, на Вашу думку, варто ознайомлювати учнів із етнокультурознавчою лексикою?” – відповідями педагогів були: “для збагачення словникового запасу учнів” (22%), “для розвитку зв'язного мовлення учнів” (17%), “розширює культурознавчий кругозір дітей” (12%), “розвиває усне та писемне мовлення” (7%), “ознайомлює школярів із звичаями та

традиціями свого народу” (11%), “для кращого ознайомлення з культурою рідної землі” (12%), “для кращого вивчення історії свого народу” (13%), “для розуміння художніх текстів” (6%).

Як свідчать результати анкетування, здебільшого педагоги ототожнюють етнокультурознавчу лексику з діалектизмами (25%) чи словами окремих регіонів (21%). Найбільш близькими до правильних (тобто таких, які подібні до визначень у словниках) виявились визначення етнокультурознавчої лексики як сукупності слів певної мови, що відображають культуру, побут та звичаї народу (9%); звичаї та традиції народу (8%). Також педагоги недостатньо ознайомлені зі значенням слів національно позначеного змісту. Тільки 10 % учителів проводять роботу з ознайомлення учнів з етнокультурознавчою лексикою. Здійснюється така робота переважно на уроках рідної мови (58%) та читання (35%). Щодо методів збагачення словника етнолексемами, то вчителі обмежуються використанням здебільшого словесних та наочних методів. На думку педагогів, робота над збагаченням мовлення школярів етнокультурознавчою лексикою є актуальною і необхідною.

Серед основних причин своєї некомпетентності в означеному питанні вчителі називають відсутність спеціальної методичної та наукової літератури. Сучасна методична література недостатньо орієнтує педагогів на організацію роботи над збагаченням мовлення учнів етнолексемами. Відсутні етнокультурознавчі словники для дітей молодшого шкільного віку.

З метою безпосереднього ознайомлення зі станом роботи над оволодінням етнокультурознавчою лексикою було **відвідано та проаналізовано уроки** з рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна” у третіх класах.

Критеріями аналізу були: створення українознавчого середовища на уроці (підбір наочності, оформлення класу, використання на уроці українознавчого матеріалу); співвідношення методів та прийомів словникової роботи; відповідність лексичного матеріалу віковим особливостям учнів; мовленнєвий взірець учителя (чи використовує вчитель у своєму мовленні етнолексеми, чи

розуміє він лексичне значення таких слів, чи вміє пояснити їх дітям); присутність чи відсутність міжпредметних зв'язків на уроці; активізація словника дітей (поповнення активного та пасивного словника, як відбувається активізація слів, як проводиться робота над лексичними помилками); використання на уроці словників; мотиваційна забезпеченість уроку (як гарантувалася мотивація успіху, в якій мірі прийоми зачіпали інтелектуальну та емоційну сфери учнів, чи закінчення уроку показало учням досягнення цілей) та багатоаспектність використаних стимулів на уроці (які вербальні та невербальні стимули використовувались, в якій мірі вони допомагали).

Всього було відвідано понад 100 уроків. Серед них уроки з ознайомлення з новим матеріалом, уроки на закріплення навчального матеріалу та підсумкові уроки.

Наведемо фрагменти таких уроків.

Так, на уроці з рідної мови при вивченні теми “Змінювання іменників за числами” здійснювалася така лексична робота: 1) зачитування вірша учнями про любисток; 2) пояснення слова вчителем; 3) визначення учнями числа іменника-назви квітки.

На уроці з образотворчого мистецтва (тема: “Веселі писанки”) ознайомлення зі словом “писанка” відбувалося за допомогою демонстрування вчителем малюнків готових писанок та пояснення значення слова. Однак учитель не роз'яснив учням різницю між поняттями “крашанка”, “галунка”, “дряпанка”, “мальованка”. Не було розкрито також символічне значення слова “писанка”.

Словникова робота на одному з уроків трудового навчання (тема: “Горшки ліплять не святі – майстра руки золоті”) проводилася таким чином: учні читали вірш: “Журавель і лелека їдять страву з глека, любить ласувати лиска смачну страву з миски”. Після цього вчитель розкрив значення слова “глек”: “Глек – це посуд”.

На одному з уроків музики з теми “Перлини української народної пісні” словникова робота здійснювалася шляхом: 1) прослуховування українських

народних пісень; 2) повторення уривків пісень учителем: “Закувала зозуленька на хаті на розі”, “Піч наша регоче, коровая хоче: шишечки печуться, на коровая дмуться”, “Прилетіла перепілонька в зелену та дібровоньку”; 3) запитання вчителя: “Що ви розумієте під словами: “зозуленька”, “піч”, “перепілонька”?; 4) уточнення визначень учнів учителем.

На уроці з навчального курсу “Я і Україна” при вивченні теми: “Козаччина. Запорізька Січ.” лексична робота на ознайомлення зі словами: бунчук, шабля, частокіл, хоругва та козаччина здійснювалася таким чином: розгадування кросворду і виділення ключового слова “козаччина”; повідомлення теми уроку вчителем: “Отже, тема уроку сьогодні – “Козаччина””; робота зі словниками. Учитель: “Відкриємо тлумачні словники і знайдемо, що означає це слово”; робота учнів з індивідуальними картками. Учитель: “З допомогою тлумачних словників ознайомтеся самостійно зі словами: “бунчук”, “шабля”, “частокіл” та “хоругва”.

Як бачимо із наведених фрагментів уроків, пояснення учителя обмежувалося прийомами опису, добором синонімів та антонімів. Недостатньо приділялась увага аналізу українознавчих текстів, виокремленню національно забарвлених слів. Більшість учителів використовували матеріали з фольклорних джерел та кращих зразків літературних творів, але їх зміст залишався поза дитячим розумінням, оскільки увага акцентувалася переважно на відшукуванні в тексті відповідної граматичної форми чи категорії, тобто за змістом тексту запитання не ставились. При ознайомленні з фразеологізмами діти дізнавалися про їх переносне значення, однак, якщо у змісті були етнолексеми, робота над їх поясненням не проводилася. Так, наприклад, при вивченні фразеологізму “розбити глека” (навчальний предмет – рідна мова) вчителька А. М. пояснила дітям, що вираз цей означає “посваритися”, а от лексичне значення слова “глек”, яке є етнолексемою, не роз’яснювалося. Теж саме спостерігали і на уроках з навчального курсу “Я і Україна” (природознавство), коли під час ознайомлення з народними прислів’ями, приказками та прикметами, діти дізнавалися про вірування та традиції українців, однак зміст етнолексем, які містились у цих

виразах, не пояснювалося (наприклад, Хочеш їсти калачі – не сиди на печі, На Масляну і холодець, і млинець тощо).

Щодо засобів наочності, які використовував учитель, то вони обмежувалися підручниками, малюнками, тематичними і тлумачними словниками. Серед українознавчих текстів з етнолексемами, використовувалися загадки, казки, пісні, оповідання, прислів'я та приказки. Практично не використовувалися легенди та народні ігри.

Щодо методів та прийомів, які використовувалися вчителем на уроці, то це переважно були словесні, наочні та практичні (різного роду вправи). Отже, проведений аналіз уроків засвідчив такі негативні моменти: недостатнє усвідомлення окремими педагогами змісту кожного методу вивчення мови як окремої категорії, а також усієї системи методів, що забезпечує збагачення словника учня; випадковість і необґрунтованість вибору методів навчання в залежності від конкретних навчально-виховних завдань і змісту того, що вивчається; недостатня увага до практичного оволодіння технологією того чи того методу; універсалізація окремих методів вивчення предмета і недооцінка інших, що відображають специфіку навчального предмета (на уроках рідної мови найчастіше використовувався метод бесіди і недооцінювалися, наприклад, методи спостереження та аналізу мовних явищ).

Відвідування уроків показало також, що міжпредметні зв'язки не завжди використовувалися при вивченні етнолексем. Так, на уроках з музики, трудового навчання, образотворчого мистецтва та навчального курсу "Я і Україна" майже не проводилася словникова робота, лексичний матеріал не підкріплювався прикладами, недостатньо застосовувалася й необхідна наочність. Активізація словника учнів проводилася здебільшого на уроках з рідної мови.

Недостатньою мірою забезпечувалася мотивація учнів до навчання. Діти переважно не знали, для чого їм потрібно знати ті чи ті етнокультурознавчі слова, використовувати їх у своєму мовленні, коли предмети, що позначені ними, вже давно не використовуються в сучасному вжитку.

Аналіз уроків дав можливість дійти висновку про те, що робота над збагаченням мовлення дітей етнокультурознавчою лексикою у сучасній початковій школі проводиться фрагментарно і непослідовно. Вчителі неповно розкривають значення етнолексем, хоча вважають роботу над їх ознайомленням актуальною і необхідною.

Одержані результати пошуково-розвідувального експерименту спонукали нас до пошуку шляхів ефективного використання етнокультурознавчої лексики в роботі над збагаченням мовлення молодших школярів.

Висновки з першого розділу

Лінгвістичними засадами збагачення мовлення молодших школярів виступило вчення про слово як мінімальну одиницю мови, що характеризується фонетичним вираженням, семантичною валентністю, лексико-граматичною віднесеністю та непроникністю і служить для називання предметів, процесів і властивостей, вільно відтворюється у мовленні, є будівельним матеріалом для побудови висловлювань.

Етнокультурними засадами вивчення словникового багатства рідної мови стали знання культурно-історичного розвитку і досвіду рідного народу, успадкування його духовних надбань і досягнень культури, формування в учнів як громадян України трудової, моральної, розумової, естетичної, правової, екологічної культури.

Етнокультурознавча лексика – це національно забарвлена, культуровідтворювальна лексика певної мови, що включає загальноживану лексику, історизми, архаїзми, неологізми, які в минулому були діалектизмами, і відображає національне світосприйняття народу: природу, фольклор, мистецтво, побут, суспільний устрій, звичаї та традиції.

Етнокультурознавча лексика молодшого школяра на міжпредметній основі – це словниковий запас учня, що відображає національне світосприйняття українського народу і сприяє формуванню етномовленнєвих умінь і навичок на

уроках рідної мови, музики, трудового навчання, образотворчого мистецтва та навчального курсу “Я і Україна”.

Словникова робота в початковій школі – систематична навчально-виховна робота в галузі лексики мови, яка спрямована на оволодіння учнями незнайомим або складними для їхнього засвоєння словами і передбачає розгляд усіх аспектів слова: значення, вимову, написання та вживання в мовленні.

Одним із напрямів словникової роботи окреслено збагачення мовлення учнів, метою якого є поповнення кількісного складу лексики новими, невідомими раніше словами або новими значеннями багатозначних слів; якісне засвоєння лексики, що виявляється в поглибленому розумінні значення і смислових відтінків слів; активізація словника, тобто застосування дітьми лексичних засобів у різних мовленнєвих ситуаціях.

Під збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою розуміємо активізацію, розширення та уточнення активного та пасивного словника з метою поповнення словникового запасу національно позначеними словами, формування вмінь і навичок визначати семантику слів, правильно вживати слова в мовленні тощо.

Міжпредметні зв'язки – педагогічна умова ефективного розширення та активізації словника учнів, формування у дітей етномовленнєвих вмінь та навичок. Використання міжпредметних зв'язків у роботі над засвоєнням етнокультурознавчих слів допомагає у розкритті учням ролі рідної мови при опануванні основ наук, розумінні функціонування її в різних галузях людських знань; сприяє опрацюванню більш об'ємного матеріалу, глибшому, конкретнішому розкриттю всіх питань теми, що вивчається; оновлює, уточнює раніше засвоєний учнями матеріал; сприяє застосуванню різноманітних методичних прийомів; активізації мислення і уваги школярів. Завдяки реалізації міжпредметних зв'язків у дітей закладаються основи світогляду, формується ставлення до історії, культури і літератури свого народу, його мови, виховується почуття патріотизму, національної свідомості. Такий підхід спричинює створення цілісних уявлень про світ як єдину систему, виховання почуття

національної самосвідомості, любові до культури, історії свого народу, його традицій.

Аналіз методичної, навчальної та навчально-методичної літератури в аспекті досліджуваної проблеми, спостереження уроків та анкетування вчителів дали можливість констатувати недостатність, поверхневність такого напряму словникової роботи, як збагачення словника учнів етнокультурознавчою лексикою. Не розроблено ефективної методики роботи над збагаченням активного та пасивного словника молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. Відсутнє в достатній мірі тлумачення лексичного значення таких слів, немає міжпредметних етнокультурознавчих словників-мінімумів для учнів початкових класів.

Основні положення першого розділу дисертаційної роботи висвітлено в таких публікаціях автора: [Наступність у змісті навчання лексики дітей дошкільного закладу та початкової школи / Г. М. Максимчук // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Випуск 51. – Херсон: ХДУ, 2009. – С.66–69.]; [Збагачення словника молодших школярів етнокультурознавчою лексикою / Г. М. Максимчук // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Випуск 52. – Херсон: ХДУ, 2009. – С.113–116.]; [Збагачення мовлення молодших школярів національно маркованою лексикою на міжпредметній основі / Максимчук Ганна // Зб. наук. праць. Педагогіка та психологія. Випуск 490. – Чернівці: Чернівецький нац.ун-т, 2009. – С.85–89.]; [Використання інноваційних технологій в процесі словникової роботи початкової школи / Г. М. Максимчук // Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України “Наука і освіта”, - № 7. – Одеса, 2010. – С. 146–149.]; [Формування мовленнєвої компетенції молодших школярів засобами етнокультурознавчої лексики / Г. М. Максимчук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 17. Теорія і практика навчання та виховання. – Вип. 15. – К., 2010. – С.113–117.]; [Формування мовної особистості молодшого школяра в етнокультурному просторі / Г. М. Максимчук // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць. – Випуск 1.34. –

Миколаїв, 2011. – С.77–80.]; [Теоретичні засади формування словника-мінімуму задля засвоєння етнокультурознавчої лексики / Г. М. Максимчук // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Випуск 59. – Херсон: ХДУ, 2011. – С.120–123.]; [Формування етномовленнєвої компетенції вчителя початкових класів / Г. М. Максимчук // Обрії. Науково-педагогічний журнал. - №1(34). – Івано-Франківськ, 2012. – С.46–48.]; [Забезпечення наступності між дошкільною та початковою освітою у змісті навчання лексики: матеріали всеукр. науково-практ. конф. [“Реалізація наступності дошкільної і початкової освіти”], (14-15 травня). – / Редкол.: К. І. Волинець, Г. Г. Кондратенко, Н. В. Кудикіна та ін. – К.: КМПУ імені Б. Д. Грінченка, 2009. – С.74–77.]; [Використання словників-мінімумів задля збагачення мовлення молодших школярів / Максимчук Ганна // Інформаційний бюлетень кафедри математичних і природничих дисциплін початкової освіти: зб. наук. праць. – Івано-Франківськ. – Видавець Кушнір Г.М., 2011. – №2. – С.39–44.].

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА ЗБАГАЧЕННЯ МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕТНОКУЛЬТУРОЗНАВЧОЮ ЛЕКСИКОЮ НА МІЖПРЕДМЕТНІЙ ОСНОВІ

2.1. Характеристика рівнів використання етнокультурознавчої лексики учнями молодшого шкільного віку на міжпредметній основі

Експериментальною роботою було охоплено школи Івано-Франківської та Закарпатської областей. Всього в експерименті взяло участь 400 учнів.

Для експерименту було обрано учнів третіх класів, оскільки відповідно до програми для початкової школи: “третьокласники засвоюють найважливіші правила української літературної вимови і грамотного письма...”, “вивчають розділи “Речення”, “Лексичне значення слова”, вчать користуватись орфографічним, тлумачним, перекладним та іншими словниками” [180]. У

третьому класі проводяться спостереження за прямим і переносним значенням слів, випадками багатозначності, ознайомлення з синонімами, антонімами, омонімами.

Започатковуючи експеримент, було виокремлено критерії та показники використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі.

При розробці критеріїв враховувалися програмні вимоги, а також норми оцінювання знань та вмій учнів, передбачені цими вимогами.

Так, було визначено такі критерії:

1. Когнітивно-номінативний із показниками:

- обізнаність учнів з етнокультурознавчою лексикою;
- обізнаність із формулами українського мовленнєвого етикету;
- обізнаність з українськими народними приказками, прислів'ями,

скоромовками, фразеологізмами.

2. Когнітивно-пояснювальний із показниками:

- розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення;
- розуміння значення слів-символів українського народу;
- розуміння смислу фразеологічних зворотів.

3. Креативно-дієвий із показниками:

- вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні;
- вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні (розмовне, діалогічне, монологічне);
- вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету.

Окреслені показники слугували основою визначення рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі: високий, достатній, середній, низький. Схарактеризуємо якісну характеристику рівнів.

Високий рівень. Учень обізнаний з етнокультурознавчою лексикою, формулами українського мовленнєвого етикету (знає не менше 10 слів на кожне запропоноване завдання), українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами (не менше 10 виразів); розуміє та вміє самостійно пояснити етнолексеми українського мовлення, слова-символи, фразеологічні звороти; вміє доречно вживати етнолексеми в активному мовленні, самостійно використовує фразеологізми та етнолексеми мовленнєвого етикету у зв'язному мовленні.

Достатній рівень. Учень обізнаний з етнокультурознавчою лексикою,

формулами українського мовленнєвого етикету (знає 9-7 слів на кожне запропоноване завдання), українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами (9-7 виразів); розуміє, вміє самостійно і частково з допомогою учителя пояснювати етнолексеми українського мовлення, слова-символи, фразеологічні звороти; вживає етнолексеми в активному мовленні, не завжди доречно використовує фразеологічні звороти та етнолексеми мовленнєвого етикету у зв'язному мовленні.

Середній рівень. Учень обізнаний з етнокультурознавчою лексикою, формулами українського мовленнєвого етикету (знає 6-4 слів на кожне запропоноване завдання), українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами (6-4 виразів); розуміє етнолексеми українського мовлення; пояснює етнокультурознавчі слова, слова-символи та фразеологічні звороти лише за допомогою вчителя; при вживанні етнолексем в активному мовленні припускається помилок, використовує фразеологізми та етнолексеми мовленнєвого етикету у зв'язному мовленні лише за допомогою вчителя.

Низький рівень. Учень знає не більше 1-3 слів етнокультурознавчої лексики; формул українського мовленнєвого етикету, українських народних приказок, прислів'їв, скоромовок, фразеологізмів (1-3 вирази); розуміє, натомість не вміє пояснити значення етнолексем українського мовлення, слів-символів, фразеологічних зворотів; не вміє доречно використовувати етнолексику в активному мовленні; у зв'язному мовленні учня відсутні фразеологізми та етнолексеми мовленнєвого етикету.

З метою виявлення рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі до визначених показників було розроблено низку діагностичних завдань. Проілюструємо їх.

Критерій: когнітивно-номінативний

Показник: обізнаність учнів з етнокультурознавчою лексикою.

Завдання "Назви предмет".

Мета: з'ясувати обізнаність дітей з предметами, назви яких є етнокультурознавчими словами.

Матеріал: малюнки із зображенням криниці, глека, куманця, кобзи, вишиванки, кресані, бандури, постолів, фуркала, млина.

Словник: криниця, глек, куманець, кобза, вишиванка, кресаня, бандура, постолі, фуркало, млин.

Процедура виконання. Кожній дитині було запропоновано подивитися на малюнок, який показував експериментатор, і назвати предмет, зображений на ньому.

Оцінювання: відповіді учнів заносилась до протоколу та оцінювалась таким чином: 4 бали (високий рівень) – учень самостійно назвав всі десять предметів без допомоги експериментатора; 3 бали (достатній рівень) – 9-7 предметів; 2 бали (середній рівень) – 6-4 предметів; 1 бал (низький рівень) – правильно названо 3-1 предмет.

Завдання “Кросворд”.

Мета: з’ясувати наявність уявлень учнів про етнокультурознавчі слова тематичної групи “Предмети побуту українського народу”.

Матеріал: шкільна дошка, малюнки предметів.

Словник: рушник, колиска, лава, коцюба, кочерга, віз, перевесло, пряжа, скриня, веретено.

Процедура виконання. На шкільній дошці було намальовано нерозгаданий кросворд, а біля нього прикріплені малюнки вишитого рушника, колиски, лави, коцюби, кочерги, воза, перевесла, пряжі, скрині, веретена. Завдання полягало в тому, що діти повинні були вписати назви предметів у порожні клітинки кросворду.

Оцінювання: якщо учень повністю справився із завданням, то це свідчило про високий рівень обізнаності з етнолексемами, якщо ж він допустив 1-3 помилки – достатній рівень, 4-6 помилок – середній рівень, 7-10 помилок – низький рівень.

Завдання “Що до чого?”

Мета: з’ясувати обізнаність учнів із тематичними групами етнокультурознавчої лексики.

Матеріал: індивідуальні картки.

Словник: жупан, галушки, намисто, кухоль, хустка, борщ, кожух, коровай, діжа, юшка.

Процедура виконання. Дітям роздавали індивідуальні картки зі змістом завдання: “Погрупуйте нижче подані слова за темами: “Український національний одяг та прикраси”, “Українські національні страви”, “Посуд””. Слова для вправи: жупан, галушки, намисто, кухоль, хустка, борщ, кожух, коровай, діжа, юшка.

Оцінювання: оцінювалась кількість правильно погрупованих слів. За кожне правильне слово учень отримував один бал. Отже, високий рівень вміння класифікувати етнокультурознавчі слова включав 10 балів; достатній рівень – 9-7 балів; середній рівень – 6-4; низький рівень – 3-1 бал.

Показник: обізнаність із формулами українського мовленнєвого етикету.

Завдання “Слова вітання українських християн”.

Мета: виявити обізнаність дітей зі словами вітання під час християнських свят.

Словник: Христос Воскрес! Воістину воскрес! Христос ся рождає! Славимо Христа! Христос хрестився! У річці Йордані! Слава Ісусу Христу! Слава Господу Богу! Слава навіки Богу! Дай Боже здоров'я!

Процедура виконання. Учнів запитували: “Які слова вітання вживають українські християни на свято: Пасхи, Різдва, Водохреща, у неділю, у будний день?”.

Оцінювання. Відповіді учнів заносились до протоколу, оцінювалася кількість слів вітання українських християн, які вживав учень. За згаданих 10 і більше формул звертання дитина отримувала 4 бали (високий рівень), 9-7 слів українського мовленнєвого етикету – 3 бали (достатній рівень); 6-4 слів – 2 бали (середній рівень); 3-1 слово – 1 бал (низький рівень).

Завдання “Мовленнєвий етикет”.

Мета: з'ясувати обізнаність учнів із формулами українського мовленнєвого етикету під час спілкування зі співрозмовником.

Словник: Хай щастить! Сердечне спасибі! Прошу вибачення. До зустрічі! Здоровенькі були! Бажаю Вам всього доброго! Здоров'єчка доброго! Щасливої дороги! Даруйте мені! Шкодную, що не зміг допомогти.

Процедура виконання. Дітей просили розповісти, які слова мовленнєвого етикету вони вживають у ситуаціях, коли їм кажуть: “Хай щастить!”, “Сердечне спасибі!”, “Прошу вибачення!”, “До зустрічі!”, “Здоровенькі були!”, “Бажаю Вам всього доброго!”, “Здоров’єчка доброго!”, “Щасливої дороги!”, “Даруйте мені!”, “Шкодную, що не зміг допомогти.”

Оцінювання: оцінювалася кількість відповідей на кожне звертання. Так, якщо учень відповідав на кожне звертання із 10-ти по одному і більше разів – його відповідь свідчила про високий рівень обізнаності зі словами українського мовленнєвого етикету. Відповідно відповідь дитини на 9-7 звертань – достатній рівень, 6-4 звертань – середній рівень, 3-1 звертання – низький рівень.

Завдання “Чи ввічливий ти українець?”

Мета: з’ясувати обізнаність учнів зі словами ввічливості в ситуаціях звертання, вибачення, відмови та прохання.

Матеріал: паперові грамоти.

Словник: слова звертання, вибачення, відмови, прохання.

Процедура виконання. Дітям пропонували пограти в гру “Чи ввічливий ти українець?” Інструкція для дітей: “Заповніть листи-грамоти формулами звертання, вибачення, відмови та прохання, якими повинен користуватись у повсякденному мовленні кожен українець” (додаток Н).

Оцінювання: оцінювалася кількість слів, заповнених у грамоті. Так, 10 і більше слів відповідали високому рівню, 9-7 слів – відповідно достатньому рівню, 6-4 слова – середньому рівню, 3-1 слово – низькому рівню.

Показник: обізнаність з українськими народними приказками, прислів’ями, скоромовками, фразеологізмами.

Завдання “Поясни значення”.

Мета: виявити обізнаність учнів з українськими прислів’ями та приказками, які містять етнолексеми.

Матеріал: індивідуальні картки.

Словник: міх, вареники, хата, паляниця, дуб, калачі, соловейко, віз, макогін, паска.

Процедура виконання. Учням було запропоновано індивідуальні картки із завданням: “У поданих нижче народних прислів’ях і приказках вставте пропущені слова з довідки:

1. Чим ... багата, тим і рада.
2. Не для Гриця ...
3. Хочеш їсти ... – не сиди на печі.
4. І великий ... від малої сокири падає.
5. І ... не співає, коли їсти не має.
6. Немазаний ... скрипить, а мазаний сам біжить.
7. Торгувати – не ... їсти.
8. Дай дурневі... , то він і вікна поб’є.
9. Добра ... , як є ковбаска.
10. Буде утіха, як з дірявого ...

–Поясніть значення вставлених слів.

Довідка: міх, вареники, хата, паляниця, дуб, калачі, соловейко, віз, макогін, паска.

Оцінювання: оцінювалась обізнаність учнів із прислів’ями та приказками, що містять етнокультурознавчі слова та правильне пояснення лексичного значення цих етнолексем (правильно вставлено та розкрито значення 10 слів – високий рівень, 9-7 слів – достатній рівень, 6-4 слів – середній рівень, 3-1 слово – низький рівень).

Завдання “Фразеологізми”.

Мета: виявити знання учнями фразеологізмів, що містять етнолексеми.

Матеріал: індивідуальні картки.

Словник: віз, мисник, віл, хата, піч, лава, просо, рушник, скриня, гарбуз, коцюба, перелаз.

Процедура виконання. Учням було роздано індивідуальні картки і запропоновано завдання: “Із розсипаних слів-намистинок складіть фразеологізми-намиста” (додаток Н).

Оцінювання. Результати виконання завдання оцінювалися таким чином: за правильно складені 10 фразеологізмів учні отримували 10 балів (високий рівень), за правильно складені 9, 8 чи 7 фразеологізмів – відповідно 9, 8 або 7 балів (достатній рівень), за правильно складені 6, 5, 4 фразеологізмів – відповідно 6, 5, 4 бали (середній рівень), 3-1 фразеологізм – 3-1 бал (низький рівень).

Завдання “Швидкомовки”.

Мета: виявити обізнаність школярів із швидкомовками, що містять етнокультурознавчі слова.

Процедура виконання. Учням пропонувалося пригадати, які вони знають скоромовки про лелеку, вареники, дуб, вовка, вівцю, козу, борщ, віз, просо, зозулю.

Оцінювання: оцінювалась кількість пригаданих скоромовок із етнолексемами, швидкість та виразність їх промовляння. Якщо учень зміг пригадати 10 і більше швидкомовок із запропонованими словами, його відповідь була віднесена до високого рівня, 9-7 швидкомовок – до достатнього, 6-4 – до середнього, 3-1 – до низького.

Критерій: когнітивно-пояснювальний

Показник: розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення.

Завдання “Як жили козаки”.

Мета: виявити вміння учнів пояснювати лексичне значення етнокультурознавчих слів з історії українського народу, предметів державної атрибутики, національного одягу та страв.

Матеріал: індивідуальні картки з оповіданням “Як жили козаки”.

Словник: козаки, шабля, корогва, Покрова, курені, клейноди, булава, бунчук, кирея, сап’яни.

Процедура виконання. Експериментатор в індивідуальній розмові пропонував учневі прочитати тест, звернути увагу на виділені слова та пояснити їхнє значення (див. Додаток Н).

Оцінювання. Відповіді учнів записувалися на диктофон, після чого були занесені до протоколу та детально аналізувалися. Розуміння слова та вміння його пояснити оцінювалося таким чином: 4 бали (високий рівень) – самостійне визначення дитиною всіх десяти етнолексем тексту; 3 бали (достатній рівень) – 9-7 правильних відповідей; 2 бали (середній рівень) – 6-4 правильних відповідей; 1 бал (низький рівень) – 3-1 правильні відповіді.

Правильними вважалися тлумачення слів, близькі до таких, які розкриваються в додатку Е.

Завдання “Національний одяг”.

Мета: з’ясувати наявність етнокультурознавчої лексики на позначення національного одягу в пасивному й активному словнику учнів.

Матеріал: дві ляльки, одна з яких одягнена в український національний одяг, інша – як іноземець; фотокартки національного одягу; чисті аркуші паперу для малювання; кольорові олівці.

Словник: корсетка, кептар, свита, запаска, згарда, очіпок, чуні, гердан, личаки, плахта.

Процедура виконання. Учням була запропонована ігрова ситуація. Обиралось по двоє дітей, один з яких озвучував роль ляльки-українця, а інший – іноземця. Інструкція: “Маленький мешканець Франції Андре подорожує Україною. Однак він не дуже добре знає українську мову. Йдучи по вулиці, Андре зустрів хлопчика-українця і гречно попросив пояснити йому значення слів: корсетка, кептар, свита, запаска, згарда, очіпок, чуні, гердан, личаки, плахта”. Учень повинен був дати усну відповідь, якщо він не міг пояснити слово, то його просили намалювати те, що він розуміє під цим поняттям або показати предмет на фотографіях.

Оцінювання: активний словник: 4 бали (високий рівень) – пояснення всіх 10 слів; 3 бали (достатній рівень) – пояснення 9-7 слів; 2 бали (середній рівень) – пояснення 6-4 слів; 1 бал (низький рівень) – пояснення 3-1 слів.

Пасивний словник: 4 бали (високий рівень) – може намалювати те, що розуміє під поняттям; 3 бали (достатній рівень) – може намалювати чи показати фотокартки деяких предметів; 2 бали (середній рівень) – може показати зображення предмета з допомогою експериментатора; 1 бал (низький рівень) – не може намалювати чи показати предмет, позначений поняттям.

Завдання “Наші пісні”.

Мета: з’ясувати розуміння дітей етнолексем-назв календарно-обрядових пісень українського народу.

Матеріал: паперовий телевізор.

Словник: коломийка, колискова, веснянка, щедрівка, колядка, гаївка, купальська пісня, весільна пісня, дума, голосіння.

Процедура виконання. Для дітей створювалась ігрова ситуація. Кожному учневі пропонувалась роль ведучого: “Ти – ведучий українського телеканалу. Тема передачі сьогодні – Український фольклор. Тобі необхідно в прямому ефірі розповісти про коломийки, колискові, веснянки, щедрівки, колядки, гаївки, купальські пісні, весільні пісні, думи, голосіння”.

Оцінювання: оцінювалось вміння учня розкрити лексичне значення етнолексем-назв пісень, вказавши чим відрізняються ці пісні, коли їх виконують. Якщо учень пояснював всі десять запропонованих слів, його відповіді було віднесено до високого рівня; при поясненні 9-7 слів – до достатнього рівня; 6-4 етнолексем – до середнього рівня; 3-1 слово – до низького рівня.

Показник: розуміння значення слів-символів українського народу.

Завдання “Символи України”.

Мета: з’ясувати розуміння учнями символічного значення етнолексем.

Матеріал: шкільна дошка.

Словник: калина, дуб, яйце, верба, зозуля, рушник, хліб, ластівка, хата, лелека.

Процедура виконання. Експериментатор записував на дошці слова-символи та давав інструкцію: “Прочитайте слова. Що символізує кожне слово? Запишіть відповіді у зошит”. Слова для вправи: калина, дуб, яйце, верба, зозуля, рушник, хліб, ластівка, хата, лелека.

Оцінювання: високий рівень – 4 бали (учень самостійно розкрив символічне значення всіх десяти слів); достатній рівень – 3 бали (учень пояснив символічне значення 9-7 слів); середній рівень – 2 бали (учень пояснив 6-4 слів-символів); низький рівень – 1 бал (учень пояснив символічне значення 3-1 етнолексеми).

Завдання “Квіти”.

Мета: виявити розуміння учнями символічного значення слів-символів у зв’язних висловлюваннях.

Матеріал: ілюстрації до ігрової ситуації (вітрина магазину “Квіти”, паперові квіти), костюм продавця.

Словник: айстра, мальва, ромашка, барвінок, волошка, мак, соняшник, рута, фіалка, лілея.

Процедура виконання. Експериментатор пропонував учням ігрову ситуацію у квітковому магазині. Обирали по двоє дітей, де один виконував роль продавця, інший – покупця. Для учня, який прийшов купувати квіти озвучувалась інструкція: “Тобі потрібно придбати букет до Дня народження матері. Ти повинен описати продавцеві кожну квіточку, яку хочеш купити, тобто

згадати, який вона має вигляд, як пахне. Необхідно сказати, що символізує ця квітка в українського народу. При потребі скористайся словничком означень описової лексики. Наприклад, аромат: весняний, гострий, гіркий, легкий, духмяний, міцний, приємний, різкий, свіжий, сильний, солодкий, тонкий. Квіти, які необхідно придбати: барвінок, волошка, мак, рута, соняшник, айстра, мальва, ромашка, фіалка, лілея”.

Оцінювання: високий рівень – 4 бали (учень самостійно описав і розкрив символічне значення всіх десяти слів); достатній рівень – 3 бали (учнем описано і пояснено 9-7 слів-символів); середній рівень – 2 бали (учень описав і розкрив символічне значення 6-4 слів); низький рівень – 1 бал (учень описав і розкрив символічне значення 3-1 етнолексем-назв квітів);

Завдання “Наші символи”.

Мета: з’ясувати вміння дітей співвідносити етнолексеми із їх символічним значенням.

Матеріал: індивідуальні картки.

Словник: писанка, булава, гарбуз, голуб, ягня, сокіл, козак, лебідка, мати, соловей.

Процедура виконання. Учням роздавали індивідуальні картки, на яких було зображено два стовпчики слів. Інструкція для дітей: “У першому стовпчику подано слова, а в другому розкривається їх символічне значення. Тобі потрібно з’єднати їх між собою стрілками. Наприклад, хата – символ Батьківщини” (додаток Н).

Оцінювання. Завдання вважалось виконаним, якщо учень співвідносив всі 10 слів-символів та їх значення (високий рівень). Якщо правильних відповідей було 9-7 – відповідь учня відносилася до достатнього рівня; 6-4 правильних відповідей – відповідно середній рівень; 3-1 – низький рівень.

Показник: розуміння смислу фразеологічних зворотів.

Завдання “Поясни фразеологізми”.

Мета: виявити співвідношення розуміння дітьми фразеологічних зворотів, що містять етнолексеми та лексичного значення самих етнолексем.

Словник: глек, гава, мак, тин, вареник, кутя, макогін, діжа, ціп, віл.

Процедура виконання. Для учнів було поставлено завдання: прочитати та пояснити вирази: розбити *глека*, піймати *таву*, втерти *маку*, тиняється, як коза під *тином*, як *вареник* у маслі, передати *куті* меду, як *макогін* на ночви схожий, як обруч на *діжці* лопнути, *ціпом* не наженеш, як *віл* перед обухом. Після цього діти повинні були пояснити лексичне значення підкреслених у стійких зворотах слів.

Оцінювання: окремо оцінювалось розуміння учнями змісту фразеологізмів та розуміння виділених етнокультурознавчих слів. Якщо учень зміг пояснити всі фразеологізми чи всі етнокультурознавчі слова (10), то його відповіді були віднесені до високого рівня, 9-7 фразеологічних зворотів чи етнолексем – до достатнього рівня, 6-4 фразеологізмів чи слів етнокультурознавчого змісту – до середнього рівня, 3-1 стійких зворотів чи етнолексем – до низького рівня. Після цього було виявлено співвідношення між розумінням учнів фразеологізмів, що містять етнолексеми та розумінням лексичного значення самих етнолексем.

Завдання “Скажи по-іншому”.

Мета: виявити вміння учнів замінювати звичайні вирази на фразеологічні звороти.

Матеріал: індивідуальні картки.

Процедура виконання. Інструкція для дітей: “Заміни вирази фразеологізмами” за зразком: тікати – брати ноги на плечі.

Вирази до вправи: байдикувати, загинути, обдурювати, дрімати, пихато поводитись, бути несхожим, сваритися, бути нещирим, зазнати біди, безтурботно жити.

Оцінювання. Заміна всіх десяти виразів відповідала високому рівню, 9-7 виразів – достатньому рівню, 6-4 виразів – середньому рівню, 3-1 виразів – низькому рівню.

Завдання “Цікаві вірші”.

Мета: з’ясувати розуміння учнями етнофразем у віршах.

Матеріал: індивідуальні картки з текстом віршів.

Словник: горшечок, каша, плахта, булава, коноплі.

Процедура виконання. Дітям пропонувалось прочитати чотири вірші (додаток Н) та пояснити значення виділених виразів (від горшечка два

вершечки; березова каша; Іван носить плахту, а Настя – булаву?; Пилип із конопель).

Оцінювання: за правильне самостійне пояснення чотирьох фразеологізмів учень отримував відповідно 4 бали, що відповідало високому рівню. Пояснення трьох фразеологізмів (3 бали) відповідало достатньому рівню. Тлумачення двох фразеологізмів (2 бали) свідчило про середній рівень, одного (1 бал) – низький рівень.

Критерій: креативно-дієвий

Показник: вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні.

Завдання “Яким буває хліб”.

Мета: виявити вміння учнів використовувати етнолексеми-назви видів хліба у зв’язних висловлюваннях.

Матеріал: чисті аркуші паперу, ручки.

Словник: коровай, калач, паляниця, рогалик, перепічка, балабушка, калита, маківник, медяник, пампушки.

Процедура виконання. Перед початком виконання завдання з дітьми було проведено бесіду про те, які хлібобулочні вироби вони найбільше люблять їсти, чи чули про такі види хліба, як коровай, калач, паляниця, рогалик, перепічка, балабушка, калита, маківник, медяник, пампушки. Потім учням пропонувалось уявити себе журналістами, яким необхідно написати статтю в газету з теми: “Яким буває хліб”. У своїй статті діти повинні були вказати, які бувають види хліба і чим вони відрізняються.

Оцінювання. Наявність однієї назви оцінювалась одним балом. Оскільки всього прогнозованих назв нами було обрано 10 (коровай, калач, паляниця, рогалик, перепічка, пампушка, медяник, маківник, балабушка, калита), то відповідно вживання 10 прогнозованих слів визначалося високим рівнем знання та вміння використовувати етнолексеми-назви хліба у зв’язних висловлюваннях; 9-7 прогнозованих слів – достатній рівень; 6-4 слів – середній рівень; 3-1 слово – низький рівень.

Завдання “Великдень”.

Мета: виявити вживання етнолексем на запропоновану тему.

Словник: паска, Великдень, писанка, галунка, дряпанка, крашанка, гаївка, Вербна неділя, верба, ікона, вишиванка, барвінок тощо.

Процедура виконання. Перед озвученням завдання з учнями проводилася бесіда, в ході якої обговорювалося християнське свято Великдень. Експериментатор запитував дітей, чи знають вони, що це за свято, коли і як його святкують. Після цього учням було запропоновано написати твір-розповідь про те, як саме відбувається свято Паски у їх сім'ях, які готують страви, що роблять в цей день.

Оцінювання: 4 бали (високий рівень) – вжито 10 і більше етнокультурознавчих слів; 3 бали (достатній рівень) – розкриваються значення від 9-7 етнолексем; 2 бали (середній рівень) – 6-4 етнокультурознавчих слів; 1 бал (низький рівень) – використано 3-1 етнолексеми.

Завдання “Загадкові міфічні істоти”.

Мета: виявити вміння учнів складати твори, використовуючи етнолексеми на позначення міфічних істот.

Словник: русалка, домовик, польовик, відьма, лісовичок, водяник, вій, вовкулака, мавка, чугайстер.

Процедура виконання. Учням пропонувалось скласти твір-розповідь з теми “Загадкові міфічні істоти”, використовуючи запропоновані слова: русалка, домовик, польовик, відьма, лісовичок, водяник, вій, вовкулака, мавка, чугайстер.

Оцінювання: використання учнем всіх десяти запропонованих етнолексем у зв'язному висловлюванні відповідало високому рівню, 9-7 етнокультурознавчих слів – достатньому рівню, 6-4 слів – середньому рівню, 3-1 етнолексеми – низькому рівню.

Показник: вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні (розмовне, діалогічне, монологічне).

Завдання “Добери синоніми”.

Мета: виявити вміння учнів добирати синоніми до фразеологізмів в усному мовленні.

Словник: хустка, віл, просо, решето, дуб, кочерга, грак, ківш, ковчег, колиска.

Процедура виконання. Учням пропонувалось дібрати синоніми до фразеологізмів: зав'язати хустку, як чорний віл у ярмі робити, до чужого проса не пхай свого носа, решетом у воді зірки ловити, врізати дуба, й кочергою не дістанеш, ловити граків, почім ківш лиха, ноїв ковчег, з колиски до могили.

Оцінювання: кожна правильна відповідь оцінювалась одним балом. Відповідно, високому рівню відповідали всі десять правильних відповідей, достатньому – 9-7; середньому – 6-4, низькому – 3-1.

Завдання “Склади речення”.

Мета: виявити вміння учнів використовувати фразеологізми у писемному мовленні.

Процедура виконання. Інструкція для дітей: “Складіть речення із фразеологізмами: дати хропака, втерти носа, зарубати на носі, не по кишені”.

Оцінювання: оцінювалось вміння учнів розкривати значення фразеологічних зворотів у зв'язному висловлюванні. За правильно розкриті значення чотирьох фразеологізмів учень отримував 4 бали, що свідчило про високий рівень; за розкриті значення трьох фразеологічних зворотів – відповідно 3 бали (достатній рівень), двох – 2 бали (середній рівень), одного – 1 бал (низький рівень).

Завдання “Склади діалог”.

Мета: виявити вміння використовувати фразеологізми в діалогічному мовленні.

Процедура виконання. Учням пропонували скласти діалог за зразком, використовуючи фразеологізми: товче воду в ступі, крутиться як бублик у помиях, заглядати в миску, макітра розуму.

Перед складанням діалогу дітьми вчитель пропонував свій зразок діалогу з іншими фразеологізмами (чим хата багата, тим і рада; як вареник у маслі; бубликом не заманити; шила в мішку не сховати; почув дзвін, та не знає, звідки він):

Діалог перепілки та горобця:

–Доброго дня, горобчику!

–Доброго, доброго! Заходь, перепілочко. Давно ти не приходила до мене. Я думав, тебе вже і бубликом не заманити.

–Та все якось часу не маю. А ти, я бачу, живеш як вареник у маслі.

–Дякую. Присідай. Пригощайся ягодами з лісу. Чим хата багата, тим і рада.
 –Дякую. Скажи горобчику, а чи правда, що сорока з нашого лісу знайшла

золоте намисто?

–Та правда. Шила в мішку не сховати.

–Бо я от ластівку спитала, а вона мені, мовляв: “почула дзвін, та не знає, звідки він”.

Оцінювання: оцінювалось вміння учнів використовувати значення фразеологічних зворотів у розмові із співбесідником. За правильно розкриті значення чотирьох фразеологізмів учень отримував 4 бали, що свідчило про високий рівень; трьох фразеологічних зворотів – 3 бали (достатній рівень); двох – 2 бали (середній рівень); 1 – відповідно 1 бал (низький рівень).

Показник: вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету.

Завдання “Зустріч з бабусею”.

Мета: виявити вміння учнів будувати діалог за малюнком, використовуючи етнолексеми – слова ввічливості.

Матеріал: малюнок двох дітей, які прийшли відвідати стареньку бабусю.

Словник: із приємністю; будь ласка; радий був допомогти; будьте люб’язні; сердечне спасибі; до скорої зустрічі, бабусю; здрастуйте; дозвольте Вас потурбувати; щастя Вам! зичу Вам доброго здоров’я! (слова з довідки).

Процедура виконання. Інструкція для дітей: “Використовуючи слова ввічливості з довідки, складіть діалог за малюнком”.

Оцінювання: високий рівень – 10 виразів; достатній рівень – 9-7 виразів; середній рівень – 6-4 вирази; низький – 3-1 вираз.

Завдання “Лист другу”.

Мета: з’ясувати знання учнями формул українського мовленнєвого етикету та вміння використовувати їх під час створення письмового зв’язного висловлювання.

Процедура виконання. Дітям пропонувалось завдання: “Напишіть лист-прохання другу, використовуючи слова: маю до тебе прохання; здрастуй; красно дякую; якщо твоя ласка”.

Оцінювання: високий рівень – у зв’язному висловлюванні учня доцільно використані всі чотири запропоновані слова ввічливості (4 бали); достатній рівень – учнем використано три слова мовленнєвого етикету (3 бали); середній

рівень – у листі учня використано тільки 2 слова ввічливості; низький рівень – у листі учня використано не більше одного слова.

Завдання “Лист-запрошення”.

Мета: з’ясувати вміння учнів використовувати слова українського мовленнєвого етикету під час складання письмового запрошення на свято.

Матеріал: листівки.

Процедура виконання. Попередньо на уроці з трудового навчання учнями були виготовлені листівки-запрошення. Інструкція для дітей: “У листівці напишіть запрошення на свято для своїх рідних. При цьому, в тексті запрошення використайте слова вітання, звертання, прохання та подяки”.

Оцінювання: високий рівень – у листі учня доцільно використані формули вітання, звертання, прохання та подяки (не менше 10 слів); достатній рівень – учнем використано 9-7 слів ввічливості; середній рівень – 6-4 формул вітання, звертання прохання чи подяки; низький рівень – учнем використано 3-1 слово мовленнєвого етикету.

Відтепер розглянемо результати виконання учнями завдань за першим критерієм – когнітивно-номінативним. Кількісну характеристику рівнів обізнаності учнів з етнолексемами за когнітивно-номінативним критерієм подано в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати сформованості рівнів обізнаності учнів з етнолексикою за когнітивно-номінативним критерієм (констатувальний етап (у %))

Групи	Рівні	Показники			χ
		П 1	П 2	П 3	
ЕГ	Високий	7,6	–	3	3,5
	Достатній	16,8	11	4	10,6
	Середній	36,2	34	37	35,7
	Низький	39,4	55	56	50,2
КГ	Високий	9,2	–	2	3,7
	Достатній	15,8	13	5	11,3
	Середній	35,6	33	39	35,9
	Низький	39,4	54	54	49,1

Умовні скорочення:

П 1 – показник обізнаності учнів з етнокультурознавчою лексикою;

П 2 – показник обізнаності із формулами українського мовленнєвого етикету;

П 3 – показник обізнаності з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами;
 χ – середньоарифметичне значення.

Представлена в таблиці кількісна характеристика рівнів обізнаності учнів з етнолексикою за когнітивно-номінативним критерієм свідчить про домінування середнього (35,7% в ЕГ та 35,9% в КГ) та низького (50,2% в ЕГ та 49,1% в КГ) рівня. Високий рівень обізнаності дітей становив лише $\chi = 3,5\%$ в ЕГ і $3,7\%$ в КГ. Середньостатистичне значення достатнього рівня становило $10,6\%$ в ЕГ та $11,3\%$ в КГ.

Щодо кількісних результатів кожного з показників за когнітивно-номінативним критерієм, то, як свідчить таблиця, найбільший відсоток було одержано за показником обізнаності з етнокультурознавчою лексикою (високий рівень: $7,6\%$ в ЕГ та $9,2\%$ – в КГ; достатній рівень: $16,8\%$ в ЕГ та $15,8\%$ в КГ). За показником обізнаності дітей із формулами українського мовленнєвого етикету був відсутній високий рівень в обох групах. При цьому, переважав низький (55% в ЕГ та 54% в КГ) та середній (34% – ЕГ та 33% – КГ) рівень. Результати, що були одержані за показником обізнаності з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками та фразеологізмами також засвідчили невисокі результати (тільки 3% учнів були на високому рівні в ЕГ та 2% – в КГ; достатній рівень в ЕГ становив 4% , у КГ – 5%).

Якісний аналіз результатів засвідчив, що учні не знають лексичного значення більшості запропонованих слів, не завжди впізнають та називають предмети. Серед слів тематичних груп найбільш відомими для дітей були слова українського національного одягу, прикрас та українських страв. Учні часто змішували слова однієї тематичної групи.

Як з'ясувалось, учням були відомі тільки найбільш уживані формули вітання, прощання, подяки тощо. Так, не були використані школярами такі слова вітання: Здрастуйте! Вітаю! Здоровенькі були! Моє Вам вітання! Моє Вам шанування!; прохання: Будьте люб'язні ... Чи не могли б Ви ... Маю до Вас прохання ...; відповіді на подяку: Ну що Ви! Це було неважко! Звертайтеся, коли потрібно, Радий був допомогти! Завжди готовий допомогти!;

вибачення: Ще раз перепрошую за цю прикрість ... Шкодную, що ...;
 підтвердження: Гарзд! Безумовно. Саме так. З приємністю. Авжеж.

Проілюструємо конкретним прикладом відповідей учнів.

Марійка Г. (ЕГ, середній рівень) завдання на групування етнокультурознавчих слів за темами “Український національний одяг та прикраси”, “Українські національні страви”, “Посуд” виконала таким чином: “Я знаю, що намисто і діжа – це одяг. Коровай – це така гра. Що таке кухоль, хустка і юшка, я не знаю”. На запитання експериментатора “Які слова вітання вживають українські християни на свято: Пасхи, Різдва, Водохреща, у неділю, у будній день?” відповідями дівчинки були: “На Водохреща люди вітаються так як і на Різдво: “Христос народився!”. У неділю кажуть: “добрий день”, “привіт”, “як поживаєте?””. Завдання, яке полягало у дописуванні пропущених слів у прислів’ях та приказках, а також поясненні їх значення, учениця виконала наступним чином: “Я знаю ці прислів’я! У другому прислів’ї треба дописати слово (думає) “вареник”: Не для Гриця вареник”. У четвертому прислів’ї має бути слово “міх”: І великий міх від малої сокири падає. В цьому (вказує на шосте прислів’я) пропущене слово “дуб”: Немазаний дуб скрипить, а мазаний сам біжить. Інші прислів’я я не знаю.

Як засвідчують протокольні результати, учениця (Марійка Г.) не знає більше половини запропонованих слів українського мовленнєвого етикету. До слів ввічливості відносить тільки окремі слова подяки, привітання та вибачення, такі як: добрий день, дякую, спасибі, вибачте. При виконанні завдань часто припускається помилка (у неділю люди кажуть: “Добрий день”; коли ми прощаємось з кимось, ми кажемо: “па-па”; “коли нам кажуть: “до зустрічі”, ми відповідаємо: “давай””). Знає тільки три прислів’я із запропонованих десяти. Завдання на складання фразеологізму виконала з помилками (“як віз до п’ятого колеса”, “не сміття з хати виносити”).

Розглянемо результати, отримані під час виконання завдань другого критерію – когнітивно-пояснювального (таблиця 2.2.).

Таблиця 2.2.

Результати сформованості рівнів розуміння та вміння пояснити учнями етнолексеми за когнітивно-пояснювальним критерієм (констатувальний етап (γ %))

Групи	Рівні	Показники			χ
		П 1	П 2	П 3	
ЕГ	Високий	6	–	–	2
	Достатній	11	6	6	7,7
	Середній	14	14	11	13
	Низький	69	80	83	77,3
КГ	Високий	5	–	–	1,7
	Достатній	10	4	7	7
	Середній	13	17	12	14
	Низький	72	79	81	77,3

Умовні скорочення:

П 1 – показник розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення;

П 2 – показник розуміння значення слів-символів українського народу;

П 3 – показник розуміння смислу фразеологічних зворотів;

χ – середньоарифметичне значення.

Як свідчать результати таблиці, з-поміж рівнів розуміння та вміння пояснити учнями етнолексеми за когнітивно-пояснювальним критерієм домінували низький (по 77,3% в обох групах) та середній ($\chi = 13\%$ в ЕГ та $\chi = 14\%$ в КГ). Високий рівень був притаманний, у середньому, тільки 2% учням експериментальної та 1,7% контрольної груп, достатній – у середньому 7,7% учням ЕГ та 7% – КГ.

Найбільше учні змогли пояснити лексичне значення етнолексем українського мовлення (П 1: 6% ЕГ та 5% КГ високого рівня; 11% ЕГ та 10% КГ достатнього рівня; 14% ЕГ та 13% КГ середнього рівня; 69% ЕГ та 72% КГ низького рівня). Важкими для розуміння учнями були слова-символи (П 2) та фразеологічні звороти (П 3). Так, за цими показниками був відсутній високий рівень. Достатній рівень спостерігався тільки в 6% – ЕГ та 4% – КГ (П 2), у 6% – ЕГ та 7% – КГ (П 3); середній рівень був наявний у 14% – ЕГ та 17% – КГ (П 2), в 11% – ЕГ та 12% – КГ (П 3); переважав низький рівень – 80% – ЕГ та 79% – КГ (П 2), 83% – ЕГ та 81% – КГ (П 3).

Якісна оцінка результатів свідчить про те, що учні недостатньо розуміли значення етнолексем українського мовлення, слів-символів українського народу та фразеологічних зворотів. При поясненні діти часто вдавались до

відгадування значень слів, очікували підказки експериментатора. Учні не могли розкрити символічне значення слів-символів без словника чи допомоги експериментатора. Не завжди розуміли та могли пояснити значення фразеологічних зворотів.

Проілюструємо виконання учнями завдань за другим критерієм.

Так, Олексій Л. (КГ, низький рівень) на прохання експериментатора пояснити значення слів: очіпок, гердан, личаки, плахта відповів: “я не чув таких слів, я не знаю, що вони означають”. Щодо пояснень слів-символів та фразеологізмів, то відповіді учня були здебільшого неправильними. Наприклад: “дуб – це символ дерева”, “зозуля – не знаю”, “рушник – символ чистоти”. “Розбити глека означає щось розбити”, “піймати гаву означає піямати злодія”.

Віктор С. (ЕГ, низький рівень): “ластівка – не знаю, що символізує”, “хата – це символ села”, “лелека – не знаю”. “Втерти маку означає потовкти мак до куті на Святий вечір”; “тиняться як коза – я не знаю, що це означає”; “передати куті меду означає дати меду, щоб кутя була солодкою”; “як макогін на ночви схожий (думає) – я не знаю, що таке макогін і ночви”; на прохання експериментатора пояснити інші фразеологізми учень відповів: “я не хочу більше виконувати це завдання”.

Розглянемо результати виконання завдань за третім критерієм – креативно-дієвим (таблиця 2.3.).

Таблиця 2.3.

Результати сформованості рівнів умінь учнів за креативно-дієвим критерієм (констатувальний

етап (γ %))

Групи	Рівні	Показники			χ
		П 1	П 2	П 3	
ЕГ	Високий	11	8	6	8,3
	Достатній	14	35	13	20,7
	Середній	31	45	43	39,7
	Низький	44	12	38	31,3
КГ	Високий	10	8	5	7,7
	Достатній	12	31	11	18
	Середній	32	51	41	41,3
	Низький	46	10	43	33

Умовні скорочення:

П 1 – показник вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні;

П 2 – показник вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні (розмовне, діалогічне, монологічне);

П 3 – показник вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету;

χ – середньоарифметичне значення.

Як свідчать результати таблиці, з-поміж рівнів умінь учнів за креативно-дієвим критерієм домінували середній (39,7% в ЕГ та 41,3% в КГ) та низький (31,3% – ЕГ та 33% – КГ) рівень. Тільки 8,3% учнів ЕГ та 7,7% КГ було віднесено до високого рівня. Достатній рівень становив 20,7% – ЕГ та 18% – КГ.

Щодо кількісних результатів кожного з показників за креативно-дієвим критерієм, то, як свідчить таблиця, найбільший відсоток було отримано за показником вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні (високий рівень: 11% – ЕГ та 10% – КГ). За показником вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні домінував достатній рівень (35% – ЕГ та 31% – КГ). Результати, одержані за показником вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету свідчили про переваги середнього рівня (43% – ЕГ та 41% – КГ).

При виконанні завдань на вміння використовувати етнокультурознавчі слова у власному мовленні учні здебільшого не розуміли їх значення, з помилками розкривали їх зміст у зв'язних висловлюваннях, не могли скласти твір-розповідь, у якому необхідно було використати слова на позначення загадкових міфічних істот. Дітям досить важко було будувати зв'язне висловлювання з використанням етнолексем відповідно до певної мовленнєвої ситуації. Вміння учнів пояснювати фразеологізми та добирати до них синоніми відповідали низькому рівню. Володіння школярами словами українського мовленнєвого етикету так само було на низькому рівні.

Проілюструємо відповіді учня щодо завдань за третім критерієм.

Сергій Д. (КГ, середній рівень). Перше завдання учень виконав таким чином: “Видів хліба є багато. Це різні булки, пиріжки, формовий хліб, хліб білий і чорний, печенько. А ще хлібом називають картоплю. Мама каже, що це

теж хліб.” Завдання на складання речення із фразеологізмом учень виконав так: “Я вітер носа і пішов собі далі”, “Вітер подув не по кишені, а по сорочці”. Лист-запрошення на свято учень заповнив таким повідомленням: “Вітю! Приїдь до мене в гості на свято. Бувай!”

Загальні кількісні результати використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі подано в таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Сформованість рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі

Рівні	Групи	Критерії (χ)			χ
		К 1	К 2	К 3	
Високий	ЕГ	3,5	2	8,3	4,6
	КГ	3,7	1,7	7,7	4,4

Продовження таблиці 2.4.

Достатній	ЕГ	10,6	7,7	20,7	13
	КГ	11,3	7	18	12,1
Середній	ЕГ	35,7	13	39,7	29,5
	КГ	35,9	14	41,3	30,4
Низький	ЕГ	50,2	77,3	31,3	52,9
	КГ	49,1	77,3	33	53,1

Умовні скорочення:

К 1 – когнітивно-номінативний критерій;

К 2 – когнітивно-пояснювальний критерій;

К 3 – креативно-дієвий критерій;

χ – середньоарифметичне значення.

Як свідчать результати таблиці, високий рівень використання етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі було виявлено у 4,6% учнів ЕГ та 4,4% – КГ. Середньоарифметичне значення достатнього рівня дорівнювало 13% школярів ЕГ та 12,1% дітей КГ. На середньому рівні було 29,5% учнів ЕГ та 30,4% учнів КГ. Як бачимо, більшість учнів перебували на низькому рівні використання етнокультурознавчої лексики: $\chi = 52,9\%$ дітей в ЕГ та $\chi = 53,1\%$ учнів у КГ.

Отже, одержані дані засвідчили недостатню роботу вчителів щодо збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою, що й послугувало розробці експериментальної методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

2.2. Теоретичні засади побудови експериментальної методики на формувальному етапі

Теоретичними засадами побудови експериментального навчання на формувальному етапі виступили: культурологічний та міжпредметний підходи у збагаченні мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі; принципи навчання та педагогічні умови. Розглянемо їх.

Теоретичними засадами експериментальної методики виступили вчення науковців (Є. Верещагін, І. Вуйович, І. Голубовська, В. фон Гумбольдт, Р. Кісь, В. Кононенко, М. Комлев, В. Костомаров, Бодуен де Куртене, О. Неживий, О. Потебня, Е. Сепір, Ж.Соколовська, В. Ужченко, Л. Щерба та ін.) щодо культурологічного підходу у вивченні української мови. Учені обґрунтовують культурологічну функцію мови, що полягає у формуванні національно-мовної картини світу засобами рідної мови, формування національної свідомості учнів, виховання патріота, громадянина України на основі національної й загальнолюдської культури.

Міжпредметний підхід у роботі над збагаченням словникового запасу учнів представлено науковими положеннями вчених (Л. Варзацька, В. Єрмак, Н. Захарова, Д. Кобцев, В. Коротов, П. Кулагін, В. Максимова, Т. Мельник, М. Пентиліук, О. Тесленко, О. Чекіна, В. Федорова та ін.) щодо формування у дітей системи знань про словникове багатство рідної мови, підвищення рівня засвоєння нових знань, формування мотивів до навчальної діяльності, уникнення фрагментарності чи дублювання отриманих знань. Міжпредметний підхід передбачає комплексне засвоєння змісту освіти, поглиблений та всебічний розгляд найважливіших понять; забезпечує сприятливі умови для

створення у дітей цілісної картини світу, здатності сприймати предмети і явища різнобічно, системно.

Ефективність запропонованої методики залежала від урахування низки принципів навчання лексики.

З-поміж лінгводидактичних принципів були задіяні: принцип розуміння мовних значень (Л. Федоренко), який полягав у тому, що мова виступає знаковою системою, яка фіксується у головному мозку завдяки психічним процесам. Розуміння значення слова розглядалося нами як результат взаємозв'язку мислення і мовлення і полягало в умінні співвідносити слово з конкретним реальним предметом; екстралінгвістичний (позамовний) принцип (М. Баранов, Т. Ладиженська, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило), який вимагав зіставлення мовного матеріалу і реалії, а також передбачав використання предметної та ілюстративної наочності; комунікативний принцип (А. Богуш, Н. Гавриш, С. Караман, Н. Луцан, М. Пентилюк, І. Хом'як) полягав у врахуванні сфери застосування отриманих мовних знань, теми та ситуації спілкування; принцип системності (С. Караман, М. Пентилюк, І. Хом'як) зумовлював навчання лексичного матеріалу при опрацюванні різних розділів і тем навчальних дисциплін; принцип розвитку мовлення і мислення дітей (А. Богуш, Т. Симоненко). Практичне ознайомлення учнів із невідомими словами відбувалось у процесі їхньої мовленнєвої діяльності (ігрові вправи, мовленнєві ситуації, розповіді, дидактичні ігри і т. ін.), спрямованої на активізацію мовлення і розвиток мислення (вправи на класифікацію предметів, узагальнення, абстрагування тощо).

Специфічно лексичними принципами дослідження виступили: принцип семантизації лексики (Л. Бірюк, А. Богуш, Н. Гавриш, С. Караман, Є. Копіца), що передбачав розкриття значення нових, невідомих дітям слів; принцип уточнення та розширення значень відомих у певному контексті слів (Л. Бірюк, А. Богуш, Н. Гавриш, Є. Струніна); принцип тематичного відбору лексики (Л. Бірюк, А. Богуш, В. Загороднова, Т. Левченко, Л. Лук'яник); лексико-граматичний (Є. Копіца, В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило,

Л. Федоренко) (при ознайомленні учнів з новими словами розкривалося не тільки їх лексичне значення, а і граматичні ознаки (синтаксичні, морфологічні тощо)); парадигматичний принцип (М. Баранов, Т. Ладиженська) передбачав вивчення слова завдяки його родо-видовим, синонімічним, антонімічним, лексико-семантичним та тематико-смісловим відношенням.

Щодо народознавчих принципів, то з-поміж них ми дотримувались: діахронічного або історичного принципу (О. Будник, Р. Дружененко, Т. Левченко, М. Стельмахович), що полягав у відповідності сформованих знань дітей про народну культуру в поступальному розвитку українського суспільства від давнини до сучасності, виховув почуття національної приналежності до українського народу; принципу культуровідповідності (Р. Дружененко, Т. Левченко, М. Стельмахович), що передбачав вивчення лексики, яка відображає традиції українського народу, його матеріальні та духовні надбання; народності (А. Богуш, Р. Дружененко, Т. Симоненко, М. Стельмахович) що допомагав прищепити учням любов до рідної мови, до народного слова через широке використання всіх видів і жанрів народної творчості (казок, легенд, оповідань, пісень, прислів'їв і приказок, загадок, скоромовок, сміховинок), засвоєння учнями українського мовленнєвого етикету, прилучення їх до збирання скарбів, народної мудрості.

Етнолінгводидактичним принципом виступив принцип сенсифікації духовного розвитку особистості, який реалізувався через образ рідного слова (А. Богуш, В. Сухомлинський).

Дотримання всіх зазначених принципів у роботі над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою сприяло ефективному засвоєнню та відтворенню дітьми слів, формуванню в учнів високої культури усних і письмових висловлювань, вихованню почуття національної самоідентифікації та самосвідомості.

Започатковуючи експеримент, було визначено педагогічні умови ефективного збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. Серед них: забезпечення міжпредметних

зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи; занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості; стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

Розкриємо більш детально суть кожної умови.

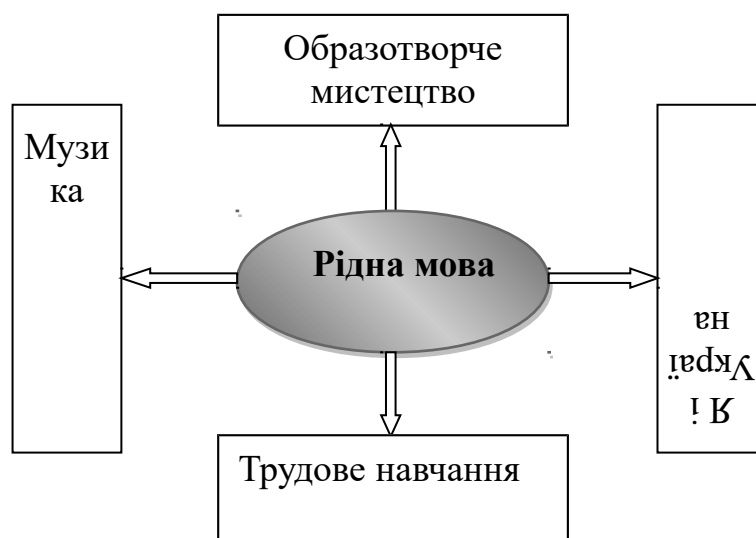
Перша умова – забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою описана в параграфі 1.2.

Використання міжпредметних зв'язків при збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою схематично зображено у схемі 2.1.

Етнокультурознавча спрямованість міжпредметних зв'язків з уроками музики виявлялася у вивченні та відтворенні елементів народних обрядових свят і традицій (наприклад, веснянки), у залученні інформативних текстів з історії виникнення музичних інструментів (наприклад, бандура, сопілка), у переказах описового характеру.

Схема 2.1.

Міжпредметні зв'язки у роботі над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою

Міжпредметні зв'язки з образотворчим мистецтвом розкривали можливість застосування різноманітних видів діяльності учнів: створення, наприклад, різних сюжетних композицій із використанням карток-символів, використання

зразків для малювання із зображенням декоративно-ужиткового мистецтва, переказ тексту із словесним оформленням власних малюнків тощо.

Збагачення мовлення школярів етнокультурознавчою лексикою відбувалось і на уроках з навчального курсу “Я і Україна”. Так, наприклад, при вивченні рослин діти дізнавалися про слова-символи української культури (верба, калина, барвінок тощо).

У процесі трудового навчання учні знайомилися з етнолексемами на позначення видів трудової діяльності, ремесел (наприклад, гончарство, писанкарство тощо), також виготовляли вироби, назви яких є етнокультурознавчими (гличики із пластиліну; витинанки; вишиванки, виконані способом мозаїки тощо).

Використовуючи міжпредметні зв'язки при збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою, було враховано вимоги програми з кожної дібраної нами дисципліни, а також зміст і структуру всіх навчальних предметів.

Отже, використання міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою давало можливість досягти значних позитивних зрушень не тільки в мовленнєвому, але і в загальному розвитку молодших школярів. Завдяки їх реалізації у дітей формувались основи світогляду, відповідне ставлення до історії, культури і літератури свого народу, його мови, виховувалося почуття патріотизму, національної свідомості.

Другою умовою ефективного збагачення мовлення молодших школярів був взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи.

Дослідження українознавчого компонента представлені у працях таких учених як О. Біляєв, С. Єрмоленко, П. Кононенко, Л. Мацько, Л. Симоненкова, Л. Скуратівський, М. Стельмахович, Г. Шелехова, В. Шляхова та інші.

Автори документу “Концепція навчання державної мови в школах України” О. Біляєв, Л. Симоненкова, Л. Скуратівський та Г. Шелехова визначають українознавчу складову навчального процесу як таку, яка передбачає ознайомлення учнів з основними культурними набутками рідного народу,

сприяє розвитку духовної сфери особистості, формує в учнів уміння складати усне чи письмове висловлювання відповідного змісту [107].

У Концепції когнітивної методики навчання української мови О. Горошкіної, А. Нікітіної, М. Пентилюк навчально-виховний процес повинен бути спрямований у першу чергу на формування мовної особистості школяра, спроможну сприймати, зберігати, розвивати і передавати певну інформацію, передовсім ту, яка стосується національно-мовної картини світу. Автори доводять, що, оскільки мова є частиною культури, то й опанування її відбувається через опрацювання різних українознавчих текстів про традиції, побут, вірування, мовленнєвий етикет, відомості про діячів культури та історії [170, с.5].

На думку С. Єрмоленко та Л. Мацько, у навчальному змісті мають бути представлені такі змістові лінії, які дозволяють школярам краще пізнати свою країну, її народ, культуру та традиції, усвідомити унікальність рідної мови через інформацію про її походження та історію [78, с.29].

В. Шляхова вважає, що навчання на українознавчій основі полягає у тому, щоб формувати у дітей уявлення про споконвічні цінності українського народу, його традиції, звичаї, обряди [249, с.9]. Реалізація такого завдання відбувається шляхом українознавчого наповнення змісту шкільних підручників та посібників.

М. Стельмаховичем українознавчий компонент навчально-виховного процесу розкрито як першооснову успішного українотворення. Вченим розкрито основні педагогічні умови реалізації цього процесу. Серед них: 1) передача дітям найбільш доступних для їхнього сприймання відомостей з українознавства (про рідну мову, власний родовід, історію рідного краю, фольклорні надбання); 2) заохочення дітей ділитися знаннями про Україну (її етнос, долю, мову, природу, екологію, культуру тощо); 3) систематичний українотворчий виховний вплив школи та сім'ї; 4) національне спрямування навчання та виховання; 5) дотримання принципів народності, природовідповідності, гуманності, етнічної соціалізації, історизму тощо; 6)

виховання любові до України та глибокої пошани до всього українського [204, с.45].

Отже українознавчий компонент – це складова навчально-виховного процесу, яка включає знання про Україну, її мову, природу, екологію, культуру, родовід, історію рідного краю тощо.

Зміст соціокультурної та мовленнєвої змістових ліній визначено у Державному стандарті початкової загальної освіти [70].

Соціокультурна змістова лінія “передбачає розширення уявлень учнів про культуру українського народу, її особливості у різних регіонах України, у різних етносів, які населяють Україну [180, с.13]. Серед основних умінь та навичок, передбачених цією змістовою лінією є розуміння учнями значення слів, що стосуються предметів побуту, народних звичаїв і традицій; уміння пояснити їх значення, в окремих випадках – походження; уміти використовувати тематичні групи слів народознавчого змісту у мовленні; знати українські приказки, прислів'я, фразеологічні звороти, загадки, казки, пісні; уміти доречно використовувати їх у мовленні з метою його увиразнення [70].

На думку К. Пономарьової, соціокультурний компонент навчально-виховного процесу включає в себе дві складові: соціальну та загальнокультурну. Соціальна складова передбачає формування готовності учнів до адаптації в українському соціумі (державі, рідному краї, сім'ї, школі, громадських місцях). Адаптація на рівні держави передбачає знання учнями столиці, державних символів України, рідної мови. Щодо адаптації у рідному краї, то тут діти дізнаються про історичне минуле свого села чи міста, походження його назви, у чому багатство та неповторність рідного краю. Адаптація у сім'ї здійснюється через усвідомлення взаємостосунків між батьками і дітьми, бабусями, дідусями, онуками, між братами і сестрами, через форми звертання членів родини один до одного. Для успішної адаптації у школі дітей потрібно вчити спілкуватися з учителями, однокласниками, старшими і молодшими школярами тощо. Адаптація у громадських місцях передбачає підготовку учнів до різних соціальних ролей: читача бібліотеки, глядача театру чи кінотеатру, пасажира,

пішохода тощо. Загальнокультурна складова передбачає володіння знаннями про особливості української національної культури, звичаї, традиції, свята і використання їх у мовленнєвій практиці; вживання у власному мовленні найвідоміших малих українських фольклорних форм; сформованість морально-етичних якостей [176, с.6-9].

І. Літвін до соціокультурного компонента навально-виховного процесу включає соціокультурні знання, навички та вміння. На думку вченого, соціокультурні знання включають лінгвістичний і нелінгвістичний складники. “Лінгвістичний складник передбачає засвоєння і правильне вживання певних знань, норм користування мовою у різних ситуаціях і володіння ситуативними варіантами висловлення певного комунікативного наміру; нелінгвістичний – обізнаність із правилами і соціальними нормами вербальної та невербальної поведінки носіїв мови, традиціями, культурою і соціальною системою країни, мова якої вивчається” [127].

Мовленнєвий компонент навчально-виховного процесу передбачає розвиток усного і писемного мовлення учнів, їхнє вміння користуватися мовою як засобом спілкування та пізнання.

Дослідниками мовленнєвої складової є А. Богуш, М. Вашуленко, Н. Луцан, К. Пономарьова, І. Хом'як та інші. Мовлення визначається вченими як “оволодіння і застосування особистістю певної мови під час її спілкування з іншими людьми і у процесі мовленнєвої діяльності” [17, с.33]; “основа і результат розумової діяльності, найважливіший засіб комунікації, вираження української ментальності” [175, с.3].

М. Вашуленко визначає ряд факторів, котрі сприяють успішності розвитку мовлення школярів. Серед них: 1) потреба у спілкуванні, комунікації; 2) створення відповідного мовленнєвого середовища; 3) збагачення свідомості дитини різними уявленнями і поняттями; 4) зацікавленість учнів; 5) добре спланована система роботи над розвитком мовлення [150, с.307-308]. На думку вченого, для того, щоб керувати мовленнєвим розвитком школярів, учитель повинен виконати низку завдань, а саме: створити хороше мовленнєве середовище для учнів; організувати

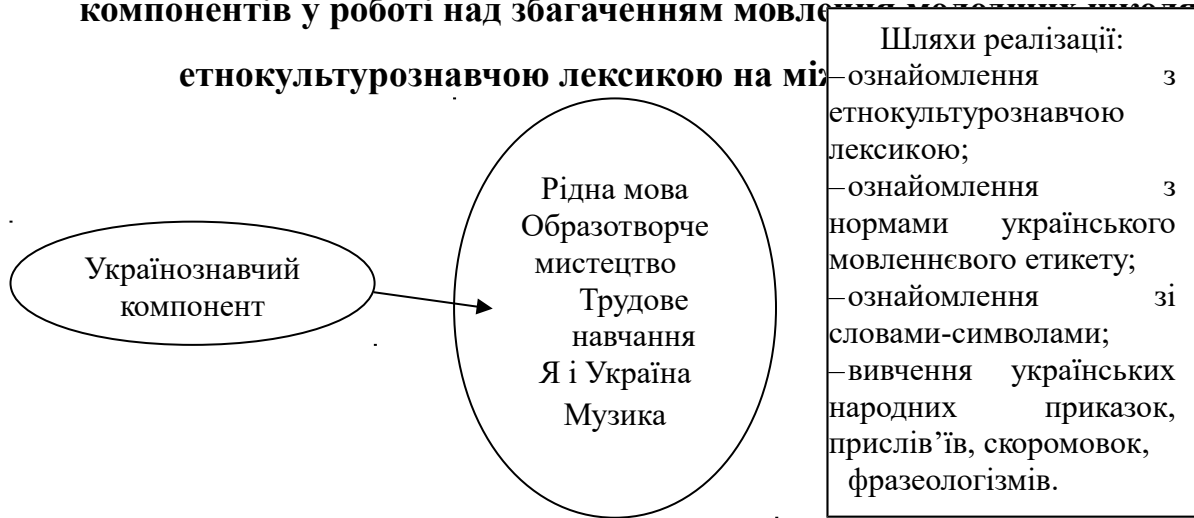
мовленнєву практику; забезпечити правильне засвоєння учнями достатнього лексичного запасу, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, лексико-логічних зв'язків; активізувати вживання слів, утворення форм, побудову конструкцій; забезпечити формування конкретних мовленнєвих умінь; проводити систематичну роботу з розвитку мовлення на різних рівнях (орфоепічному, лексичному, морфологічному, синтаксичному, текстовому) [150, с.308].

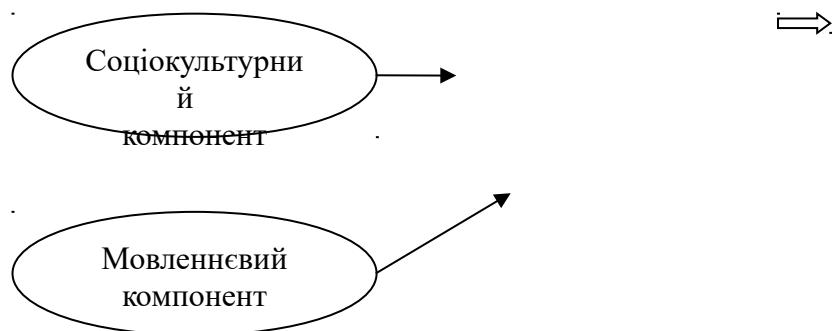
А. Богуш дає визначення ряду понять, котрі характеризують мовленнєву діяльність. Серед них: мовленнєва дія (процес, що обслуговує мовленнєву діяльність (або якусь іншу), є безпосереднім її чинником, містить мету, підпорядковану меті мовленнєвої діяльності); мовленнєва операція (спосіб виконання мовленнєвої дії, який залежить від досягнення конкретної мети); мовленнєвий акт (цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється відповідно до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у певному суспільстві, одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, для якої характерні навмисність (інтенціональність), цілеспрямованість, (конвенціональність, співвіднесеність із мовцем); мовленнєва ситуація (реальна життєва ситуація безпосереднього мовленнєвого акту спілкування, що обмежена прагматичними координатами: “я – ти – ми – тут – зараз”) [17, с.70-71].

Взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у роботі над збагаченням мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі схематично зображено у схемі 2.2.

Схема 2.2.

Взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у роботі над збагаченням мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі

Згідно із взаємозв'язком таких підходів у експериментальному навчанні передбачалося добирати систему українознавчих текстів на уроках з рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна”, а також використовувати їх як поліфункціональні одиниці: для формування етнокультурознавчих понять, як зразок досягнення комунікативної мети, і як засіб активізації життєвого досвіду.

Отже, було поставлено завдання розробити експериментальну методичку, спрямовану на формування національно свідомої українськомовної особистості молодшого школяра, яка є компетентною у ряді аспектів: українознавчому, соціокультурному та мовленнєвому. Їх взаємозв'язок був зумовлений тим, що, послуговуючись рідною мовою, учень сприймав, оцінював, створював мовленнєву продукцію, яка стосувалася різних аспектів минулого, сучасного і майбутнього співжиття соціуму в Україні.

Третя умова передбачала занурення учнів у активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості.

Навчання учнів етнокультурознавчої лексики не є успішним, якщо дитина сама не виступає суб'єктом пізнавальної діяльності. Проблема пізнавальної діяльності дітей досліджувалася багатьма вченими (А. Богуш, Л. Виготський, М. Лісіна, В. Мухіна, С. Рубінштейн та інші). Науковці розглядають поняття пізнавальної діяльності та пізнавальної активності.

Феномен “пізнавальна діяльність” вчені визначають як певну сукупність певним чином пов'язаних дій (операцій), функція яких, на відміну від знань, полягає не в тому, щоб зображувати об'єкт (ті чи інші його сторони), а в тому, щоб за допомогою цих дій були одержані істинні знання про об'єкт, тобто

знання, що адекватно відображують його таким, яким він є насправді (С. Рубінштейн [89]); організований, цілеспрямований процес засвоєння дитиною нових знань, набуття нових умінь і навичок, уточнення й закріплення знань, умінь і навичок, набутих у попередньому досвіді з допомогою дорослих чи самостійно (А. Богуш [17]). Основним чинником пізнавальної діяльності А. Богуш вважає психічну активність дитини, яка надалі переходить у пізнавальну активність.

Саме поняття “активність” у педагогічній науці пояснюється як дидактичний принцип, що вимагає від педагога такої організації навчального процесу, який би сприяв вихованню у дітей самостійності, ініціативності, креативності, міцному засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь і навичок, розвитку спостережливості, мислення і мовлення [19, с.21]. Що стосується поняття пізнавальної активності, то під ним розуміють стан готовності організму до пізнавальної діяльності, що “передуює діяльності та пояснює її” (А. Леонтьєв); [124, с.24]; самостійну, пізнавальну діяльність, направлену вчителем, в оволодінні дітьми вміннями та навичками навчальної роботи (М. Львов)” [140, с.145] інтегральну властивість особистості, яка інтенсивно формується саме в шкільні роки й впливає на характер поведінки та діяльності людини протягом всього життя (Т. Форостюк [232]).

Одним із видів пізнавальної активності виступає мовленнєва активність. Мовленнєва активність, за визначенням А. Богуш, може трактуватися не лише як здібність суб’єкта певного комунікативного акту висловлювання, а й як здібність сприймати (розуміти) мовлення іншого, а ці здібності, відповідно, залежать від ступеня володіння мовою і способів її вживання. Як зазначає вчена, мовленнєва активність виступає у двох формах – активації та активізації. Активація у пізнавальній діяльності – це переведення особистості зі стану недіяльності (пасиву) в діяльний стан (актив). Активація мовленнєвої діяльності – це переведення взаємозв’язку говоріння й слухання (сприймання мовлення) із стану їх відсутності в наявний стан. Активізація процесу навчання – це вдосконалення методів і

організаційних форм навчально-пізнавальної роботи дітей, яке забезпечує активну й самостійну теоретичну і практичну діяльність учнів у всіх ланках навчального процесу. Активізація навчального процесу – це збільшення питомої ваги активності особи у процесі самої діяльності [20, с.137].

Пізнавальна мовленнєва активність учнів має важливе значення при вивченні етнокультурознавчих слів. Розвиток цієї активності – це збагачення кількості об'єктів, на які вона спрямовується та вдосконалення її регуляції. Занурення учнів у активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості передбачала організований, цілеспрямований, вмотивований процес використання словникового багатства мови задля засвоєння суспільно-історичного досвіду, культури та історії свого народу. Здійснювалась така робота з метою формування в учнів пізнавальних потреб; озброєння ефективними методами й прийомами роботи, формування вміння організувати й контролювати власну пошукову діяльність. Реалізація умови відбувалась завдяки колективному національному оформленню класу; виконанню етномовленнєвих вправ; участі учнів у колективних виробках українознавчої тематики на уроках трудового навчання та образотворчого мистецтва; виконанні українських народних пісень; участі школярів у народних святах та виховних заходах; екскурсіям у краєзнавчі музеї; зустрічам з етнографами та істориками; сюжетно-рольовим іграм; пошуковій проектній діяльності. Проекти, які пропонували учням – це дослідницькі роботи, які були спрямовані на пошук українознавчих текстів (загадок, пісень, легенд, казок, прислів'їв, приказок тощо), що містили етнокультурознавчі слова.

Четвертою педагогічною умовою було стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

У програмах для початкової школи сказано, що успішність навчання молодших школярів значною мірою визначається рівнем оволодіння загальнонавчальними вміннями і навичками, серед яких є і контрольно-оцінні (засвоєння учнями способів перевірки та самоперевірки, контроль за

послідовністю виконання роботи, оцінювання одержаних результатів) [180, с.45].

Стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі роботи над збагаченням мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі пов'язане із загальною проблемою оцінки та контролю.

Проблема оцінки досліджувалася вченими у різних напрямках: філософському, психологічному, педагогічному. Дослідження оцінки в лінгводидактичному напрямку здійснювалось низкою вчених, з-поміж яких значне місце займають Н. Анкудинова, А. Богуш, О. Монке, О. Усова та ін.

А. Богуш, характеризує феномен “оцінка” у зв'язку зі специфікою професійної діяльності педагога, тобто як адекватне позитивне або негативне судження педагога про процес (чи результат) діяльності і вчинків дитини [22, с.162].

Оцінка – “у поєднанні з іншими мотивами учіння сприяє розкриттю перспектив успіху дитини, створює і підтримує позитивний емоційний настрій, викликає бажання вчитися, сприяє формуванню адекватної самооцінки” [115].

З оцінкою тісно пов'язане поняття “оцінний еталон”, який на думку А. Богуш, слугує критерієм оцінної діяльності. Оцінний еталон – це “зразок процесу навчально-пізнавальної діяльності, її ступенів, результату” [23, с.87]. Під оцінним еталоном у процесі вивчення учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі розуміємо етномовленнєвий зразок, взірець для формування оцінок і оцінних суджень учнів.

Оцінні судження учнів залежать в першу чергу від педагогічної оцінки вчителя. Під педагогічною оцінкою розуміють адекватне позитивне або негативне судження педагога про процес (чи результат) діяльності і вчинків дитини (А. Богуш [23, с.88]). Завдяки педагогічній оцінці вчителя учні запам'ятовують, на що звертає увагу педагог, що схвалює, а що засуджує. Вербальні судження педагога сприяють усвідомленню школярами змісту критеріїв оцінювання.

Під оцінними діями А. Богуш та О. Монке розуміють аналіз процесу діяльності, зіставлення результату діяльності із заданими вимогами, зразком. Контрольні дії вчені пояснюють як усвідомлене регулювання дитиною своєї мовленнєвої діяльності задля попередження, констатації і виправлення мовленнєвих помилок, а також забезпечення відповідності результатів навчально-мовленнєвої діяльності до запропонованого (чи складеного самостійно) плану, вимог, взірця, норм вимови. До критерій оцінно-контрольних дій науковці відносять констатування, коригування та пояснення мовленнєвих помилок [23, с.110].

О. Монке до структурних компонентів навчальної діяльності, крім оцінки та контролю, відносить дії, що їх супроводжують – контрольні, оцінні, оцінно-контрольні. Під оцінно-контрольними діями вчена розуміє вміння контролювати і оцінювати діяльність однолітків та вміння контролювати й оцінювати свою власну діяльність [23, с.5].

Оцінно-контрольні дії у процесі вивчення учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі розглядаємо як дії молодших школярів, спрямовані на здійснення само- (взаємо-) оцінювання та само- (взаємо-) контролю під час вивчення етнолексем української мови. Само- (взаємо-) оцінювання – вміння адекватно оцінювати свою (чужу) мовленнєву діяльність, правильність засвоєння етнокультурознавчих слів відповідно до зразка та вимог. Само- (взаємо-) контроль – вміння виправити допущені помилки у регулюванні власної (чужої) мовленнєвої діяльності.

У процесі експериментального навчання у школярів формувалися такі оцінно-контрольні дії: виконання вправ на знаходження помилки, зіставлення результатів власного визначення зі зразком; оцінювання результатів своєї діяльності за орієнтирами, даними вчителем (правильно, що саме; якщо помилився, то в чому; що треба змінити, чого слід уникати в подальшій роботі), зіставлення із визначенням у словнику, записом на дошці, сказаним вихователем, магнітофонним записом тощо.

2.3. Експериментальна модель збагачення словника учнів початкових класів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі

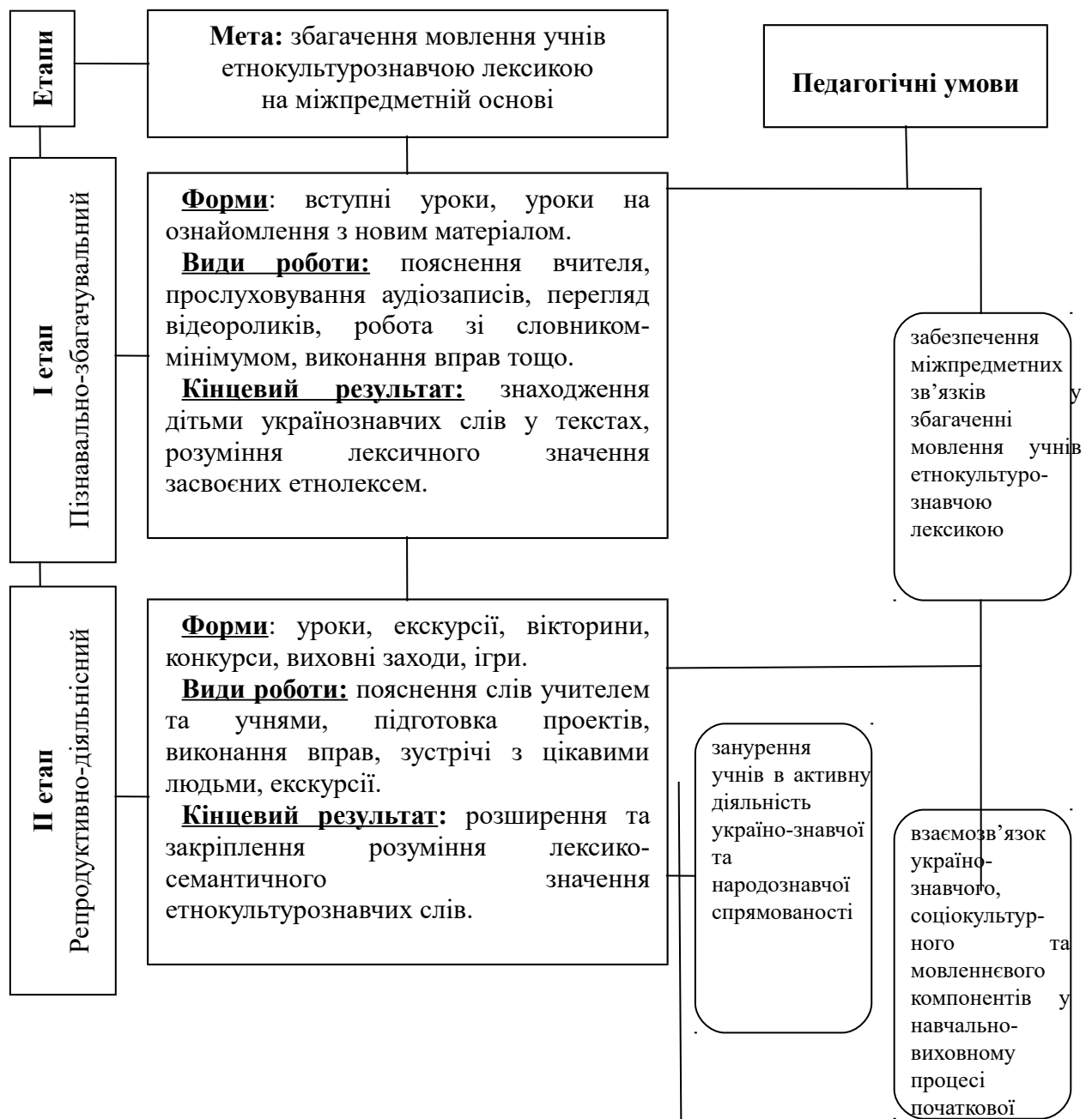
Відповідно до викладених теоретичних позицій було розроблено модель експериментального навчання (див. схему 2.3.).

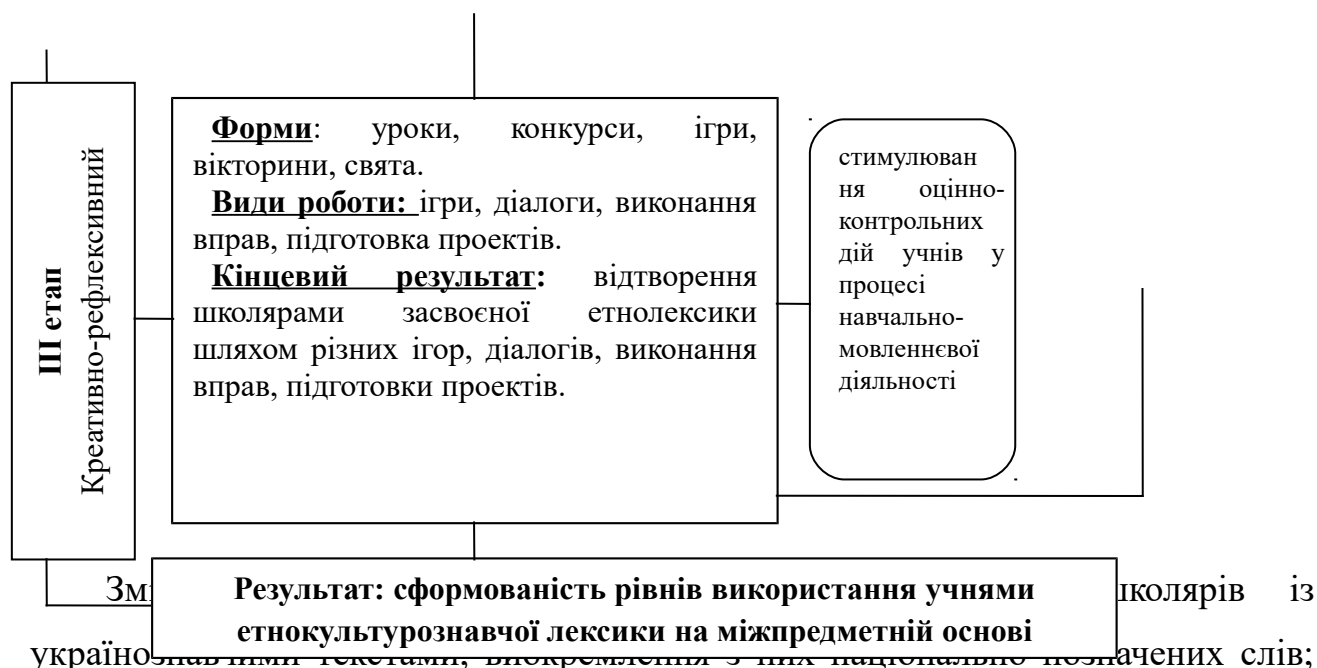
Як бачимо із моделі, експериментальна методика охоплювала три етапи.

Метою першого (пізнавально-збагачувального) етапу було ознайомлення дітей із словами етнокультурознавчої лексики на уроках гуманітарного циклу.

Схема 2.3.

Експериментальна модель збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі

Змістовий аспект роботи на цьому етапі передбачав активізацію словника дітей з використанням наочності (малюнки, словник-мінімум, ілюстрації, відео- та аудіоматеріали); зустрічей з цікавими людьми: етнографами, істориками, фольклористами; екскурсій до музеїв, виставок, у природу; самостійного виконання учнями вправ на тлумачення лексичного значення етнолексем, їх класифікацію тощо. Кінцевим результатом роботи на цьому етапі передбачалося розширення та закріплення розуміння лексико-семантичного значення етнокультурознавчих слів.

На першому етапі реалізовувались такі педагогічні умови: забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи.

Метою другого (репродуктивно-діяльнісного) етапу було збагачення мовлення учнів та введення етнокультурознавчих слів на уроках рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна”. Змістовий аспект роботи на цьому етапі передбачав активізацію словника дітей з використанням наочності (малюнки, словник-мінімум, ілюстрації, відео- та аудіоматеріали); зустрічей з цікавими людьми: етнографами, істориками, фольклористами; екскурсій до музеїв, виставок, у природу; самостійного виконання учнями вправ на тлумачення лексичного значення етнолексем, їх класифікацію тощо. Кінцевим результатом роботи на цьому етапі передбачалося розширення та закріплення розуміння лексико-семантичного значення етнокультурознавчих слів.

На цьому етапі були реалізовані такі педагогічні умови: забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи; занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості; стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

Метою третього (креативно-рефлексивного) етапу було самостійне використання учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні на міжпредметній основі. Змістовим аспектом роботи цього етапу передбачалося виконання учнями вправ на самостійне тлумачення етнолексем; використання їх у власному усному (монологічне та діалогічне) і писемному мовленні. Кінцевим результатом роботи на цьому етапі було відтворення школярами засвоєної етнолексики у процесі ігор, діалогів, виконання вправ, підготовки проектів. Зауважимо, що на третьому етапі реалізовувались усі визначені нами педагогічні умови.

Опишемо змістовий аспект збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі на кожному етапі.

Безпосередньо формувальному етапу експериментальної методики передував підготовчий етап, метою якого було створення словника-мінімуму етнокультурознавчої міжпредметної лексики, підготовка вчителів до експериментальної роботи та обладнання куточку українознавства у класі.

Аналіз програм та відбір етнокультурознавчої лексики надали можливість укласти словник-мінімум.

Розробляючи структурну організацію словника, було визначено його тип (одномовний, алфавітний, тлумачний словник-мінімум); призначення (навчальний словник) та об'єм (кількість слів, оптимальна для вивчення у початковій школі).

Вихідними принципами укладання словника стали:

–тематичний (слова згруповані за темами: “Український національний одяг, взуття, прикраси”, “Посуд”, “Українські національні страви та напої”, “Християнські свята”, “Рослини”, “Музичні інструменти та виконавці” тощо (див. Додаток Д));

–принцип передбачення міжпредметного характеру словника (окрім тематичного поділу слів, словник був окремо дібраний для уроків з рідної мови, навчального курсу “Я і Україна”, трудового навчання, образотворчого мистецтва та музики (див. Додаток Е). Так, тематичними блоками при вивченні етнолексем на уроках з рідної мови виступили: “Слова з історії українського народу”, “Посуд”, “Предмети державної атрибутики”; навчального курсу “Я і Україна”: “Рослини”, “Тварини, птахи”, “Християнські свята”, “Українські національні страви та напої”, “Сім’я, родина”; трудового навчання: “Традиції та обряди українського народу”, “Народні іграшки”, “Предмети побуту українського народу”, “Ремесла українців”; образотворчого мистецтва: “Український національний одяг, взуття, прикраси”, “Будівлі та їх частини”, “Міфічні істоти”; музики: “Музичні інструменти та виконавці”, “Народні ігри та танці”, “Календарно-обрядові пісні українського народу”. Спільними для вивчення на всіх навчальних предметах були слова-символи та слова ввічливості. Однак визначений поділ етнолексем був досить умовним, адже одні і ті самі слова вивчалися на різних предметах);

–екстралінгвістичний (тлумачення етнокультурознавчого слова передбачало зіставлення його з конкретним предметом чи його зображенням);

–комунікативний (слова для словника добиралися для використання учнями в усному та писемному мовленні);

–лексичної сполучуваності, тобто здатності етнолексем сполучуватися з іншими одиницями в мовленні;

–частотності (добирались слова, які часто вживаються у навчальних посібниках та художніх творах для вивчення у початковій школі);

–принцип використання ілюстративного матеріалу (приклади вживання етнолексем у реченнях та творах усної народної творчості, малюнки);

–навчально-методичної доцільності (відібраний мінімум відповідав меті та завданням навчання: вирішення навчальних та виховних завдань, врахування вимог програми);

–змісту навчальних предметів: слова добиралися відповідно до тематичних особливостей цих навчальних предметів);

–дидактичний (врахування вимог та тематичної наповнюваності програми);

–лінгвістичний; семантичний; принцип практичної доцільності.

При розробці словника враховувався також обсяг знань учнів початкових класів; вікові особливості дитячого сприймання, усвідомлення та запам'ятання мовного матеріалу.

Словник-мінімум було використано для тлумачення етнокультурознавчих слів, покращення естетичного звучання лексем рідної мови, пізнавального інтересу до вивчення мови, історії, звичаїв, побуту українського народу та формування національної свідомості.

Послідовність відбору етнокультурознавчих слів була такою. З художніх творів, посібників із народознавства, текстів, що включені до програми з уроків читання та рекомендовані для уроків позакласного читання, з навчально-методичних журналів “Розкажіть онуку”, уривків з дитячого фольклору були відібрані легенди, тексти українських народних пісень, забавлянки, колискові, коломийки, веснянки, лічилки, народні ігри, казки, мирилки, заклички, примовки, утішки, пестушки, загадки, що містили етнокультурознавчі слова. Відібрані лексеми групувалися за тематичним принципом для кожного навчального предмета міжпредметного циклу. Також джерелами словника-мінімуму етнолексем виступили: словник “Знаки української етнокультури” В. Жайворонка [80], тлумачні, етимологічні та тематичні словники для молодшого шкільного віку (Тлумачний словник для учнів 1-4 класів. Авт.-упор. А. М’ястківський та М. Парфьонов [217]., Тлумачний словник з рідної мови та читання. Упор. Н. Лесняк, О. Мельничайко [218]), Зазирни у слово. Етимологічний словник учня. Авт. М. Голуб та Г. Тучапська [220]), а також словники із дисертацій Л. Дяченко [75], Т. Левченко [122] та Л. Лук’яник [131], у яких досліджувались питання вивчення етнокультурознавчої лексики.

До словника увійшли слова, що стосуються культури українського народу, а саме його побуту, традицій, творів мистецтва, ремесел, релігійних свят, обрядів, символів.

Для формування вмінь дітей працювати зі словником під час формувального етапу експерименту їм була запропонована пам'ятка у вигляді таблиці “Як правильно користуватися словником” (див. Додаток М).

Отже, під словником-мінімумом етнокультурознавчих слів розуміємо сукупність необхідних та сприятливих для запам'ятання етнолексем учнями молодшого шкільного віку.

Було проведено методичний семінар з учителями початкових класів (у межах обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти). Його метою була підготовка вчителів експериментальних класів до роботи за розробленою експериментальною методикою.

Наводимо орієнтовний план роботи семінару

“Використання етнокультурознавчої лексики у словниковій роботі початкової школи” (3 дні, 24 години)

Теми лекцій: 1. Сутність, мета і завдання курсу “Методика вивчення основ етнокультурознавчої лексики в початковій школі”; 2. Методичні принципи вивчення етнокультурознавчої лексики; 3. Тематичні групи номінацій. Методи та прийоми їх засвоєння; 4. Роль педагога у роботі над збагаченням мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою; 5. Міжпредметні зв'язки у навчанні дітей етнокультурознавчої лексики.

Проілюструємо прикладом.

Тема. Тематичні групи номінацій. Методи та прийоми їх засвоєння.

Мета: ознайомити педагогів із тематичними групами етнолексем, методами, прийомами та видами вправ щодо збагаченням мовлення дітей етнокультурознавчими словами.

У процесі лекцій було розглянуто такі питання: “Специфіка словника молодшого школяра”, “Характеристика етномовленнєвого спілкування”, “Педагогічні умови ознайомлення учнів із тематичними групами етнолексем”. Особлива увага педагогів зверталася на важливість використання українознавчого матеріалу у словниковій роботі. Було розкрито методи,

прийоми та способи збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою, критерії, показники та рівні використання її учнями.

На практичних заняттях педагоги вправлялись у використанні етнолексем у власному мовленні, а саме: використанні етнокультурознавчої лексики у спілкуванні, вміння пояснити лексико-семантичне значення слів. Також для вчителів були запропоновані такі практичні завдання: визначити коло проблем, з якими може зустрітись учитель у роботі над збагаченням мовлення учнів етнолексемами; визначити основні педагогічні умови, які сприятимуть ефективному засвоєнню етнолексем та використанню їх учнями у власному мовленні). Так, до основних проблем педагоги віднесли недостатність методичної літератури; незрозумілість, з якою метою використовують слова, які давно вийшли з ужитку.

Під час роботи семінару було оформлено виставки-вітрини психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури. Вчителі мали можливість ознайомитися з думками різних авторів з означеної проблеми. Педагоги, які відвідали курси, активно вивчали запропоновану літературу, що було відображено в щоденниках самоосвіти. З допомогою учителів було дібрано ігри, загадки, легенди з етнокультурознавчими словами, які були використані нами в експериментальній роботі.

На семінарі-практикумі учителі одержали методичні рекомендації щодо роботи над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчими словами на міжпредметній основі. Серед них: планування на півріччя або чверть, які слова можна використати під час вивчення кожного предмета; чітке продумання часу, місця та доцільності використання таких слів; поповнити свій методичний арсенал наочним матеріалом; підбір методичної літератури для себе і для учнів.

З учителями шкіл було проведено такі форми роботи: лекції; міні-доповіді (тези, ессе); бесіди; тестування; дискусії “За круглим столом”; семінари з тем: “Видатні українські педагоги про мудрість народної виховної традиції”, “Етнокультурознавча лексика українського народу”, “Рідна мова у стінах рідної школи”, “Використання українознавчого матеріалу на уроках у початковій школі”, “Позичаємо свого досвіду”.

Педагогам було також запропоновано організувати в класах українознавчі кутки з необхідним наочним (символіка українського народу: квіти-символи, рослини-обереги, державні та національні символи; окремі предмети старовинного одягу та посуду; малюнки; фотографії; аудіо- та відеоматеріали) та навчально-методичним (словники, посібники) матеріалом етнокультурознавчого характеру.

На пропедевтичному етапі було розроблено план реалізації міжпредметних зв'язків у процесі збагачення мовлення учнів третіх класів етнокультурознавчою лексикою. В експерименті були задіяні такі навчальні предмети: рідна мова, музика, трудове навчання, образотворче мистецтво та навчальний курс “Я і Україна”. Крім того, була виокремлена і згрупована міжпредметна етнокультурознавча лексика, яка ввійшла і до складу словників. Види роботи і відібрані міжпредметні етнолексеми подано у додатку Ф.

Як бачимо з таблиці, в експерименті були задіяні всі провідні навчальні предмети. Ми намагалися планувати роботу таким чином, щоб одні і ті самі лексеми були подані учням наскрізно на уроках з різних навчальних предметів і в різних видах діяльності. Так, на уроках з рідної мови учні виконували усні і письмові вправи, писали твори; на уроках з образотворчого мистецтва малювали, ліпили, виготовляли різні вироби з паперу, глини, пап'є-маше; з трудового навчання виготовляли скриньки, писанки, вишивали; на уроках з музики знайомилися з українською народною музикою, піснями, музичними інструментами; на уроках з навчального курсу “Я і Україна” вивчали традиції, обереги, символи, обряди українського народу.

Опишемо більш детально зміст роботи на кожному етапі експериментального навчання.

На початку **першого (пізнавально-збагачувального) етапу** експериментального навчання з учнями були проведені українознавчі уроки з кожного навчального предмета визначеного гуманітарного циклу. Їх тематика: “Українська мова – мова українського народу” (рідна мова); “Рідна українська пісня” (музика); “Чим багаті українці” (трудове навчання); “Знай, люби і не цурайся!” (Я і Україна – громадянська освіта); “Зелене диво на землі” (Я і

Україна – природознавство); “Різнобарвна, барвінкова рідна земля моя!” (образотворче мистецтво).

Метою таких уроків було підвести учнів до поглибленого вивчення української пісні, традицій, звичаїв, природи рідного краю; ознайомити учнів із поняттями: “рідна мова”, “українська мова”, “корінні українські слова”, “запозичені слова”; стимулювати учнів до вивчення слів етнокультурознавчого змісту, використовувати їх у власному мовленні.

Проілюструємо план такого уроку.

Урок з рідної мови

Тема – “Українська мова – мова українського народу”

1. Вступна бесіда. Шляхом запитань бесіди вчитель з’ясував, скількома мовами володіють учні; яка мова є для них рідною; що вони розуміють під поняттям “рідна мова”; чи завжди українська мова і рідна мова – це поняття тотожні; чи може існувати народ без мови; що відбудеться, якщо зникне українська мова. Учні колективно прийшли до висновку про те, що ми є українцями, живемо на рідній землі, в Україні, і розмовляти повинні рідною українською мовою.

2. Вправа “Ромашка”.

На дошці вчитель малював велику ромашку, а у середині її записував: “рідна українська мова”. Інструкція для учнів: “З чим у вас асоціюється поняття “рідна українська мова”? Впишіть слова-асоціації у пелюстки ромашки”. Після виконання вправи педагог просив учнів пояснити, чому саме такі слова-асоціації вони обрали.

3. Розповідь учителя про українську мову: “Віками народ витворював собі мову. Українське слово зажило визнання і шани серед близьких і далеких народів. Українська мова ніжна і милозвучна, сповнена чарівності і витонченості, пестливих виразів. “Все можна цією мовою вдіяти, – приголубити, нашепотіти чари, потрясти душу, примусити глибоко задуматися, затужити, а можна й обсипати ласкою радості, захопити нестримними веселощами, дати душі силу на нечувані подвиги. Всесильна, могутня мова Тараса Шевченка” – так писав М. Шумило. Рідній мові присвячено чимало віршів. Дуже часто поети висловлюють у них своє вболівання за її долю. Люди

спілкуються між собою, передають знання наступним поколінням, користуючись спеціальними мовними знаками – словами”.

Учні також дізнались про надзвичайні можливості української мови, коли можна написати текст чи вірш, використовуючи слова, які розпочинаються однією буквою. Наприклад, “Сипле, стелить сад самотній, сірий смуток – срібний сніг, – сумно стогне сонний струмінь, серце слуха скорбний сміх...” (додаток С).

4. Вправа “Склади речення”.

Учитель пропонував учням скласти речення, у якому б усі слова розпочиналися з літери “н”.

5. Проблемне запитання вчителя: “Як ви гадаєте, чи існують в українській мові слова, які не повторюються у жодній іншій мові?” Після почутих відповідей учитель з’ясовував, які саме слова можна віднести до цієї групи, у чому їх особливості.

6. Пояснення учителя: “В українській мові існують слова, які належать тільки нашому народові. Вони відображають його культуру, побут, традиції та обряди. Ось, наприклад, такі слова як вишиванка, писанка, рушник, козак, гетьман тощо. Також це назви рослин (барвінок, соняшник), тварин (вовк, вівірка), назви християнських свят (Великдень, Різдво, Спаса) тощо.

7. Ознайомлення учнів з поняттям “тематичні групи слів”.

Для цього дітям повідомлялося, що слова української мови можна поділити за темами. Наприклад, галушки, борщ, юшка – це їжа, а кептар, запаска, кожух – це назви одягу, тощо.

8. Ознайомлення з етнокультурознавчим словником-мінімумом. Учням пропонувалося розглянути пам’ятку користувача (див Додаток М) та звернути увагу на побудову самого словника (учитель: “Ви, напевно, вже помітили, що слова у словнику поділені спочатку за предметами, які ви вивчаєте, а також за різними темами.”). Учні вчилися користуватися словником, знаходити слова різних тематичних груп. Для закріплення отриманих знань та кращого запам’ятовування використовувалися тематичні таблиці (додаток С). Так, наприклад, діти зачитували слова однієї тематичної групи, надалі записували слова по пам’яті в зошит; складали речення із певним словом.

Ми намагались організувати навчальний процес таким чином, щоб знання, отримані учнями з одного навчального предмета використовувалися ними при вивченні інших і навпаки. Таким чином, діти змогли оволодіти всіма тематичними групами етнокультурознавчої лексики.

Ознайомлення з етнокультурознавчою лексикою рідної мови на уроках здійснювалось у певній послідовності:

–сприймання нового слова. Прийоми роботи: знаходження невідомого слова в тексті, ребусі, кросворді; дидактичні ігри; розгадування загадок; знаходження невідомих слів у приказках, прислів'ях, повідомлення слова вчителем;

–усвідомлення лексичного значення слів. Прийоми: етимологічна довідка; звуко-буквенний аналіз слова; вимова; показ предмета, позначуваного цим словом чи малюнка; пояснення, розповідь, бесіда; запис слова, позначення наголосу;

–запам'ятовування лексичного значення слів. Прийоми: повторення слів хором, поодиноці; вивчення віршів, скоромовок, прислів'їв з цими словами; складання опису предмета, позначуваного словом; складання речень, словосполучень; малювання предметів, позначуваних словами, що вивчались. Запам'ятовування лексики найефективніше досягалось у процесі мовленнєвої діяльності;

–відтворення засвоєних слів в усному чи писемному мовленні. При використанні слів у відтворюваних видах мовленнєвої діяльності учневі необхідно було виконати такі дії: пригадати слово; вимовити його; включити у сполучення на основі смислової узгодженості й відповідно до граматичних норм; включити словосполучення в речення, текст.

Зауважимо, що всі слова пропонувалися відповідно до поділу етнокультурознавчої лексики на тематичні групи, слова-символи, слова українського мовленнєвого етикету (див. Додатки Д, К, Л); етнолексемами у фразеологізмах.

Проілюструємо фрагменти уроків на ознайомлення учнів з етнолексемами різних тематичних груп.

Ознайомлення з етнолексемами тематичної групи “Посуд”

Фрагмент уроку з рідної мови

Словник: макітра, горщик, глечик.

1. Розгадування кросвордів.

Шляхом відгадування загадок учні заповнювали клітинки намальованих на дошці кросвордів (зразок кросворду див. у додатку С). Після цього вчитель пропонував дітям звернути увагу, чи не побачили вони ще слова, нові, які утворились по-вертикалі.

2. Вправи на правильну вимову слів.

Учитель вимовляв слова, акцентуючи увагу учнів на правильному наголосі.

Після цього учні по-черзі вимовляли слова, ділили їх на склади.

3. Ознайомлення з етимологією слів.

Учитель: “Слово “макітра” має грецьке походження і означає “діжа”. Макітра призначена переважно для тертя маку. Іронічно нею називають голову людини”. “Слово “глечик” за етимологією означає “посудина з глини””. “Горщик” пояснюється як “рід тарілочки з невипаленої глини””.

5. Пояснення лексичного значення слів.

Учитель: “Під макітрою розуміють різновид глиняного посуду великого розміру круглої форми з широким отвором для перетирання маку макогоном”. “Горщик – це кругла, переважно глиняна посудина, злегка розширена в нижній частині, у якому здавна варили їжу”. “Глечиком називають високу глиняну посудину, злегка розширену в нижній частині”.

6. Показ предметів, позначених цими словами, з’ясування їхнього призначення та матеріалу, з якого виготовлені.

7. Запис слів учнями у тлумачні словники.

8. Приклади на вживання слова “макітра”.

Учитель ознайомлював учнів із прикладами використання етнолексем у мовленні: “У народі існує народний жарт про макітру:

– Як же тобі не соромно? Ще коли, бач, макітру взяла, вже, мабуть, розбила, що й досі не повертаєш?

– От сказала казна-що! По-перше, я твоєї макітри не брала; по-друге, вона була у тебе репнута; а по-третє, я ж її давно тобі віддала!””.

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

Словник: макітра, горщик, глечик.

1. Вправа “Спільне та відмінне”.

Учням пропонувалося глянути на малюнки макітри, горщика та глечика і визначити, що між ними спільного, а що відмінного. Увага учнів акцентувалася на формі посуду; матеріалі, з якого він виготовлений; кольорах, у які розфарбований та на його призначенні.

2. Вправа “Автори словника”.

Інструкція для учнів: “Уявіть собі, що ви є авторами словників. Подумайте, яке пояснення слова ви запишете до словника”. На основі виокремлених учнями спільних та відмінних ознак між предметами, вчитель запитував: “Як можна записати лексичне значення слів: макітра, горщик, глечик?”

3. Порівняння визначень із малюнками та визначеннями у словнику.

4. Підведення учнів до узагальнюючого поняття шляхом запитань: “Що позначають всі ці предмети?”, “Чи можна назвати їх одним словом?”, “Яким?”

5. Виготовлення макітри технікою пап’є-маше.

Інструкція учителя щодо виконання виробу: “Пап’є-маше – паперова маса, змішана з клейкими речовинами. Для роботи з пап’є-маше використовують пористий папір, який легко промокає (обгортковий газетний). Форму для пап’є-маше виготовляють із глини, пластиліну або виклеюють на готовий виріб. Щоб легко відділявся папір від форми, бажано її поверхню змастити вазеліном чи розчином мила...”

Діти виготовляли за вибором макітру, глечик або горщик. На наступному уроці учні розфарбовували свої вироби.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: макітра, горщик, глечик, дзбан.

1. Перегляд відеоролика “У гостях у гончаря”.

Учням було запропоновано відправитись у коротку відеоподорож “У гостях у гончаря”. З допомогою проектора та мультимедійної дошки учні переглядали відеоролик та слухали розповідь учителя: “Робити посуд з обпаленої глини люди навчилися дуже давно. Це велике відкриття за значимістю порівнюють із

добуванням вогню. Для виготовлення посуду люди винайшли гончарний круг. Погляньте, це ось такий верстат для формування посуду та керамічних виробів, що дозволяє використовувати інерцію обертання для створення форми виробів і підвищення продуктивності праці. Ручний гончарний круг однією рукою обертають по вертикальній осі і формують виріб іншою рукою. Гончарний круг приводять в рух за допомогою махового колеса, розташованого внизу, яке обертають ногами. При цьому обидві руки гончаря залишаються вільними, що дозволяє формувати вироби не тільки спіральним рухом джгута, як на ручному гончарному крузі, а й витягати з цілого шматка глини. Винахід і поширення гончарного кола привело до появи та відокремлення фахівців-гончарів”.

2. Запитання для учнів: “Які види посуду ви побачили у відеоролику?”, “Чи був там такий посуд, назви якого ви ще не знаєте?”.

3. Введення нового слова.

Учитель: “До гончарного посуду відносять також дзбан (слайд). Дзбан – глекоподібний глиняний, дерев’яний або металевий посуд для води, молока”.

3. Виготовлення учнями дзбану із пластиліну.

Інструкція для дітей: “Перед початком роботи пластилін добре переминають, щоб він був однорідним та щільним. На дощечку кладуть папір або шматок тканини. Залежно від висоти глечика підбирають і товщину шару, яка є також товщиною днища та стінок глечика. Вирізають із картону потрібного діаметру днище і прикладають на пластилін. Стеком обрізають пластилін та переносять на заготовлену дощечку. Виліплений та підсушений глечик декорують. Щоб він мав гладеньку поверхню, його загладжують вологою поролоновою губкою або шкуркою.

Після пояснення вчителя учням роздавали технологічні картки, за якими вони повинні були виготовити дзбан.

4. Виставка робіт учнів.

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Словник: горщик, глечик, дзбан, куманець.

1. Опрацювання вірша К. Вишинського “Рецепт” (додаток С).
Учитель: “Прочитайте вірш”. “Про кого розповідається у вірші?”, “Для чого дівчинці був потрібен горщик?”, “Складіть словосполучення зі словом “горщик””.

2. Прислів'я та цитати про дзбан.

Учитель: “Прочитайте прислів'я та цитати”. “Яке слово повторюється у кожному з них?”. “Доберіть синоніми до слова “дзбан””.

Коби мені зранку горілочки в дзбанку (Я. Головацький);
Усип мені меду дзбан, а я тобі заплачу, як пан (П. Чубинський);
До часу дзбан воду носить та людей пити просить (прислів'я);
Доти збанок воду носить, доки йому вухо не урветься (прислів'я).

3. Відгадування загадок про горщик, глечик, дзбан, куманець (додаток С).

4. Розглядання куманця.

5. Введення нового слова.

Учитель: “Одним із різновидів глечика є куманець. Називають його по-різному: куман (Комишня, Опішне, Хомутець), куманчик (Полтавщина), київський глечик, глечик для горілки, охтирський глечик (на Сході України); “колач”, (на заході). Це святковий, декоративний, ритуальний посуд, каблучкоподібної форми, з отвором посередині, на високій ніжці, з ручкою і носиком; використовувався для тримання та розливання міцних напоїв під час весілля. На куманцях часто поміщалися скульптурки людей, птахів (вчитель демонструє малюнки на куманці: кобзар, лірник, козак з люлькою, двоголовий орел)”. Слово “куманець”, очевидно, походить від тюркського “кумган”. На сході цим словом називали високі посудини з довгими вертикальними носиками, які призначались для зберігання води.

Фрагмент уроку з музики

Словник: макітра, горщик, глечик, дзбан, куманець.

1. Вірш Т. Коломієць “Гончарний круг” (додаток С).

Учні читають вірш з дошки.

2. Бесіда за змістом прочитаного: “Подумайте уважно, чи готовий посуд для використання зразу після виготовлення його на гончарному крузі?”,

“Що з ними роблять після цього?”, “Так, підсушують. Три доби вони стоять на стелажах. А що далі роблять?”, “Так, їх обпалюють у печах. А для чого, як ви гадаєте?”, “Що роблять для того, щоб посуд був кольоровим і красивим?”, “Хто їх розписує?”

3. Вправа “Українські пісні”.

Учням пропонувалась інструкція: “Прослухайте уривки українських пісень і зверніть увагу, чи трапляються у них слова-назви народного посуду”. Після кожного прослуханого уривку пісні учні повідомляли, яке слово вони почули. Пісні для вправи: “Пирого” (етнолексема: макітра); “За городом козу пасла” (етнолексема: горщик); “Ото таке” (етнолексема: глечик); “А в Києві на ринку” (етнолексема: дзбан).

4. Бесіда.

У ході бесіди учнів запитували, які ще вони знають пісні, у яких би згадувалися слова на позначення українського народного посуду.

6. Розучування української народної пісні “Пирого”.

Отже, при ознайомленні з етнолексемами тематичної групи “Посуд”, на уроках з рідної мови учні виконували вправи на правильну вимову слів, поділ їх на склади, дізнавались про тлумачне та етимологічне значення слів. На уроках з образотворчого мистецтва виготовляли посуд технікою пап’є-маше, розфарбовували його, малювали тощо. Під час уроків з трудового навчання учні вчилися готувати посуд із різних матеріалів: пластиліну, глини, картону. Готові вироби учні демонстрували на виставках під назвою “Майстерня гончарів”. На уроках з музики діти розучували українські народні пісні українознавчої тематики, з навчального курсу “Я і Україна” – опрацьовували вірші, загадки, прислів’я та приказки.

Ознайомлення з етнолексемами тематичної групи “Рослини (квіти)”

Фрагмент уроку з рідної мови

Словник: волошка, пшениця, чорнобривці, ружа, барвінок, мак, ромашка (ромен), мальва, лілея, пролісок, фіалка, конвалія, сон-трава, айстра, меліса, соняшник.

1. Розповідь учителя про виникнення квітів на землі.
2. Презентація “Квіти України”: показ слайдів і ознайомлення з назвами квітів учителем; вимова слова вчителем та повторювання його учнями.

3. Вправа “Добери прикметники”.

Інструкція для учнів: “На яке питання відповідає слово “конвалія”? “Яка це частина мови?” “Доберіть до цього слова слова-прикметники”. Учні по-черзі називали по одному слову-прикметнику.

Слова для вправи: айстра, соняшник, чорнобривці, барвінок.

4. Вправа “Визнач рід іменника”.

Інструкція для учнів: “Випишіть іменники з дошки у три стовпчики, розподіливши їх за родами”.

Слова для вправи: волошка, пшениця, чорнобривці, ружа, барвінок, мак, ромашка (ромен), мальва, лілея, пролісок, фіалка, конвалія, сон-трава, айстра, меліса, соняшник.

1. Вивчення прислів’їв про українські квіти (додаток С):

- а) промовляння прислів’я учителем;
- б) промовляння прислів’я хором;
- в) промовляння прислів’я кожним учнем;

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Словник: пролісок, фіалка, конвалія, сон-трава, ромен, чорнобривці, айстра, меліса, соняшник, лілія.

1. Відгадування учнями загадок про квіти (додаток С).
2. Розповідь вчителя “Квіткова аптека”.

З допомогою гербарію цілющих квітів педагог розповідав про їх лікувальні властивості (додаток С).

3. Бесіда.

Учні запитували, які квіти при лікуванні різних захворювань використовують у їхніх сім’ях, як і коли саме необхідно збирати зілля.

4. Ознайомлення з народним сонником українських квітів.

Учитель запитував учнів, чи часто їм сняться квіти, які саме, чи кольорові вони уві сні. Після цього педагог повідомляв про те, що здавна наші предки вірили в магічну силу сну. Особливого значення надавалося квітам. Так, якщо снилася ромашка, то це означало якусь перешкоду в життєвих справах;

чорнобривці – безсмертя; айстра – підступність; меліса – гіркоту; соняшник – безмежна відданість; лілія – чистота; конвалія – кокетування; мак – спокій. Якщо снилося багато букетів – на біду, але якщо вони були білого кольору, то на радість.

5. Вправа “Квіти у легендах українського народу”.

Школярам пропонувалося пригадати, які вони знають легенди, пов’язані з квітами. За бажанням, один із учнів розповідав легенду.

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

Словник: айстра, соняшник, лілія, волошка.

1. Показ учителем малюнків айстри, соняшника, лілії та волошки.
2. Словесний опис зовнішнього вигляду квітки учнями (колір, розміри, форма пелюстків та листків).

3. Опрацювання вірша “Волошка” (додаток С):

- читання учнями вірша з дошки;
- бесіда щодо прочитаного вірша: “Про що розповідає автор?”, “Скільки квітів згадується у вірші?”, “Знайдіть рядок вірша, де автор розкриває символічне значення волошки, зачитайте його.”

5. Малювання волошки кольоровими фарбами за інструкцією учителя (без зразка): “візьміть прості олівці і намалюйте по діагоналі листка лінію з кругом на кінці”, “навколо круга домалюйте ще один, більший круг і дві лінії для листя”, “домалюйте листя і пелюстки квітки”, “оформіть квітку і листя”, “розфарбуйте волошку”.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: ружа, лілія, волошка, вереск, дзвоник, лавр, мальва, півонія, ромашка, безсмертник, барвінок.

1. Показ зображення українського віночка (малюнок і вінок).
2. Розповідь учителя про те, що символізує вінок у багатьох народів, скільки квіток до нього влітали здавна українці, що символізувала кожна квітка тощо (додаток С).

3. Виготовлення учнями квітів із бісеру.

4. Гра “Кошик українських квіточок”.

Учням показували кошик для квітів і пропонували: “Ось цей чарівний кошик потрібно заповнити квіточками, які ви виготовили на цьому уроці. Але перш

ніж покласти квітку в кошик, треба сказати, що ви запам'ятали про неї з того, що дізналися на занятті”.

На наступному уроці діти виготовляли українські віночки.

Фрагмент уроку з музики

Словник: півонія, лавр, безсмертник, мак.

1. Читання вірша Іларіона Ревибурі “Оберіг” (додаток С).

Інструкція для дітей: “Прочитайте вірш. Що варто розуміти під словом “оберіг”? “Які обереги є у вас?”.

2. Самостійне пояснення значення слів учнями.

Учням пропонували подумати і пояснити значення слів: півонія, лавр, безсмертник, мак.

3. Порівняння визначення учнів із визначенням у словнику.

З допомогою педагога учні звіряли власні визначення із тими, які є у словнику.

4. Перегляд відеокліпів про українські квіти.

Учнів запитували, які пісні про квіти їм відомі. Після цього їм пропонували переглянути кліпи про українські квіти (використовувались уривки відеокліпів Софії Ротару “Балада про мальви”, Наталії Бучинської “Червоний мак”, Павла Дворського “Маки для сина”, Віктора Шпортюка “Півонія”).

5. Розучування української народної пісні “Лілія”.

Отже, ознайомлення учнів із етнолексемами тематичної групи “Рослини (квіти)” на уроках з рідної мови відбувалось шляхом виконань учнями завдань на правильну вимову слів, визначення числа, роду, добір ознак та дій до слів, складання з ними словосполучень і речень. На уроках з навчального курсу “Я і Україна” учні отримували інформацію про символічне значення квітів, їх лікувальні особливості та віщування у снах. Діти відгадували загадки, розповідали вірші та легенди тощо. При виконанні завдань на уроках з образотворчого мистецтва діти малювали квіти, на уроках з трудового навчання – виготовляли їх з бісеру, дротиків, паперу, на уроках з музики – співали українських народних пісень про квіти, переглядали про них відеокліпи.

Ознайомлення з етнолексемою “писанка” тематичної групи “Традиції та обряди українського народу”

Фрагмент уроку з рідної мови

Словник: писанка, дряпанка, галунка, крашанка.

1. Вступна бесіда про Великдень та писанки: “Що вам відомо про Великдень?”, “Які символи Великодня ви знаєте?”, “Як у вашій родині святкують це свято?”, “Що таке писанка, дряпанка, галунка, крашанка?”, “Чим вони відрізняються?”

2. Розповідь учителя про писанку, символіку її кольорів (додаток С).

3. Вправа “Добери заголовок”.

Інструкція для учнів: “Прочитайте текст (додаток С) та запишіть його в зошити. Розбийте текст на частини і кожній дайте назву. Доберіть заголовок до тексту.

4. Самостійна робота.

Учням були роздані індивідуальні картки із завданням: “Спишіть. Визначте у словах основу і закінчення. Складіть словосполучення зі словами”.

Слова для вправи: писанка, дряпанка, галунка, крашанка.

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

Словник: писанка, дряпанка, шкрябанка, галунка, крашанка.

1. Розглядання виробів писанок, крашанок, дряпанок, шкрябанок, галунок.

Учитель: “Зверніть увагу на зразки розпису наших писанок. Чи всі вони однакові? Так, вони різні. Погляньте, чим вони відрізняються”.

2. Ознайомлення з видами писанок. Учитель: “Традиційна писанка має багато різновидів залежно від способу оздоблення яйця: крашанка, писанка, мальованка, дряпанка (шкрябанка). Крашанка або галунка – пофарбоване куряче яйце переважно одного червоного кольору. Дряпанка – великоднє яйце, художньо розписане способом дряпання, тобто нанесення подряпин”.

3. Ознайомлення з технікою розпису писанки.

Учитель: “Для того, щоб продовжувати традиції нашого народу, на сьогоднішньому уроці ми будемо розписувати писанки. А чи знаєте ви, як виготовляють писанки? Для них завжди обирали чисті і правильної форми яйця. Найчастіше це були курячі, качачі або гусячі яйця. Перед роботою їх підігрівали, розтоплювали бджолиний віск і за допомогою писачків

розписували. Писачки, ось погляньте (демонструє) – це металеві трубки, прикріплені дротом до дерев'яного патичка”.

4. Розписування учнями писанок.

5. Конкурс на найкращу писанку.

Учитель: “Для захисту своєї писанки розкажіть, що символізують зображені знаки та кольори, використані вами”.

6. Розміщення писанок учнів на дереві життя (зробленого учнями дерева з гілок сливи).

Учитель: “Писанки, які ми з вами сьогодні розписували, символічно розташуємо на нашому деревці життя, щоб усі наші мрії та побажання обов'язково здійснилися”.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: писанка.

1. Відгадування загадки про писанку (додаток С).

2. Розкриття символічного значення писанки та її знаків. Розповідь учителя: “Писанка символізує безкінечність життя. Пасічники часто клали їх у вулики, щоб безконечно роїлися бджоли Писанка під назвою “берегиня” – означає образ Богині – Матері всього живого; писанка “Олень, кінь” – символізує успіх тварин та людей; писанка “півень” – символізує захист від вогню, блискавки; писанка “квіти” – символ ще ненароджених дітей; писанка “з релігійними атрибутами” – символ Христової віри. На шкаралупу яйця здавна наносили чарівні магичні знаки, записуючи таким чином свої мрії і бажання. Так, зображення кола чи зірки символізувало знаки Сонця; хрест – знак бога Землі, чотири сторони світу, рух сонця по небу; кривулька – символ води, вічності; птахи, баранці, коні, олені – небесні посланці”.

3. Виготовлення учнями великої паперової писанки з допомогою повітряної кульки (колективний виріб).

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Словник: писанка.

1. Розповідь учителя про історію виникнення писанки (додаток С).

2. Ознайомлення з віруваннями українців про писанку.

Учитель: “Щоб писанки довго зберігалися, їх треба варити у Чистий четвер. Товчене на порошок лушпиння крашанки підсипають до кормів курям – щоб краще неслися.

3. Завдання “Обмінюємося інформацією”.

Двом учням були роздані картки із інформаційними текстами про писанку. Інструкція: “Прочитайте текст (додаток С) і перекажіть його своїм однокласникам”.

Учні переказували прочитаний текст. Після цього дітей запитували: “Яка інформація про писанку вам ще відома?”, “Чи розписують писанки у вас дома?”, “Хто з членів родини це робить?”

Фрагмент уроку з музики

Словник: писанка, дряпанка, шкрябанка, галунка, крашанка, Пасха, Великдень, гаївки.

1. Перегляд відеокліпу на пісню Марійки Бурмаки “Писанка”.

Після перегляду вчитель запитував учнів: “Що нового ви дізнались з цього кліпу?”, “Чи сподобалась вам сама пісня?”.

2. Знайомство з творчістю композитора Лесі Дичко.

Учитель: “Багато писанкового орнаменту творчо використовують не лише сучасні художники, а й композитори. Леся Дичко – сучасний український композитор, учениця Костянтина Данькевича. Творчість композитора поширюється на різноманітні музичні жанри – від симфонічного, балетного, вокально-симфонічного до вокального та інструментального. Серед її інструментальних творів варіації для фортепіано “Українські писанки” особливо вирізняються самобутнім використанням та осмисленням української народної пісенності. Давайте послухаємо їх.

3. Творче завдання “Писанки в уяві”.

Учитель: “Прослухавши варіації Лесі Дичко “Українські писанки”, опишіть писанки які виникли у вашій уяві”.

Учні слухали із закритими очима, а потім розповідали, які писанки вони уявили.

4. Розучування пісні “Писанки” (муз. В.Таловирі, сл. С.Жупарина): робота над мелодією, дикцією, диханням, характером твору.

5. Бесіда: “Які календарно-обрядові пісні вам відомі?”, “Які з них люди виконують на свято Великодня?”, “Пропоную вам заспівати гаївок”.

5. Виконання учнями гаївок.

Як бачимо із наведених фрагментів уроків, ознайомлення учнів із етнолексею “писанка” відбувалось на уроках з рідної мови з допомогою слова вчителя, наочного матеріалу, виконання учнями завдань на добір заголовка до тексту, визначення основи і закінчення у словах, складання з ними словосполучень; з образотворчого мистецтва (розглядання виробів писанок, крашанок, дряпанок, шкрябанок, галунок; ознайомлення з технікою їх розпису тощо); трудового навчання (виготовлення учнями колективного виробу великої паперової писанки); навчального курсу “Я і Україна” (самостійного опрацювання текстів щодо історії писанки, її символів тощо); музики (переглядів відеокліпів, створення уявних образів писанок, виконанні гаївок тощо).

Ознайомлення з етнолексею “витинанка” тематичної групи

“Традиції та обряди українського народу”

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: вишивка, гончарство, витинанка.

1. Вступне слово вчителя: “Україна славиться різними видами декоративно-прикладного мистецтва: вишивкою, петриківським розписом, гончарством, ткацтвом тощо. А чим ще славиться наша країна, ви здогадаєтесь з допомогою загадки.

2. Розгадування учнями загадки про витинанку:

Блищить у ножицях кружальця,
Приваблюють до себе пальці,
Ті пальчики талановиті,
Рухливі, дружні, працьовиті,
Вони охочі до складанок,
Умільці гарних...(витинанок).

3. Запитання учителя: “Чи знаєте ви, що таке мистецтво витинанки?”, “Чи бачили ви коли-небудь витинанки?”, “Яких вони бувають видів?”

4. Розповідь учителя: “Україна славиться вишиванками, петриківським розписом, опішнянським посудом і опішнянською дитячою іграшкою та витинанками. Витинанки – це один із найдавніших видів народного декоративно-ужиткового мистецтва. Виготовляли їх найчастіше зі шкіри за допомогою ножиць та ножа. Здавна вони слугували окрасою життя, ними оздоблювали одяг і взуття різні народи...” (див. Додаток С).

5. Показ витинанок.

6. Підготовка засобів праці та організація учнів до виконання трудового завдання.

7. Виготовлення учнями витинанок за технологічними картками.

Учнів було поділено по групах. Кожна група обирала один вид витинанки.

Вчитель роздавав учням технологічні картки того виду, який обрала група для виконання.

8. Оцінювання виконаної роботи учнів вчителем.

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Словник: витинанка.

1. Вивчення прислів'я про витинанку.

– Як у хаті витинанка, то й добро стоїть на ганку.

2. Опрацювання вірша “Витинанки у Іванки” (додаток С).

Інструкція для учнів: “Прочитайте вірш”. “Про кого розповідає автор?”

“Які витинанки можна виготовляти?”, “Які інструменти для цього потрібні?”

3. Колективне складання учнями кросворду з ключовим словом “витинанка”.

На уроках з рідної мови учні виконували вправи на розбір слова “витинанка” за будовою, ділили його на склади, складали з ним словосполучення і речення. Під час уроків з образотворчого мистецтва учні ознайомлювались із видами витинанок (ажурна, силуетна, одинарна, складна аплікаційна); прийомами їх виготовлення (накладні – елементи один на одному гіркою; складені – великомасштабні, де елементи розміщені поряд один з одним); групами витинанок (фігурки, розети, дерева, стрічки, шпалери, фіранки, іграшки, виставочні витинанки); школярі вчилися виготовляти різні

види витинанок. На уроках з музики учні співали українських народних пісень, а також слухали музику народного ансамблю “Аркан. Витинанка”.

Ознайомлення з етнолексемами тематичної групи “Український національний одяг, взуття, прикраси”

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

Словник: запаска, плахта, очіпок, постолі, намисто, дукати, кожух, шаровари, кучма, кресаня, гачі, онучі, свита.

1. Запитання до учнів: “Чи чули ви коли-небудь слова: запаска, плахта, очіпок, намітка, постолі, намисто, дукати, кожух, шаровари, кучма, кресаня, гачі, онучі, свита?”, “Чи знаєте, що вони означають?”

2. Розповідь учителя про старовинне українське вбрання (додаток С).

3. Показ малюнка-схеми (додаток С).

Учням показували малюнок із зображенням хлопчика та дівчинки, які одягнені у національний український одяг. Інструкція для учнів: “Погляньте на малюнок. У який одяг одягнені хлопчик і дівчинка? Прочитайте і запам’ятайте”. Після того, як учні оглянули малюнок, учитель забирає його і знову запитував: “У що були одягнені діти?”, “А що з цього одягу є у вас?”. “Опишіть свою вишиванку”.

1. Розповідь учителя про українську вишиванку (додаток С).

2. Малювання учнями вишиванки за зраком.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: шаровари, кожух, дукати, намисто, постолі, очіпок, плахта тощо.

1. Розповідь учителя із показом слайдів на мультимедійній дошці:

“Український національний одяг поділяють на натільний (сорочка); нагрудний (безрукавка, кептар, керсетка, лейбик); жіночий стегновий одяг (запаска, плахта, спідниця, літник, димка, фартух); чоловічий стегновий одяг (гачі, шаровари); верхній одяг (жупан, кирея), кожух (старовинний гуцульський верхній одяг з валяного сукна); пояси (крайки, очкур); головні убори: жіночі (шнури, вінки звиті, очіпок, намітка, убрус, хустка), чоловічі (брилі, солом’яники, шапки, капелюхи); взуття (личаки, сап’янці, черевики, чоботи)”.

1. Розповідь учителя про українські прикраси (додаток С).
2. Перегляд мультфільму “Різдвяна казка” (за мотивами казки

“Сльоза” Марка Черемшини).

Під час перегляду учні мали змогу побачити предмети, назви яких є етнокультурознавчими словами. Серед них такі: вишиванка, постолі, дідух, кожух, цебер, глек, ікона, вишитий рушник, піч, припічок, горщик, топірець, запаска, плахта, намисто, корсетка, куманець, макітра, вертеп.

Під час перегляду мультфільму вчитель звертав увагу учнів на означені предмети.

Окрім цього, діти мали змогу почути у мовленні персонажів такі етнолексеми: студень, Святвечір, батенько, борзенько, зозуля, кожушок.

3. Запитання: “Чи сподобався вам мультфільм?”, “Який український національний одяг ви побачили?”, “Чи побачили ви прикраси?”, “Які?”, “Які прикраси носять зараз українські дівчата і жінки?”, “А чи носять зараз намисто?”

4. Виготовлення учнями намиста з бісеру.

Пізніше на уроках з трудового навчання учні вчилися виготовляти український народний одяг з кольорового паперу способом мозаїки, вишивати хрестиком і гладдю.

На уроках з рідної мови учні виконували завдання на словесне змальовування речей українського одягу, визначення наголосу у словах, запис їх до словників, визначення числа та роду слів, добір узагальнюючого слова, складання словосполучень зі словами. На уроках з навчального курсу “Я і Україна” учні опрацьовували прислів'я та приказки про український одяг, зачитували вірші та легенди. На уроках з музики учні ознайомились із піснями: “Вишиванка” (слова: М. Сом, музика: О. Сандлер); “Мамина сорочка”; “Намисто” (слова: О. Білаш, музика: Є. Гуцало); “Подаруй мені намисто” (слова: А. Певко, музика: В. Кушнірчук).

Ознайомлення учнів із етнолексемами тематичної групи “Слова з історії українського народу” (козак, байдак, барило, булава, бунчук, гайдамака, герць, гетьман, джура, клейноди, корогва, курінний, курінь, Січ, сотник, хорунжий, отаман, Покрова, вареники, медовуха тощо) відбувалось на уроках з рідної мови

шляхом роботи зі словниковими таблицями, підбору синонімів до слів, виправлення помилок у словах, складання речень та оповідань тощо. На уроках з навчального курсу “Я і Україна” були організовані зустрічі учнів із істориками та етнографами. Діти запитували їх про історичне минуле українського народу, його побут, звичаї, традиції, вірування. Також учні розгадували кросворди, зачитували історичні балади. На уроках з образотворчого мистецтва та з трудового навчання учні малювали малюнки, виготовляли предмети козацької атрибутики з різних матеріалів, переглядали історичні фільми, прослуховували історичні балади, розповідали легенди, тощо. На уроках з музики учні були ознайомлені з історичними піснями: “Батько отаман” (слова Л. Верьовка, музика А. Сердюк); “А вже років двісті як козак в неволі” (народна пісня); “Балада про Крути” (слова М. Бакай, музика П. Дворський); “Б’ють літаври гучні” (слова В. Пачовський, музика Я. Ярославенко), “Їхав козак за дунай” (народна пісня) тощо.

Ознайомлення школярів із етнолексемами тематичної групи “Птахи” розкрито у додатку П.

При ознайомленні із фразеологізмами, що містять етнолексеми, діти дізнавалися про те, що в українській мові є поєднання слів, які не можна розривати, вони мають цілісне значення. При вивченні етнолексем у фразеологізмах учні ознайомлювались з прямим їх значенням у непрямому значенні фразеологічного виразу. Наприклад, при вивченні фразеологізму “ловити гав”, що означає марно витратити час, нічим не займатися, спочатку було ознайомлено учнів з прямим лексичним значенням слова “гава”. Дітям демонструвалося зображення птаха, позначеного цим словом. Потім учні вчилися розкривати непряме значення фразеологізму “ловити гав”.

Проілюструємо приклади фрагментів уроків.

Фрагмент уроку з рідної мови

1. Опрацювання вірша “Що за гвалт зчинився на подвір’ї зранку?”
Вчитель: “Прочитайте вірш. Поясніть значення виділеного вислову”.
Що за гвалт зчинився на подвір’ї зранку?
Загубила гудзик гава біля ганку.

З дерева за нею гедзь спостерігав.

І порадив гаві не **ловити гав** (Ігор Січовик).

2. Бесіда за змістом вірша: “Про що і про кого розповідає автор?”, “Які слова є для вас незрозумілими?”, “Хто такі гава та гедзь?”.

3. Пояснення лексичного значення слів учителем.

4. Показ зображення птахів.

5. Пояснення фразеологізму.

6. Творче завдання. Інструкція для учнів: “Складіть речення із фразеологізмами: ловити гав, решетом у воді зірки ловити; ні на печі ні на лавці; втерти маку, тиняється, як коза під тином”.

7. Читання учнями складених речень.

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

1. Запитання вчителя: “Чи знаєте ви, що означає вираз “бубликом не заманити”?”

2. Читання вірша учнями.

І кричать мандрівники:

Нас тепер ніяким дивом –

Навіть **бубликом** красивим! –

Не заманите, ввіки,

Україну Навпаки! (В.Симоненко).

3. Пояснення значення фразеологізму та слова “бублик”.

4. Завдання для учнів: “Складіть три речення із фразеологізмом”.

5. Малювання учнями малюнка “Солодкі бублики”.

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

1. З історії фразеологізму.

Учитель: “Фразеологізм “товкти воду в ступі” означає робити марну справу. Колись у монастирях ченців, які в чомусь завинили, карали так: забороняли виходити з своєї келії й наказували з ранку до вечора товкти воду в ступі. Фразеологізм “Зарубай собі на носі” виник давно, ще до появи письма. Щоб не забути чогось, люди зарубували на невеличкій паличці (ноші) все, що треба було запам’ятати. І палички (ноші) носили з собою. Звідси й вираз: “зарубай собі на носі” (на тому, що носиш), тобто запам’ятай”.

2. Завдання “Відрізни фразеологізми”.

Інструкція для учнів: “Прочитайте вирази й поясніть, де просте словосполучення, а де фразеологізм. Спробуйте дібрати до фразеологізмів слова-синоніми.

Фразеологізми для вправи: пекти картоплю, клювати зерно, пекти раків, дівчинка радіє, клювати носом, душа радіє, пасти корів, ламати палицю, пасти задніх, ламати голову.

3. Завдання “Знайди фразеологізми”.

Інструкція для учнів: “Прочитайте вірш (додаток С). Знайдіть у ньому фразеологізми і запишіть їх у зошит”.

4. Бесіда за прочитаним віршем: “Про кого розповідається у вірші?”, “Чому онук вважав дідуся дивним?”, “Зачитайте фразеологізми, які ви знайшли у вірші”.

Учні зачитували фразеологізми із зошита.

Для кращого запам’ятовування фразеологічних зворотів нами використовувалися таблиці синонімічних рядів фразеологізмів.

Критеріями відбору фразеологізмів для засвоєння молодшими школярами були: наявність у фразеологізмах етнокультурознавчих слів; доступність фразеологічних зворотів для дітей молодшого шкільного віку; значення фразеологізмів у національному та патріотичному вихованні; вживання фразеологізмів у різних життєвих ситуаціях; цінність фразеологічних одиниць з погляду освітньо-виховних завдань школи.

Одним із завдань збагачення мовлення молодших школярів етнолексемами було поповнення їхнього словникового запасу **формулами українського мовленнєвого етикету**. Для ефективного засвоєння формул мовленнєвого етикету нами використовувалися таблиці слів для запам’ятовування. Наприклад, при вивченні слів вітання учням пропонувалося подивитися на таблицю, запам’ятати слова та придумати з ними речення.

Вивчення слів українського мовленнєвого етикету дало змогу виховати в учнів увагу до слова, повагу до людей і до самих себе.

Проілюструємо фрагмент уроку на ознайомлення учнів зі словами вітання:

1.Розповідь учителя про формули вітання у різних народів (додаток С).

2. Бесіда з учнями.

Учнів запитували: “А як вітаєтесь ви?”, “Чи завжди для привітання достатньо використати слово “привіт!?””, “Чи однаково слід вітатися з друзями, вчителем, старшими людьми?”, “Які слова вітання вживають українці на Різдво, Великдень, Водохреща, у неділю?”

1. Розповідь вчителя: “Традиція вітатись прийшла до нас із Стародавнього Єгипту. Люди, які зустрічалися, вітаючи один одного, піднімали праву руку на рівень плеча, відкритою долонею вгору. Це означало: “у мене немає ні каменя, ані списа, немає й кийка, я не озброєний, іду з миром”. Але хоч би якими різними були національні традиції, міжнародний етикет вітання приблизно однаковий. Люди, зустрічаючись, у різній формі, різними засобами бажають один одному доброго ранку, доброго дня, доброго вечора, успіхів у праці, доброго здоров’я, добробуту, щастя. Не відповісти на вітання у різні часи у всіх народів вважалося невихованістю та неповагою”.

2. Вправа “Із народної скарбнички”.

Учніам роздавали індивідуальні картки із змістом тексту “Як віталися в Україні” (додаток С) і пропонували інструкцію: “Прочитайте текст та перекажіть його”.

3. Вправа “Читайте та не забувайте”.

Вчитель малював на дошці таблицю під назвою “Вітатися можна так...”. До таблиці вписував формули вітання українського народу (Доброго ранку! Добридень! Здрастуйте! Вітаю! Здоровенькі були! Моє Вам вітання! Моє Вам шанування! Як поживаєте? З приїздом Вас. Щире вітання! Христос Воскрес! Христос ся рождає! Христос хрестився! Слава Ісусу Христу!). Учні зачитували кожний вираз вголос по-черзі, потім учитель витирав запис з дошки, учні повторювали слова по пам’яті.

4. Вправа “Слова вітання у казках”.

Учнів запитували: “Чи любите ви читати казки?”, “Які українські народні казки вам відомі?”. Після цього їм пропонувалось завдання: “Прочитайте уривки із українських народних казок: “Котигорошко”, “Лисичка-сестричка”, “Про бідного чоловіка і воронячого царя”. Знайдіть слова вітання з побажанням щастя, здоров’я, успіхів у житті та праці”.

Ознайомлення учнів із **словами-символами** відбувалося шляхом словесних та наочних методів. Діти отримували інформацію про державні символи (прапор, гімн, тризуб), символи, пов'язані з козацтвом (булава, бунчук тощо), етнічні символи (верба, клин, тощо), символи що позначають людські якості та риси характеру (лисиця, сова, зозуля, собака тощо), символи на позначення родини (ластівка, хата та ін.) життя (яйце, писанка, тощо) тощо.

Для пояснення символічного значення слів використовувалися різні літературні та фольклорні тексти, знаково-символічна наочність. Ефективним методом також послужили презентації з допомогою мультимедійної дошки та проектора. Презентації містили по 12-15 слайдів із інформацією текстового та ілюстративного характеру.

Наводимо приклади ознайомлення школярів із словами-символами.

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Словник: мати, соловей, барвінок, тризуб, прапор, гімн.

1. Розповідь учителя з елементами бесіди про символічне значення слів: “Чи знаєте ви, що таке символ?”, “А чули ви порівняння: “здоровий, як дуб”, “красива, як калина”?”. “Ще в період родоплемінного ладу східні слов'яни на території України використовували символічні знаки. Ними для вирізненим роду чи пізніше окремих знатних родин могли бути зображення хреста, квадрата, ромба, кола. Дещо пізніше на гербах бачимо півмісяць, зірки, квіти, зброю, звірів, птахів, зокрема однорогів, оленів, круків, орлів тощо. Така символіка зумовлювалася тим, що кожен рід обожествляв для себе якусь звірину, птаху чи явище природи (продовж. див. у додатку С).

2. Запитання: “Які символи зустрічаються у нашому житті?”, “Які рослини є символами нашого народу?”, “Які державні символи вам відомі?”

3. Розповідь учителя легенди про державні символи: тризуб, прапор та гімн (додаток С).

4. Показ малюнків державних символів.

5. Читання учнями статті 20 I розділу Конституції України із індивідуальних карток (зміст статті див. у додатку С).

6. Запитання: “Чи погоджуєтесь ви з тим, що Батьківщина є святинею для кожної людини?” “Чи вважаєте ви, що кожна людина повинна знати символіку свого народу?”, “Поясніть чому ви так вважаєте”.

Учні висловлювали свої думки з приводу запитань вчителя.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: тризуб, прапор, гімн, рушник, хліб, калина, верба.

1. Бесіда про державні символи.
2. Розповідь учителя про національні символи-обереги: рушник, хліб, калину та вербу (додаток С)
3. Вивчення прислів'їв та приказок про рушник, хліб, вербу та калину: Хата без рушників, що родина без дітей.
Рушник на кілочку – хата у віночку.
Не лінуйся, дівонько, рушники вишивати – буде чим гостей шанувати.
4. Ознайомлення зі способами вишивання, кольорами та орнаментами українського рушника.
5. Вишивання учнями серветки хрестиком.

Фрагмент уроку з рідної мови

Словник: калина, соняшник, волошка, барвінок.

1. Редагування деформованого речення.
Інструкція для учнів: “Зверніть увагу, слова у реченнях розставлені у неправильному порядку. виправте помилки, відредагуйте речення”.

Речення для вправи: Невисокий, калина, але, кущ, пишний. Любить, рости, вологих, у, місцях. Зацвітає, вона, цвітом, білим, весною. Восени, грона, наливаються, соком. Шанують, красу, люди, калину, за, лікувальні, властивості, та.

2. Вправа “Добери означення”.

Учні добирали по три означення до слів: калина, соняшник, волошка, барвінок.

3. Творче завдання.

Інструкція для учнів: “Складіть твір-мініатюру “Символи мого народу”.
Учні склали твір, після цього зачитували його.

Фрагмент уроку з музики

Словник: калина.

1. Відгадування загадки про калину (додаток С).
2. Завдання “Так чи ні”.

Учням були роздані картки, на яких записано вирази: гімн – це колискова пісня, калина – державний символ України, лелека – символ працьовитості, вінок – символ молодості і дівочтва, дуб – символ молодого хлопця, соняшник – символ сонця, зозуля – символ суму, вдівства, безтурботності волошка – символ молодості, скромності, простоти, голуб – символ страху. Напроти кожного виразу учень повинен був написати “так” або “ні”. Після виконання вправи учні пояснювали, чому вони так вважають.

3. Ознайомлення учнів з піснями про калину:

Т. Шевченко “Зацвіла в долині червона калина”, Леся Українка “Калина”, І. Франко “Червона калина, чого в лузі гнешся?”, М. Познанський “Калинонька”.

На уроках з образотворчого мистецтва учні малювали державні та національні символи.

Під час першого етапу експериментального дослідження учням пропонувалася низка вправ на читання тексту з виписуванням етнолексем; контекстуальне пояснення (самостійне пояснення значення слова учнями; конкретизація значення слова, поясненого учнями на основі контексту; введення невідомого слова в контекст); визначення лексичного значення (власне тлумачення слова); показ і одночасне називання предмета (показ натуральних предметів; показ малюнків, діапозитивів, слайдів; показ опудал, макетів, муляжів); пояснення походження нових слів; відшукування в тексті етнокультурознавчих слів; використання прислів'їв, приказок; розгляд слова у його родо-видових зв'язках; складання словникової статті; виявлення значення нового слова за словником; використання додаткової літератури у роботі з незрозумілими словами; зіставлення власного тлумачення смислу слова зі словником; заміна слова синонімом; пояснення слова шляхом підбору антонімів; пояснення значення слова на основі розгорнутого опису.

Приклади вправ, які використовувались на першому етапі дослідження, подано у додатку Р.

Окрім словесних, наочних та практичних методів, на цьому етапі використовувалися ще методи, спрямовані на занурення учнів у пізнавальну самостійну діяльність (догматичний, пояснювально-ілюстративний, евристичний, проблемний) та методи стимулювання інтересу до навчання (пізнавальні ігри).

Серед позаурочних видів роботи були використані екскурсії у природу, до краєзнавчих музеїв, зустрічі з істориками та етнографами, старожилами рідної місцевості.

Екскурсії у природу були спрямовані на ознайомлення учнів із рослинами, тваринами та птахами. Діти мали змогу спостерігати за ростом квітів: айстрами, барвінком, волошками, любистком, первоцвітом тощо, наочно бачити дерева: березу, дуб, клен, ясен, спостерігати за поведінкою птахів. Учні не тільки спостерігали, але і виконували різні завдання (“З якого дерева листок?”, “Які дерева є у твоїй місцевості?”, “Чим відрізняються ці квіти?”, “Чому птахи так низько літають?”). Під час екскурсій учні також вивчали українські народні прикмети (наприклад, у вересні листя на вербі пожовтіло – чекайте різких приморозків; якщо журавлі пізно відлітають у вирій – холоди забаряться; якщо на Покрову не випав сніг, то не буде його аж до січня тощо).

Екскурсія до краєзнавчих музеїв здійснювалася кілька разів відповідно до тематики етнокультурознавчих слів, що вивчалися. Так, наприклад, при ознайомленні учнів із словами на позначення українського національного посуду була проведена екскурсія на тему “Бабусин мисник”. Учням показували види українського посуду, розповідали, з якого матеріалу він виготовлений, як і коли його використовували наші предки. З допомогою розповіді екскурсовода учні дізналися, у яких містах України найбільш поширене гончарство (Косів, Коломия, Ужгород, Мукачеве, Київ), чим відрізняється розпис глечиків на заході та сході країни, побачили роботи умільців своєї місцевості. З метою більш ширшого ознайомлення учнів із декоративно-прикладним мистецтвом було

організовано екскурсію під назвою “Народні умільці нашого краю”. Діти мали можливість побачити ткацький верстат, з допомогою якого виготовляли килими та ліжники, орнаменти гуцульської (закарпатської) вишивки тощо. Також було організовано екскурсію у музей писанки, що знаходиться у місті Коломия Івано-Франківської області. Учні побачили споруду музею у формі яйця, ознайомитись із колекцією писанок з різних регіонів України та країн світу, а також з писанками, підписаними відомими політичними діячами України. Темами екскурсій також були: “Виставка українського одягу”, “Українська хата”, “З історії мого краю”, “Предмети побуту в українському селі”, “Музичні інструменти”.

Цікавими для учнів були зустрічі з істориками, етнографами та старожилами рідного краю. Учні мали можливість почути історії про життя українського народу у минулому, його народні та християнські свята, ремесла, страви, одяг, традиції та звичаї, обряди (обряди, пов’язані з народженням дитини, весільні та поминальні обряди), забобони, вірування. Так, наприклад, при зустрічі з старожителькою села Пасічна Надвірнянського району Івано-Франківської області Оленою Борисюк, діти слухали старовинні українські повстанські пісні (“Вже вечір вечоріє”, “40 повстанців”, “Ой у лузі березовім”, “Рости, рости, черемшино”), коломийки, весільні співанки; побачили світлини, на яких зображено гуцулів, одягнених у постолі, кептар, онучі, запаску, кресаню тощо. Жінка розповіла учням про гуцульські страви (будз, вурда, бануш, бринза, колаченка, куластрі, підбивка, базарі, книдлі, гишке), звичаї, традиції, вірування. Учні дізнались про щорічну гуцульську традицію святкування “Проводів на полонину”; про святкування різних християнських свят. Дмитро Тарканій (село Іза Хустського району Закарпатської області) розповів учням про підготовку вівчарів до скотарства на полонині, закарпатські регіональні страви: бограш, поливка, палачінти; одяг закарпатців: сердак, гаті, силянка (пояс), платина (хустка), бочкори.

На пізнавально-збагачувальному етапі дослідження були реалізовані такі педагогічні умови: забезпечення міжпредметних зв’язків у збагаченні мовлення

учнів етнокультурознавчою лексикою, взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі.

Реалізація педагогічної умови – забезпечення міжпредметних зв'язків – здійснювалась на цьому етапі шляхом ознайомлення з етнокультурознавчими словами різних тематичних груп на основі умовного їх поділу між предметами визначеного гуманітарного циклу. Так, на уроках з рідної мови проводилася робота над засвоєнням переважно слів, що позначають історичні реалії, посуд, предмети державної атрибутики. На уроках з навчального курсу “Я і Україна” вивчалися слова, що називають рослини, тварини, птахів, християнські свята, українські національні страви, родину. При вивченні образотворчого мистецтва учні ознайомлювались із етнолексемами на позначення національного одягу, будівель та їх частин, міфічних істот. На уроках з трудового навчання відбувалася робота над засвоєнням слів-назв українських традицій та обрядів, народних іграшок, назв предметів побуту, ремесел. На уроках з музики діти ознайомлювались з етнолексемами на позначення музичних інструментів, народних ігор, танців, календарно-обрядових пісень. Водночас експериментальне навчання здійснювалось і таким чином, що слова однієї тематичної групи вивчалися на всіх предметах гуманітарного циклу.

Забезпечення взаємозв'язку українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі на цьому етапі здійснювалося завдяки підбору українознавчих текстів, ілюстративних та демонстраційних матеріалів.

На **другому (репродуктивно-діяльнісному) етапі** експериментального навчання роботу було спрямовано на активізацію, уточнення та збагачення словника дітей етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

У процесі експериментальної роботи використовувались словесні (розповідь, бесіда, пояснення вчителем та учнями), наочні (використання предметних та сюжетних малюнків, словників, відеороликів, аудіозаписів, таблиць, схем), практичні методи (вправи) та методи, спрямовані на поступове

зростання пізнавальної активності та самостійності учнів (пояснювально-ілюстративний, евристичний); самостійна робота із словником-мінімумом.

Основними типами вправ на уроках з рідної мови на цьому етапі слугували вправи на тематичне групування слів; синонімізацію; читання тексту з виписуванням етнолексем; добір власних прикладів; з'ясування сполучуваності етнокультурознавчих слів з іншими словами; обґрунтування висновків; заміну в тексті мовних одиниць; складання словосполучень, речень за опорними словами; побудова монологів та діалогів; підбір слів до певної мовленнєвої ситуації; робота зі словником, вправи на оцінно-контрольні дії.

Наведемо приклади вправ на збагачення, активізацію та уточнення активного і пасивного словника учнів.

Вправи з рідної мови

Вправа “Заміни синонімом”.

Мета: вчити учнів пояснювати фразеологізми, замінювати їх синонімами та використовувати у зв'язних висловлюваннях.

Словник: піч, решето, гава.

Процедура виконання. Учням пропонувалося з'ясувати значення фразеологізмів: колупати піч, зробити решето, піймати гаву. Після цього дітей запитували: “У яких мовних ситуаціях можуть бути використані ці фразеологізми?”, “Чи можна замінити їх синонімами?”. “Замініть.”. “Складіть речення з одним із фразеологізмів”.

Вправа “Знайди слова”.

Мета: вчити учнів знаходити у тексті слова однієї тематичної групи, визначати число іменників-етнолексем.

Словник: барвінок, полин, деревій, волошки, пшениця, мак, рута, фіалка, соняшник.

Процедура виконання. Дітям було запропоновано прочитати речення:

1. Барвіночку мій хрещатий, зелений, дрібний, ой я ж тебе викохала хороший, рясний (Леся Українка).

2. Стоїть терпкий запах полину та деревію, і ніжні-ніжні волошки голубіють де-не-де на обніжку... (В.Дарда).

3. Трохи вище в пшениці цвітуть червоні маки, сині волошки (У.Самчук).

4. В зеленім одязі, як рута запашна, і погляди її – немов фіалки в лісі (М.Рильський).

5. Непорушно стоять високі, пожовклі соняшники (У.Самчук).

Після цього учні повинні були виписати слова, які можна віднести до загальної назви “квіти”, визначити число виписаних іменників.

Вправа “Склади словосполучення”.

Мета: вчити учнів змінювати етнолексеми за числами, складати з ними словосполучення.

Словник: козак, лелека, дуб, тополя, галунка, жайворонок, веснянка, ікона, голуб.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Замініть слова за принципом “один-багато”: козак, лелека, дуб, тополя, галунка, жайворонок, веснянка, ікона, голуб”. “Складіть словосполучення зі словами”.

Вправа “Склади казку”.

Мета: вчити учнів використовувати етнолексем у зв’язних висловлюваннях.

Словник: мавка, домовик, верба, звіробій, намисто, трембіта, подоляночка.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Складіть казку, придумуючи кожен по одному реченню. В кожному реченні обов’язково повинно бути слово, яке я назву”.

Після цього діти придумували назву казки.

Вправа “Відгадай і опиши”.

Мета: закріпити засвоєну лексику.

Словник: рушник, лава, колиска.

Процедура виконання. Учитель озвучував опис предметів хатнього вжитку, учні повинні були відгадати описані предмети:

–“вишитий, кольоровий, полотняний... (рушник)

– дерев’яна, гладенька, на двох стояках... (лава)

–може бути підвісна, може бути гойдаюча... (колиска)”.

Після цього учням було запропоновано самостійно підібрати ще ознаки до названих предметів.

Вправа “Розподіли слова”.

Мета: закріпити засвоєні учнями формули українського мовленнєвого етикету.

Словник: Доброго ранку! Це дуже люб’язно з Вашого боку! Добридень! Маю до Вас прохання ... Здрастуйте! Вітаю! Якщо Ваша ласка ... Здоровенькі були! Будьте ласкаві ... Моє Вам вітання! Дуже вдячний за Вашу турботу. Моє Вам шанування! Скажіть, будь ласка ... Як поживаєте? Безмежно вдячний. З приїздом Вас. Щиро дякую! Щире вітання! Прошу Вас ... Велике спасибі! Чи не могли б Ви ...

Процедура виконання. Учням пропонували погрупувати слова на слова вітання, слова прохання та слова подяки. Після цього дітей запитували, які ще слова ввічливості їм відомі.

Вправа “Прислів’я та приказки”.

Мета: вчити учнів підбирати прикметники до етнолексем-іменників, визначати у прислів’ях та приказках підмет і присудок.

Словник: жорна, журавель, хліб.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Прочитайте прислів’я та приказки:

- Добрі **жорна** усе перемелять.
- Унадився **журавель** до бабиних конопель.
- На чорній землі білий **хліб** родить.

Поміркуйте, які прикметники можна дібрати до виділених іменників. Наприклад, гречана **каша** сама себе хвалить. Прикметники: смачна, поживна, солодка”. “Підкресліть підмет і присудок у прислів’ях та приказках”.

Вправа “Знайди потрібне слово”.

Мета: уточнити значення етнолексем, що були засвоєні учнями.

Матеріал: таблиця.

Процедура виконання. Учням пропонували глянути на таблицю з етнолексемами:

Хата	кожух	запаска	призьба	кунтуш	комора	гуцулка
плахта	гопак	щедрівки	очіпок	колядки	жупан	свита
стріха	згарда	козачок	колиба	подоляночка	свита	веснянки
корсетка	коломийка	віконниця	барвінок	постоли	кептар	волошка

Завдання для учнів: “Знайдіть слова, які позначають: будівлі та їх частини; календарно-обрядові пісні; національний одяг, взуття, прикраси; народні ігри, й танці; рослини.

Вправи для уроків з трудового навчання

Вправа “Хліб”.

Мета: вчити учнів знаходити у тексті національно позначені слова, тлумачити їх значення.

Словник: рогалик, паска, паляниця, калач, перепічка, завиванець, галушки, коржик, пампушки, книш, пиріжки.

Процедура виконання. Дітям роздавали індивідуальні картки із текстом вірша про види хліба (додаток С) і пропонується завдання: “Прочитайте вірш. Назвіть всі слова-назви видів хліба”.

Після виконання завдання проводилася бесіда про те, які види хліба ще знають учні, на які свята печуть паску, калиту, коровай.

Вправа “Маленькі екскурсоводи”.

Мета: активізувати словниковий запас учнів етнолексемами на позначення посуду; розвивати творчу уяву, фантазію, зв’язне мовлення.

Словник: куманець, глек, горщик, макітра.

Процедура виконання. Діти виступали у ролі екскурсоводів і відправлялись до уявної подорожі у майстерню гончаря, розповідали про предмети, які були у майстерні (куманець, глек, горщик, макітру).

Вправи для уроків з образотворчого мистецтва

Вправа “Намалюй предмет”.

Мета: закріпити вміння учнів пояснювати та зображати предмети, позначені етнолексемами.

Словник: сорочка, плахта, намисто, стрічки, жупанець, вінок.

Процедура виконання. На дошці було написано вірш, у якому підкреслено слова етнокультурознавчого змісту (див. додаток С). Інструкція для учнів: “Прочитайте вірш. Поясніть підкреслені слова. Намалюйте предмети, позначені підкресленими словами”.

Вправа “Впізнай українців”.

Мета: активізувати словниковий запас учнів.

Словник: намисто, корсетка, вишиванка, запаска, віночок, шаровари, плахта.

Процедура виконання. На дошці було зображено фотографії дітей різних країн у національних костюмах. Інструкція для учнів: “Серед фотографій дітей знайдіть українців”, “Як ви впізнали українських діточок?”, “У який одяг вони одягнені?”

Вправи для уроків з навчального курсу “Я і Україна”

Вправа “Святкова їжа”.

Мета: активізувати словник учнів етнолексемами-назвами українських свят та національних страв.

Словник: Великдень, Андрея, Святвечір, Спаса, паска, калита, кутя, мед.

Процедура виконання. На дошці прикріплені картинки із зображенням святкової їжі. Учням пропонували розглянути їх. Запитання для дітей: “З яким святом пов’язані ці страви: паска, калита, кутя, мед та яблука?”, “Чому?”.

Вправа “Будинок рослин та будинок тварин”.

Мета: активізувати вживання учнями етнолексем-назв рослин та тварин.

Словник: миша, м’ята, ведмідь, сова, кабан, чистотіл, косуля.

Процедура виконання. Учитель повідомляв: “У мене на столі знаходяться картки, на яких зображені рослини та тварини. Проте, які це рослини і тварини, ви дізнаєтесь, відгадавши загадки. Після кожної відгадки ви повинні поселити

рослину чи тварину в один із будиночків, які намальовані на дошці (“Будинок рослин” та “Будинок тварин”).

Діти повинні відгадати загадки (додаток С), а також правильно згрупувати рослини та тварини.

Вправа “Який це символ?”.

Мета: активізувати словник учнів словами-символами.

Словник: дуб, барвінок, калина, сова.

Процедура виконання. Учням пропонувалось пригадати за поданим символічним значенням назву рослини або птаха:

Символом чоловічої краси та сили є ...

Символом життя і безсмертя людської душі є ...

Символом красивої здорової дівчини є ...

Символом мудрості є ...

Після цього дітей запитували, які ще слова-символи їм відомі.

Вправа “Заміни правильно вирази”.

Мета: вчити учнів правильно підбирати формули українського мовленнєвого етикету.

Процедура виконання. Завдання для дітей полягало у заміні одних формул українського мовленнєвого етикету іншими за зразком. Слова привітання треба було замінити словами прощання, слова подяки – словами відповіді на подяку, слова підтвердження – словами відмови.

Слова для вправи: Здрастуйте!, З приїздом вас!, Прийміть мою щирю вдячність!, Велике спасибі! Гарзд!

Зразок: Доброго дня! – До побачення!, Дякую! – Прошу!

Вправа “Продовж прислів’я”.

Мета: закріпити засвоєні учнями прислів’я.

Процедура виконання. Учням пропонували закінчити прислів’я, взяті з казок:

–Ні в казці сказати, ні... (ні пером описати).

–Що написано пером... (того не витягнеш і волом).

–Скоро казка мовиться, та... (не скоро діло робиться).

Після цього учні пояснювали, як вони розуміють прислів'я.

Вправи для уроків з музики

Вправа “Знавці музичних інструментів”.

Мета: активізувати словник учнів етнолексемами на позначення музичних інструментів.

Словник: сопілка, скрипка, бандура, ліра, контрабас.

Процедура виконання: за запитаннями учителя учням пропонували відгадати, про який музичний інструмент ідеться.

–Є деревце – не полінце, шість дірочок має, весело співає (сопілка).

–У лісі росла, а в село плакати прийшла (скрипка).

–Як називається багатострунний щипковий музичний інструмент? (бандура).

–Музичний інструмент, що є емблемою музики? (ліра).

–Як називається найбільший за розміром і найнижчий за звучанням музичний інструмент із сімейства скрипок? (контрабас).

Вправа “Смішні пісні”.

Словник: зайчик, зозуленька, козаки, горлиця, козаки, млин.

Процедура виконання. Учням пропонували прочитати уривки пісень, знайти слова, які вживаються недоречно, замінити їх словами з довідки.

Уривки пісень: “Ой на горі жито, сидить слон. Він ніжками чеберяє...”, “Закувала білочка на хаті, на розі...”, “Ой на горі та й жінці жнуть, а попід горою, ярмом-долиною горобці йдуть...”, “Коло стріхи, коло броду голуби пили воду...”, “Ой летіла зірочка через сад, розпустила пір'ячко на весь сад...”.

Довідка: зозуленька, зайчик, горлиця, козаки, млин.

Стимулюванню оцінно-контрольних дій учнів на уроках з рідної мови сприяли такі вправи:

Вправ “Оціни себе сам”.

Мета: стимулювати учнів до оцінювання власного зв'язного висловлювання.

Словник: булава, бунчук, козак, корогва, Січ, сотник, хорунжий.

Процедура виконання. Дітям було запропоновано написати невеличке оповідання про гетьманські клейноди, розкривши значення таких слів: булава, бунчук, козак, короґва, Січ, сотник, хорунжий. Після виконання завдання учні з допомогою словника перевіряли, чи правильно вони розкрили значення слів у оповіданні та ставили собі одну із оцінок: “відмінно”, “добре”, “задовільно”, “недобре”.

Вправа “Оціни товариша”.

Мета: стимулювати адекватні взаємоцінні судження учнів.

Словник: водяник, русалки, мавки, польовик.

Процедура виконання. Учням пропонували послухати запитання: “Як називається дух, який головував у водному царстві? Що то за дівчата, що любили лоскотати у “Русальний тиждень” людей? Як називалися дівчата, які допомагали лісовику слідкувати за порядком? Хто керував польовим господарством?”. Відповіді на запитання учні повинні були записати у зошит, вказавши через кому число та рід випсаного слова-іменника. Після цього учні обмінювались зошитами і оцінювали відповіді товариша по парті.

Вправа “Виправ помилки у словах”.

Мета: вчити учнів знаходити та виправляти помилки у етнокультурознавчих словах.

Словник: галушки, голубці, коровай, медяник, рогалик, деруни.

Процедура виконання. Дітям були роздані картки із завданням: “Виправте помилки у словах: гавушки, горубці, коробай, метяник, рогалік, делуни”. “Яку загальну назву можна підібрати до цих слів?”, “Які ще українські національні страви вам відомі?”

Вправа “Правильно чи неправильно?”

Мета: стимулювати оцінно-контрольні судження учнів.

Словник: Доброго дня!, Дуже шкода, але змушений відмовити, Прошу вибачення, Христос ся рождає!, Христос хрестився!

Процедура виконання. Учнів запитували: “Чи правильно вітатися на Різдво словами: “Доброго дня!”?”, “Чи можна на прощання говорити “бувай!””, “Чи

правильно відмовляти, кажучи: “Дуже шкода, але змушений відмовити””, “Правильно буде говорити при вибаченні: “Прошу вибачення”?”, “Як правильно говорити на Йордан: “Христос вокрес!” ? На кожне запитання учні відповідали “так” або “ні”. Якщо твердження було неправильним, учні пояснювали чому і як правильно треба говорити.

На уроках з образотворчого мистецтва учні виконували завдання “Намалюй краще”, “Чи правильно намальований малюнок до фразеологізму?”. На уроках з навчального курсу “Я і Україна” діти здійснювали само- та взаємооцінювання щодо знань прислів’їв, приказок, легенд, прикмет та вірувань. На уроках з музики учні оцінювали знання українських народних пісень та назв танців. На уроках з трудового навчання, при колективному виготовленні писанки (за наявності зразка) діти спочатку вчилися планувати свою діяльність, а потім – контролювати свої дії та дії однокласників.

З метою стимулювання оцінно-контрольних дій учнів були проведені також конкурси (на найкращу пісню, на знання легенд про квіти тощо), вікторини та КВН. Так, наприклад, при проведенні вікторини “Криниця знань” учні були поділені на дві команди. Обирали двох незалежних експертів, які оцінювали відповіді учасників вікторини. Командам були поставлені запитання: “Назвіть свято, яке вшановує народження Ісуса Христа (Різдво)”; “На яке свято молоді парубки кусали калиту? (Андрея)”; “Де зберігався одяг та прикраси кожної дівчини? (у скрині)”; “Як називалися чоловічі штани, які носили колись козаки? (шаровари)”; “Назвіть те місце оселі, де готували їсти і спали (піч)” тощо. Котра команда першою відповідала на запитання, та отримувала від незалежних експертів один бал. Перед оголошенням переможців кожен бажачий учень мав можливість висловитись щодо правильності оцінювання відповідей.

На цьому етапі дослідження було також застосовано метод проектів на етнокультурознавчу тематику. Використання проектної діяльності у роботі над збагаченням мовлення учнів має велике значення, оскільки це сприяє реалізації міжпредметних зв’язків; формує особистісні риси дітей, які розвиваються у активній діяльності; сприяє активізації, уточненню та розширенню лексичного

запасу; розвиває самостійність дітей; формує навички роботи з інформацією (учні аналізують, оцінюють, систематизують).

Учнями було розроблено такі проекти: “Етнографічна експедиція”, “Цілителі народної медицини”, “Святкування Різдвяних свят на Україні”, “Славетні українці”, “Народний календар”, “Птахи рідної місцевості”.

Послідовність виконання проектів була наступною: 1) визначення вчителем теми проекту; 2) обґрунтування мети і завдань проектної діяльності; 3) формування груп проекту, розподіл ролей; 4) обирання капітанів кожної групи; 5) складання маршруту діяльності кожної групи; 6) підбір учнями інформації відповідно до окресленого плану; 7) презентація отриманих результатів; 8) обговорення та оцінювання роботи учнів.

Проілюструємо прикладом.

Тема проекту “Етнографічна експедиція”.

Мета проекту: активізувати словник учнів етнокультурознавчою лексикою, формувати вміння самостійно знаходити етнолексеми в текстах, добирати українознавчий матеріал з етнокультурознавчими словами.

Завдання: стимулювати учнів до самостійної пізнавальної пошукової українознавчої діяльності; закріпити засвоєний лексичний матеріал; стимулювати оцінно-контрольні дії учнів.

Формування груп відбувалося таким чином: учням експериментальних класів було запропоновано стати маленькими дослідниками-етнографами і відправитись у пошукову роботу – збирати етнографічний матеріал. Всі учасники були поділені на кілька груп, кожна з яких мала свою назву, відповідно до напрямку її роботи. Перша група “Піснярі” (збирали і записували українські народні пісні із українознавчими словами до пісенника); друга – “Фотографи” (збирали фото та картинки із зображенням предметів, назви яких є етнокультурознавчими); третя – “Ремісники” (виготовляли вироби декоративно-прикладного мистецтва: витинанки, вишиванки, народні іграшки, писанки); четверта – “Обрядовці” (проводили пошукову роботу на знаходження обрядів

святкувань релігійних свят); п'ята – “Вірувальники” (збирали вірування та прикмети українців). Кожна група обирала свого капітана.

Після цього учні накресливали маршрут своєї діяльності, враховуючи такі питання: “До кого я можу звернутися за інформацією?”, “Які книги мені слід прочитати?”, “На чію допомогу я можу розраховувати?”, “До кого звернутися за порадою?”.

Проект тривав упродовж двох тижнів. Учні працювали у позаурочний час, самостійно планували етапи своєї діяльності, додержуючись накресленого плану. Виконуючи пошукову діяльність, вони здійснювали контроль за відбором українознавчих текстів, що сприяло формуванню оцінно-контрольних дій.

Дотримуючись принципу міжпредметних зв'язків, робота проекту розпочиналася на уроках рідної мови і продовжувалася на інших навчальних предметах: образотворчого мистецтва (виготовлення національних емблем для кожної команди), навчального курсу “Я і Україна” (весь матеріал діти збирали у “Скриню мудрості українського народу”; спостерігали за рослинами, тваринами, перевіряли народні прикмети), трудового навчання (виготовлення скрині із картону, оздоблення витинанками, тощо). За результатами експедиції організовувались виставки фотографій, організовувався конкурс на найкращу пісню, тощо.

На презентацію проекту виділявся цілий урок. Кожна група представляла інформацію відповідно до своєї теми. Після презентації учнями обговорювалася тема проекту, а також те, як діяли діти: яка група виявилася найдружнішою, хто зібрав найбільше матеріалу. Учні мали змогу оцінити свої напрацювання, поділитись враженнями щодо роботи своїх однокласників.

Крім уроків, вікторин, конкурсів та проектів на цьому етапі також були використані презентації виробів учнів. Презентувалися різні вироби дітей: вишивані серветки, вироби з бісеру, витинанки, писанки, аплікації рослин та тварин, орігамі, малюнки тощо. Презентуючи свій виріб, кожен учень повинен був про нього щось розповісти (легенду, казку, вірш чи загадку).

Одним із видів лексико-орфографічних вправ були диктанти. Опишемо методику проведення різних видів диктантів, які були використані під час другого етапу експериментального дослідження на уроках з різних предметів. Під час малюнкових диктантів учитель показував малюнки із зображеннями предметів, а учні повинні були їх назвати. У процесі зорових диктантів дітям демонструвалися картки із надрукованими словами (10 карток), за короткий час учні повинні були їх запам'ятати, а потім відтворити по пам'яті в тій послідовності, в якій були розташовані картки. Вибіркові диктанти проводилися таким чином: учитель зачитував слова різних тематичних груп, а учні записували тільки ті слова, які позначають якусь одну групу або слова, які позначають зображені предмети на картинці. Словникові письмові диктанти проводилися на кожному уроці з рідної мови. Учням пропонувалися слова, вивчені на уроках з інших предметів. Словникові усні диктанти проводилися за такою схемою: дітям були роздані картки із зображеннями різних предметів, учитель промовляв слово, а діти повинні були підняти картку із предметом, який позначався цим словом. Коментовані диктанти були пов'язані із поясненнями учнів правильного написання етнолексем.

Отже, на другому етапі експериментальної методики були реалізовані такі педагогічні умови: забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи; занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості; стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

Забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою сприяло активізації, уточненню та розширенню етнокультурознавчого словника учнів. Взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи цьому етапі передбачав організацію вікторин, конкурсів, КВН. Занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої

спрямованості відбувалось шляхом проектної діяльності школярів, презентацій власних виробів. Стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності здійснювалось шляхом формування вмінь оцінювати себе та своїх однокласників.

Метою **третього (креативно-рефлексивного) етапу** було самостійне використання учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні на міжпредметній основі.

Організація роботи на третьому етапі сприяла самостійному використанню учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні. Для учнів були запропоновані вправи, метою яких було відтворення засвоєних раніше етнолексем; складання словосполучень і речень за опорними словами; самостійне складання речень; підготовка висловлювань на лінгвістичні теми; інсценізування діалогів із застосуванням вивчених слів.

Проілюструємо конспект уроку з рідної мови з використанням міжпредметних зв'язків. Тип уроку – урок узагальнення і систематизації знань.

Тема “Слово. Значення слова”

Мета: закріпити знання учнів про слово, слова-символи, слова українського мовленнєвого етикету, етнолексеми різних тематичних груп; удосконалювати вміння розкривати лексичне значення слів, добирати синоніми, антоніми, працювати із фразеологізмами, будувати речення та тексти; розвивати уяву, мислення, вміння аналізувати, узагальнювати; виховувати любов до рідного слова; стимулювати оцінно-контрольні дії учнів.

Хід уроку

- I. Організація класу до уроку.
- II. Перевірка домашнього завдання.

На домашнє завдання учні визначали підмет і присудок у реченнях, підібрали до слів-підметів синоніми.

Перевірка завдання здійснювалась таким чином: учні по черзі підходили до дошки і записували по одному реченню. До визначених головних членів речення учні ставили питання, підбирали синоніми.

Речення для виконання завдання:

–З давніх-давен Гуцульщина славилась своїми талантами.

–Криниця ласкаво пригощає всіх цілющою водицею.

–Українська хата завжди рада гостям.

–Конвалія символізує вірність, ніжність, чистоту.

–Довбуш ніколи нікого не боявся.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів і повідомлення мети уроку.

Учитель. Сьогодні у нашу поштову скриньку потрапив лист. Адресований він учням третього класу, але чомусь не підписаний. Давайте розкриємо і прочитаємо його.

Учитель розкривав і читав лист: “Любі діти! Рідне слово – невмируще джерело, з якого ми пізнаємо навколишній світ, свою родину, свій народ. Сьогодні у вас незвичний, особливий та нелегкий урок, під час якого ви повинні показати себе знавцями рідної мови, своєї Батьківщини. Перед вами будуть нелегкі випробування, але ми сподіваємось, що ви дружно подолаєте всі перешкоди. Тож у добру путь! З повагою, королева слів, Лексикологія” (із журналу).

Ну що ж, гадаю, ви вже зрозуміли, що сьогодні ми з вами повинні пригадати все, що знаємо про наше рідне українське слово. За кожну правильну відповідь ви отримаєте паперову кольорову писанку. Вкінці уроку хто набере більше п’яти писанок, той отримає оцінку “відмінно”. І першим випробуванням для вас буде бліцопитування.

1. Фронтальне опитування.

–Скільки букв у алфавіті?

–Скільки голосних звуків?

–Які букви завжди позначають два звуки?

–Як називаються головні члени речення?

–Як називаються слова, близькі за значенням?

–Як називаються слова, протилежні за значенням?

–Як називаються слова, які мають спільну частину – корінь?

–Скільки букв у слові “хорунжий”?

–Скільки звуків у слові “юшка”?

2. Повідомлення теми і мети уроку.

Учитель. Отже сьогодні ми пригадаємо, узагальнимо наші знання з теми “Слово. Значення слова”, повторимо значення слів-символів, слів, які відображають культуру і побут українського народу, пригадаємо фразеологізми, слова ввічливості.

IV. Повторення, узагальнення і систематизація знань.

1. Гра “Українознавча естафета”.

Учитель називав слова-символи, а учні швидко один за одним пояснювали символічне значення слова. У разі затримки відповіді, відповідав наступний учень.

Слова для гри: лебідка, ластівка, лелека, жайворонок, баран, барвінок, булава, верба, волошка, гарбуз, горлиця, дуб, калина, козак, мак, орел, рушник, сова, тополя, соняшник.

2. Каліграфічна хвилинка.

Учитель. Розділіть слово “соняшник” на склади і пропишіть каліграфічно кожний склад окремо.

3. Словниковий диктант.

Слова для диктанту: Христос Воскрес, Христос ся рождає, на добраніч, бунчук, курінний, горщик, безсмертник, горлиця, Благовіщення, писанкарство.

4. Робота над фразеологізмами.

Вправа “Знайдіть фразеологізм у тексті”.

Учитель. Прочитайте уривки оповідань. Знайдіть фразеологізми.

–“Яка ви Перша Скрипка, – каже Контрабас, –

Якщо і Бубон глушить вас?” (із журналу).

–Відповідь хоч і сподобалась Мотрі, та все одно вона засумнівалася, чи старий, як це він уміє, не передав куті меду (М. Стельмах “Правда і кривда”).

Вправа “Антоніми”.

Учитель. У парі фразеологічних зворотів знайдіть слова-антоніми:

легкий на руку – важкий на руку,

кидає в жар – кидає в холод,

прокинулася душа – заснуло серце.

5. Вибірковий диктант.

Учитель. Запишіть словосполучення у два стовпчики, розподіливши їх таким чином: до першого віднесіть словосполучення, які вжито у прямому значенні, у другий – ті, які вжито у переносному значенні.

Словосполучення для вправи: виспіває струмок, золоте колосся, каштанове листя, сизий туман, сизий голуб, всемогутній дуб, сива ніч, кучеряве волосся.

6. Граматичне завдання.

Учитель. Змініть слово за поданими питаннями, визначте у ньому закінчення:

що? – сопілка; чого? – ..., чому? –п..., чим? – ...

До слова “сопілка” доберіть два слова-ознаки та два слова-дії.

7. Поетично-музична хвилинка.

Учитель. Прочитайте вірш:

Троїсті музики приїхали до нас

Ансамбль: скрипка, бубон,
 Басоля, тобто бас.
 Тріскачка, трикутник – інструменти гарні.
 Недаремно вони зветься ритмічні, ударні.
 Барабани барабанять,
 Сурми голосно шумлять.
 Всіх запрошую полинуть
 У музичний диво-сад.
 Струнні ніжно так дзвенять,
 Дудки вигривають,
 Діти “Подоляночку” танцюють і співають.

–Випишіть слова-назви музичних інструментів. Які ще музичні народні інструменти вам відомі? Слово “барабани” розберіть за будовою.

8. Вправа “Підбери заголовок до тексту”.

Учитель. Прочитайте текст. Придумайте до нього заголовки.

Неповторна краса, коли цвіте мак. І на городі коло хати, і серед пшеничного степу. Скільки гарних загадок створено про цю рослину із дрібним зерном. Мак разом із волошками, чорнобривцями вплітали дівчата у віночок. Не злічити й порівнянь, в яких опоетизована краса макового цвіту (А. Кондратюк).

– Підберіть спільнокореневі слова до слова “мак”.

V. Виконання творчих вправ.

1. Вправа “Побудуйте речення”.

Учитель. Побудуйте речення за допомогою запитань: який? хто? що робить? де? Зміст речення повинен стосуватися християнського свята Трійці.

2. Вправа “Словесний малюнок”.

Учитель. Пропоную вам побувати у ролі невичайних художників. Тільки замість кольорових олівців чи фарб ви повинні використати слова. Змалюйте словесно свято Трійці.

3. Колективне складання оповідання за прислів'ями.

Учні ділили на три групи. Кожній групі учитель роздавав лист зі змістом прислів'я та зачином тексту. Після цього учні спільно придумували продовження оповідання.

Прислів'я та зачини для виконання завдання:

Прислів'я: “Не pomoже й булава, коли дурна голова”.

Зачин: “Було це ще за часів Січі Запорозької, коли помер вже старий гетьман Іван Мазепа. Не було тоді гідного стати на його місце, тому старшина на випробувальний термін призначила керувати військом Дмитра Чуйка...”

Прислів'я: “Упав, як міх з воза”.

Зачин: “Цілий урок Денис думав про те, що тільки пролунає дзвінок на перерву, він стрімголов помчить до снігової гірки на шкільному подвір'ї. Закрив очі і уявляв: ось він вже біжить шкільним коридором, вибігає на подвір'я. Біжить дуже швидко, поки ще інші не прибігли. І тут...”

Прислів'я: “Не невістка, так невістчина плахта!”

Зачин: “Коли Оленка вийшла заміж і залишила своїх батьків, пішла вона жити до сім'ї чоловіка. Нелегко було дівчині звикати до чужої оселі. Та ще й свекруха поганою була...”

VI. Домашнє завдання.

Учитель роздавав учням індивідуальні картки із змістом вправи “Слова ввічливості у казках”.

–Дома вам потрібно прочитати уривки з казок, переписати їх у зошит, підкреслити слова ввічливості:

1. “ – Но, світе, здоров був! Або виграю, або програю!...” (казка “Дерево до неба”).

2. “Увійшли вони в землянку: “Добрий день!”

А дід встає з печі та: “Здорові були, люди добрі!” (казка “Кобиляча голова”).

–Придумайте казку, в якій будуть слова вітання, звертання, прохання, вибачення та прощання.

VII. Підсумок уроку.

Учитель. Майже у кожного з вас є паперові писанки. Це означає, що ви всі сьогодні дуже добре попрацювали. Але перед тим, як я оголошу оцінки, спочатку ви повинні самі себе оцінити. Зверніть увагу, на дошці намальовані і підписані п'ять шкал: розуміння завдань, правильність відповідей; активність на уроці; самостійність; уважність. Кожна шкала має позначки-оцінки: від нуля до п'яти. Прикріпіть по одній своїй писанці на кожній шкалі таким чином, щоб було зрозуміло, яку оцінку ви собі поставили. Поясніть свій вибір.

Завдання, які виконували учні на цьому етапі були в основному творчого змісту. Видами творчих робіт були: складання розповідей за питаннями, поданим початком та запитаннями, за малюнком; складання тексту-роздуму, усне складання тексту-опису за планом, побудова діалогу за словесно описаною мовленнєвою ситуацією, складання казки на основі змісту прислів'їв та приказок, складання опису за власними спостереженнями тощо.

Наведемо приклади.

Побудова діалогу за словесно описаною мовленнєвою ситуацією.

Мета: вчити учнів будувати діалоги за описаною мовленнєвою ситуацією, використовуючи етнолексеми на позначення християнських свят, національної їжі, традицій українського народу, розвивати творчо-мовленнєві здібності дітей.

Процедура виконання. Робота над діалогом розпочиналася з бесіди про те, чи люблять учні Різдвяні свята, як вони їх проводять, чи ходять колядувати, які колядки та щедрівки знають, які страви готують у їхніх сім'ях на ці свята. Потім учитель описував мовленнєву ситуацію: двоє хлопчиків зустрілись після різдвяних канікул у школі й почали розпитувати один одного, як кожен провів свята. Учні пропонувалося побудувати діалог двох хлопчиків.

Діалог Олексія К. :

–Христос ся рождає!

–Славімо Христа!

–Як ти провів свята?

–О! Чудово! На Святий вечір я допомагав мамі варити кутю, з татом ми робили дідуха, кудкудакав під столом, а потім з сестричкою ходили колядувати.

–Увечері? А не страшно?

–Ні, ми ще вертеп бачили по дорозі. А ти як відпочив?

–Я теж ходив колядувати, але вже на саме Різдво, а на Старий-Новий рік посипав всіх пшеницею і віншував, ходив до церкви.

–А на Йордан ходив до річки святити воду?

–Так. Там такий хрест гарний з льоду зробили.

–Мені він теж сподобався. Ой, дзвенить дзвінок. Зараз урок почнеться, пішли до класу.

Складання опису за власними спостереженнями.

Мета: вчити учнів будувати твір-опис за власними спостереженнями з використанням знань, отриманих під час екскурсії, активізувати етнокультурознавчий словниковий запас дітей, виховувати спостережливість.

Процедура виконання. Після екскурсії до музею писанки, що знаходиться у місті Коломия Івано-Франківської області, учням було задано низку запитань: “Що цікавого ви побачили у музеї?”, “Що найбільше вас вразило?”, “Які писанки вам найбільше запам’яталися?”, “Чи хотіли б ви відвідати музей знову?”. Потім учням було запропоновано скласти твір-опис за схемою: що описуємо, ознаки того, що описуємо, своє ставлення до предмета опису. Після цього учні склали твір-опис на тему “Писанковий музей”.

Окрім творчих завдань учні виконували також вправи на використання етнолексем у мовлення і стимулювання оцінно-контрольних дій. Проілюструємо окремі вправи.

Вправа “Де правильно, а де ні?”

Мета: вчити учнів знаходити помилки у словах.

Процедура виконання. Учням пропонували вписати слова у дві колонки: ті, які написані без помилок і ті, які написані з помилками. Зі словами першої колонки необхідно було скласти речення.

Слова для вправи: гончатство, витинанка, вишиванка, кантуш, клейноди, цембали, гойдамака, курінний, великдень, благовіщення.

Вправа “Виправ помилки”.

Мета: вчити учнів знаходити і виправляти помилки у реченнях.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Буратіно, йдучи в гості, по дорозі спотикнувся, впав і переплутав всі слова ввічливості. Переступивши через поріг, промовив: “До скорої зустрічі”. Підійшов до свого друга і сказав: “Спасибі тобі!”. Коли випадково розлив сік: “Прийми мої щирі вітання!”. Йдучи додому, попросився словами: “Здоровенькі були!”. Допоможіть Буратіно виправити всі помилки.

Вправа “Лист самоконтролю”.

Мета: вчити учнів самостійно перевіряти та оцінювати свої знання.

Процедура виконання. Дітям були роздані тести із варіантами відповідей:

1. Веретено – це... а) засіб для пересування; б) знаряддя для прядіння; в) засіб для перенесення вантажу.
2. Коцюба – це... а) старовинний ручний млин; б) дошка на стояках, на яку сідають; в) знаряддя для перемішування палива у печі.
3. Налавники – це... а) довгі вузькі килими з орнаментом; б) посуд, який стоїть на лавках; в) джгут із скрученої соломи.
4. Рядно – це... а) старовинне простирадло або покривало; б) знаряддя для орання землі; в) знаряддя для молотьби.
5. Ціп – це... а) знаряддя для орання землі; б) знаряддя для молотьби; в) споруда, що розмелює зерно.

Після їх виконання учитель роздавав дітям бланки відповідей: 1 – б; 2 – в; 3 – а; 4 – а; 5 – б. Кожен учень мав сам перевірити свої відповіді, поставити оцінку і віднести листок відповіді учителю.

Групова робота “Оцінювання однокласників”.

Мета: стимулювати оцінно-контрольні дії учнів.

Процедура виконання. Дітей ділили на дві групи. Завдання полягало у тому, що обидві групи готували одна одній запитання, що стосуються святкування християнських свят. Після того, як одна з команд давала свою відповідь, інша команда оцінювала, чи повною була ця відповідь, чи потребувала доповнення.

Окрім традиційних типів уроків, було використано також і нетрадиційні. Серед них були: урок-мандрівка машиною часу, урок-телепередача, урок-прес-конференція, урок-вікторина, урок-брейн-ринг.

Так, наприклад, метою уроку-телепередачі “Як це було” було закріпити засвоєну учнями етнокультурознавчу лексику на позначення стародавніх будівель та їх частин; формувати у дітей уміння аналізувати та узагальнювати українознавчий матеріал за нестандартних умов. Організація уроку здійснювалась шляхом розподілу ролей між учнями класу. Обирали ведучого, гостей телепередачі (істориків, етнографів, старожилів) та глядачів. Також було

здійснено відповідне оформлення класу-телестудії: виготовлення емблеми української хати, прикріплення мікрофонів, розташування парт та стільців. Урок проходив за сценарієм. Під час розповідей гостей телепрограми учні-глядачі не просто слухали, а мали можливість задати запитання гостям, висловити свою думку з приводу почутого.

З допомогою уроку-брейн-рингу учні мали можливість відчувати себе ерудитами, частиною команди. Організація класу до уроку здійснювалась шляхом облаштування ігрових столів, поділу класу на команди, повідомлення теми програми (Звичаї і традиції мого народу), вибору ведучого і капітанів команд. На обговорення кожного питання було виділено час – 1 хвилину. Оцінювалась повнота та змістовність відповідей учнів.

Детальний опис організації роботи учнів на уроці-мандрівці уявною машиною часу розкрито у додатку Т.

На третьому етапі дослідження також були використані різні ігри: “Коли святкують свято...”(вчитель називав свято, а діти говорили, коли його святкують і як); “Екскурсоводи” (діти виконували роль екскурсоводів); “Маленькі українці готуються до закордонних гостей”; “Перекладач” (неправильно написані слова діти виправляли і ставили наголос); “Корзина українських квітів” (вчитель називав квітку, а діти показували картинки із її зображенням, квіти складали у кошик); “Хто що робить” (маляр – ..., гончар – ..., писанкар – ...); “Словничок ввічливої дитини” (учні називали слова вітання, прощання); “Скриня знань” (з паперу була зроблена кольорова скринька і у неї діти ставили написані прислів'я та приказки із словами, поданими вчителем); “Що в торбі” (на дотик діти впізнавали предмети, позначені етнокulturознавчим словами); “Народний сонник”, “Квітковий гороскоп”; презентації робіт учнів: “Моя вишиванка” (презентація власного малюнку або виробу з трудового навчання); “Писанкове диво”; виставки: з образотворчого мистецтва – “Художній салон”, з трудового навчання – “Сорочинський ярмарок” (учні презентували свої вироби декоративно-

прикладного мистецтва, з навчального курсу “Я і Україна” – “Смачна ярмарка” (виставка кулінарних виробів: вареників, пампушок, рогаликів тощо).

Наведемо приклад українознавчої гри-подорожі “Як жили наші предки”. Гра проводилась за картою (зупинки: “Інтер’єр української хатини”, “Запрошуємо до столу”, “Словниковий гардероб”, “Сорочинський ярмарок” (презентації виробів із трудового навчання), “Лікарська аптека”(про цілющі властивості рослин), “Магічний куточок” (про вірування: як називається дух, який головував у водному цїрстві – водяник, як називаються дівчата, які любили лоскотати людей? – русалки, на яке свято не можна було доторкатися до насіння? – на Благовіщення, бо не зійде зілля, як називалися дівчата, які допомагали лісовику слідкувати за порядком? – мавки, що шукали люди у Купальську ніч? – папороть); “Музичний калейдоскоп”. До гри залучались учні старших і молодших класів. На зупинках діти грали у народні ігри, зустрічали бабусю, одягнену в український національний одяг. Бабуся розповідала дітям про те, що “...будівлями українців були: хата, хлів, клуня, комора. Хата була обгороджена призьбою, обсажена мальвами, чорнобривцями, м’ятою, нагідками. При вході в хату були розташовані сіни, далі – комора, у ній українці зберігали продукти, реманент та сезонний одяг. Були влаштовані ділянки: саж, у якому відгодовували свиней, льох (для зберігання продуктів), хлів для утримання худоби, комора для зберігання зерна, клуня для зберігання сіна для худоби. У хаті знаходилася піч, яку розміщували ліворуч від вхідних дверей. Біля печі стояли глечики, макітра, діжа для вимішування тіста, лопата для саджання хліба на гарячу печінь. У нижній частині печі було підпіччя, де українці клали рогачі, віник та кочергу. Навпроти печі оздоблений парадний кут – покуть. Тут наші предки вивішували образи, прикрашені рушниками, цілющим зіллям та квітами. Для пошиття одягу українці самі виготовляли нитки і ткали полотно. Тому майже в кожній оселі був ткацький верстат. Також у хаті були полиці для посуду, мисник, лави, ослони, стіл. У кутку лежала скриня, де кожна дівчина складала все своє добро”.

Разом з учнями та вчителями на уроках з трудового навчання та образотворчого мистецтва були виготовлені декорації до уроків: куточок української хати, селянського подвір'я, український посуд, предмети хатнього вжитку, українські лялькові костюми.

З позаурочних видів робіт були використані виховні заходи, сценарії свят. Коспект виховного заходу на тему “Обереги українського народу” розкрито у додатку У.

Зауважимо, що на третьому етапі реалізовувались усі визначені нами педагогічні умови.

Забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою здійснювалось шляхом формування в учнів вмінь використовувати етнокультурознавчу лексику у своєму мовленні на уроках з рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання, навчального курсу “Я і Україна”.

Взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи здійснювався шляхом продукування зв'язних висловлювань учнів на тематику етнокультурознавчого змісту.

Педагогічна умова – занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості – була реалізована з допомогою українознавчих ігор, виставок та презентацій учнівських робіт, інсценізування діалогів із використанням етнокультурознавчих слів, конкурсів, вікторин.

Стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності відбувалось шляхом перевірки учнями один одного засвоєних етнокультурознавчих слів та правильності їх використання у зв'язному монологічному та діалогічному мовленні.

2.4. Порівняльна характеристика рівнів використання етнокультурознавчої лексики учнями початкових класів на міжпредметній основі (прикінцевий зріз)

На прикінцевому етапі експерименту перевірялась ефективність дослідження розробленої методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. З цією метою були проведені підсумкові зрізи для визначення рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі. Учням контрольної та експериментальної груп були запропоновані завдання за кожним із виділених критеріїв та показників, які є аналогічними до тих, що використовувались на констатувальному етапі. Опишемо отримані результати.

Насамперед було з'ясовано кількісні та якісні зміни рівнів сформованості обізнаності учнів з етолексемами за когнітивно-номінативним критерієм (див. таблицю 2.5.)

Таблиця 2.5.

Рівні сформованості обізнаності учнів з етолексемами за когнітивно-номінативним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Етапи експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	3,5	10,6	35,7	50,2
	КГ	3,7	11,3	35,9	49,1
Прикінцевий	ЕГ	22	29,5	27	21,5
	КГ	10	23	30	37

Як видно з таблиці, значно підвищився рівень обізнаності учнів з етолексемами за когнітивно-номінативним критерієм у експериментальній групі. Так, високого рівня досягли 22% учнів (до навчання високий рівень становив 3,5%); на достатньому рівні до навчання було 10,6%, після навчання – 29,5%. На середньому рівні залишилось 27% (до навчання було 35,7%). За даними таблиці низький рівень був властивий тільки 21,5% учням (до навчання 50,2%).

Щодо контрольної групи, то на прикінцевому етапі спостерігалися незначні позитивні зміни. 10% досягли високого рівня (було 3,7%) достатнього - 23%

(було 11,3). У більшості учнів було зафіксовано середній рівень - 30% (до навчання – 35,9) та низький рівень - 37% (до навчання – 49,1%).

Проілюструємо прикладами.

Тетяна Ф. (ЕГ, низький рівень, констатувальний зріз) під час виконання завдання “Назви предмет” з десяти предметів впізнала тільки два: криницю та млин. При побаченому зображенні глека дівчинка відповіла: “це ж ваза”; вишиванки – “це сорочка”; кобзи – “це щось схоже на маленьку гітару”, постолів – “це такі гарні капчики”; на малюнки куманця, кресані, бандури та фуркала учениця відповіла: “я не знаю, що це”.

Тетяна Ф. (ЕГ, достатній рівень, прикінцевий зріз): “це глечик, його виготовляють з глини гончарі”, “це вишиванка, мені мама теж купила таку”, “це взуття, яке називається постолами, їх носили колись, зараз їх можна побачити тільки у музеї”, “це кресаня – капелюх”, “це бандура – музичний інструмент”, на фуркало учениця відповіла: “це свистілка, така іграшка”; назви кобзи та куманця учениця не розкрила: “це бандура”, “це ваза”.

Результати виконання завдань прикінцевого зрізу засвідчили суттєві зміни у відповідях учениці. Так, дівчинка змогла назвати майже всі запропоновані етнокультурознавчі слова різних тематичних груп. З незначними помилками (три помилки з десяти можливих) учениця виконала завдання на обізнаність з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмів. За результатами виконання завдань прикінцевого зрізу відповіді учениці були віднесені до достатнього рівня.

Значні позитивні зміни було зафіксовано під час дослідження рівнів розуміння та вміння пояснити учнями етнолексеми за когнітивно-пояснювальним критерієм (див. таблицю 2.6.)

Таблиця 2.6.

Рівні сформованості розуміння та вміння пояснити учнями етнолексеми за когнітивно-пояснювальним критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Етапи експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	2	7,7	13	77,3

	КГ	1,7	7	14	77,3
Прикінцевий	ЕГ	23	25	10	42
	КГ	12	18	11	59

Результати таблиці свідчать про те, що значно збільшився відсоток учнів експериментальної групи, котрі розуміють та вміють пояснити етнокультурознавчі слова. Високий рівень: 23% учнів (до навчання було 2%). Також зросла кількість школярів достатнього рівня – 25% (до навчання – 7,7%). На середньому рівні залишилось 10% дітей (до навчання – 13%). Учнів низького рівня - 42% (було – 77,3%).

Щодо учнів контрольної групи, то тут високого рівня досягнуто 12% учнями (до навчання – 1,7%), достатнього – 18% (до навчання – 7%); середнього – 11% (до навчання - 14%); низького – 59% (було 77,3).

Проілюструємо прикладами виконання експериментальних завдань другого критерію дітьми експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження.

Яна Ч. (ЕГ, середній рівень, констатувальний зріз) завдання на розуміння етнолексем та вміння їх пояснити виконала таким чином: “козаки – це люди, які жили на Січі”, “шабля – це зброя козаків”, “Покрова – це Божа матір”; “бунчук – це набундючений хлопчик”, “булава – це теж зброя у козаків”, “курені – це хата у козаків”, “кирея – це таке покарання”, “сап’яни – це чоботи”, “корогва і клейноди – це те, що берегли козаки”, “корсетка – це безрукавка”; “кептар – одяг гуцулів”; “свита – одяг”; “запаска – це квітка”; “чуні – це клуня”; “згарда – це якась гордість”. На прохання експериментатора пояснити значення слів: очіпок, гердан, личаки, плахта учениця відповіла: “я не знаю, що вони означають”. При поясненні слів-символів: “калина – це символ здоров’я взимку”, “дуб – це символ дерева”, “верба – символ України”, “зозуля – не знаю”, “рушник – символ чистоти”, “хліб – усьому голова”, “ластівка – не знаю”, “хата – це символ села”, “лелека – не знаю”. При поясненні фразеологізмів: “розбити глека означає щось побити”; “піймати гаву означає пііймати ворону”; “втерти маку означає потовкти мак до куті на Святий вечір”;

“тиняться як коза – я не знаю”; “як вареник у маслі означає добре жити”; “передати куті меду означає дати меду, щоб кутя була солодкою”; “як макогін на ночви схожий (думає) – я не знаю, що таке макогін і ночви”; на прохання експериментатора пояснити інші фразеологізми учениця відповіла: “я не хочу більше виконувати це завдання”.

Яна Ч. (ЕГ, високий рівень, прикінцевий зріз): “корсетка, кептар, свита, запаска, згарда, очіпок, чуні, гердан, личаки, плахта – це український національний одяг, взуття і прикраси. Корсетка – жіноча безрукавка, пошита з кольорової тканини, кептар – це те теж безрукавка, свита – сорочка, запаска – старовинний одяг, який використовували замість спідниці, згарда і гердан – це прикраси, личаки – взуття, плахта – спідниця”. При поясненні слів-символів: “калина – це символ дівочої краси, дуб – символ чоловічої сили та краси. Верба і калина вважаються символами України. Зозуля – символ матерів, які залишають своїх дітей. Хата – символ батьківщини. Рушник – символ рідної землі. Яйце – це символ життя. Хліб – це символ добробуту, життя”. При поясненні фразеологізмів: “розбити глека означає посваритися. Піймати гаву означає бути неуважним. Як вареник у маслі означає добре жити. Передати куті меду означає переборщити в чомусь. Тиняється як коза під тином означає нічого не робити, ходити без діла. Втерти маку означає покарати когось. Ціпом не наженеш – це не заставиш і силою”.

Як бачимо з проілюстрованого прикладу, відповіді учениці стали більш правильними та повними порівняно із відповідями у констатувальному зрізі.

Порівняльні результати рівнів вмінь учнів за креативно-дієвим критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах розкриті нами у таблиці 2.7.

Таблиця 2.7.

Рівні сформованості вмінь учнів

за креативно-дієвим критерієм на констатувальному та прикінцевому етапах (у %)

Етапи Експерименту	Групи	Рівні			
		Високий	Достатній	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ	8,3	20,7	39,7	31,3
	КГ	7,7	18	41,3	33

Прикінцевий	ЕГ	21	33	29	17
	КГ	13	23	37	27

Результати прикінцевого етапу свідчать про те, що високий рівень вміння використовувати етнокультурознавчі слова у власному мовленні у експериментальній групі становив 21% (до навчання 8,3%). Також зросло число учнів достатнього рівня – 33% (до навчання ця кількість дорівнювала 20,7%).

На середньому рівні залишилось 29% учнів (до навчання – 39,7%), на низькому – 17% (до навчання ця кількість становила 31,3%).

У контрольній групі відбулись незначні зміни. Так, високий рівень школярів збільшився з 7,7% до 13%, достатній – з 18% до 23%. Середній рівень учнів становив до навчання – 41,3%, після – 37%. Що стосується низького рівня, то тут дані змінилися таким чином: до навчання – 33%, після навчання – 27%.

Проілюструємо прикладами виконання експериментальних завдань третього критерію дітьми експериментальної групи на констатувальному та прикінцевому етапах дослідження.

Валентина Т. (ЕГ, достатній рівень, констатувальний зріз). Учениця написала статтю у газету на тему “Яким буває хліб”, використавши при цьому 7 із 10 запропонованих етнолексем: “Хліб є різним. Найчастіше українці печуть коровай, перепічку, медівники, пампушки та маківники. Коровай печуть на весілля і прикрашають барвінком. Перепічка схожа до паляниці. Медівники печуть з меду, а маківники з маку”.

Валентина Т. (ЕГ, високий рівень, прикінцевий зріз): “Хліб – усьому голова. Видів хліба є дуже багато. Це калач, коровай, паляниця, перепічка, бублики, рогалики, паска, балабушка, калита, маківник, медяник, пампушки, круасани, різне печиво. Коровай прикрашають барвінком на весілля. Калач печуть із крученого тіста. Калиту підвішують до стелі на свято Андрея і стрибають, щоб її вкусити. Балабушки печуть теж на Андрея. Це маленькі булочки. Перепічка і паляниця дуже схожі – це коржі. Медяники печуть з меду,

маківник – з маку. Бублики всередині порожні, як нулі. Паску печуть на Великдень з ізюмом і горіхами”.

Оленка К. (ЕГ, середній рівень, констатувальний зріз) написала лист-прохання до друга: “Здрастуй, друже! Як поживаєш? Красно дякую тобі за квіти, які ти мені подарував. Вибач мені будь ласка, що я не передала тобі нічого. Я маю до тебе ще одне прохання. Передай мені мою книжку, яку я забула, коли була у тебе в гостях”.

Оленка К. (ЕГ, високий рівень, прикінцевий зріз): “Здрастуй, друже! Як твої справи? Що нового? Красно дякую тобі за привітання і подарунки, які ти передав на моє День народження. Вони мені дуже сподобалися. Маю до тебе таке прохання. Якщо твоя ласка, передай мені мою книжку, яку я забула у тебе. Вибач, будь ласка, що не змогла приймати сама і прошу про це тебе. Наперед вдячна!”.

Порівняльні дані загальних рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі розкриті у таблиці 2.8.

Таблиця 2.8.

Порівняльні дані рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі (у %)

Групи	Рівні							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	до	після	до	після	до	після	до	після
ЕГ	4,6	22	13	29,2	29,5	22	52,9	26,8
КГ	4,4	11,7	12,1	21,3	30,4	26	53,1	41

Як свідчать дані таблиці, учні експериментальної групи зазнали значних позитивних зрушень у використанні етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі.

Так, значно підвищились рівні використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі у експериментальній групі: кількість учнів з високим рівнем зросла з 4,6% до 22%, з достатнім рівнем – з 13 до 29,2%. На середньому рівні залишилось 22% учнів (до навчання було 29,5%). На низькому рівні залишилось 26,8% (до навчання 52,9%).

Щодо контрольної групи, то 11,7% досягли високого рівня (на констатувальному етапі він становив 4,4%); достатнього – 21,3% (до навчання 12,1%) У більшості учнів було зафіксовано середній (30,4% до навчання і 26% після навчання) та низький (53,1% до навчання і 41,1% після навчання) рівні.

Отже, результати дослідження підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. За результатами виконання завдань на прикінцевому зрізі, відповіді учнів були більш повними та правильними. Учні краще порівняно із констатувальним зрізом пояснювали лексичне значення етнокультурознавчих слів, класифікували їх за тематичним принципом, створювали з ними зв'язні висловлювання. Також більш повніше школярі розкривали символічне значення слів-символів, використовували у власному мовленні слова українського мовленнєвого етикету та фразеологічні звороти.

Для виявлення наявності відмінностей кількісних та якісних показників рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі в експериментальних та контрольних групах до і після застосування експериментальної методики ми скористалися критерієм χ^2 (Chi-Square) Пірсона. Сформулюємо гіпотези:

Нульова гіпотеза H_0 : розподіл показників рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі в експериментальних класах не відрізняється від показників рівнів у контрольних класах відповідно.

Альтернативна гіпотеза H_1 : розподіл показників рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі в експериментальних класах суттєво відрізняється від показників рівнів у контрольних класах відповідно.

Обробка результатів дослідження здійснювалася з допомогою спеціалізованої програми для статистичної обробки спостережень StatSoft STATISTICA (ліцензійна версія № 5) за формулою:

$$\chi^2 = \sum_i \frac{(O_i - E_i)^2}{E_i},$$

де O_i – частота i -того значення ($i = 1$ – високий рівень, $i = 2$ – достатній, $i = 3$ – середній, $i = 4$ – низький) у експериментальній групі; E_i – частота того ж значення у контрольній групі; χ^2 - величина, яка обрана для визначення рівня значущості p , звідси p – це рівень значущості, при якому гіпотеза про рівність розподілів між двома групами підтверджується або спростовується даними спостереженнями, імовірність помилки, яка полягає у відхиленні альтернативної гіпотези. Якщо число p мале (менше 0,05), то слід вважати, що розподіли частот значень в даних вибірках різні. А коли число p немале (більше 0,05), то ми не маємо підстав стверджувати про наявність суттєвої відмінності між результатами в обох вибірках.

Оскільки результати обчислення були здійснені програмою, то вважаємо за доцільне розкрити ці результати у вигляді таблиць цієї ж програми (див. таблиці

2.9, 2.10, 2.11, 2.12). Отже, $(O-E)^2/E$ – позначення програмою формули $\frac{(O_i - E_i)^2}{E_i}$

; Case – частота повторювань значень одного рівня, C – частота повторювань значень (1 – високого рівня, 2 – достатнього рівня, 3 – середнього рівня, 4 – низького рівня; Observed EG_a – кількість учнів експериментальної групи, Expected CG_p – кількість учнів контрольної групи; O – E – різниця значень між кількістю учнів двох груп на певному рівні.

Як свідчать результати таблиці 2.9, відмінність між рівнями експериментальної та контрольної групи під час констатувального етапу була несуттєвою ($p = 0,955964$), що свідчить про підтвердження нульової гіпотези H_0 .

Щодо виявлення відмінності у рівнях використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі у експериментальній групі на констатувальному та прикінцевому етапах, то як бачимо з таблиці

Таблиця 2.9.

**Виявлення відмінностей у рівнях використання учнями
етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі у
експериментальній та контрольній групах**

на констатувальному етапі

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Chi-Square = ,3213518 df = 3 p = ,955964			
	Observed EG _a	Expected CG _a	O – E	(O-E)**2/E
C: 1	9,0000	9,0000	0,00000	0,000000
C: 2	26,0000	24,0000	2,00000	0,166667
C: 3	59,0000	62,0000	-3,00000	0,145161
C: 4	106,0000	105,0000	1,00000	0,009524
Sum	200,0000	200,0000	0,00000	0,321352

2.10., у експериментальній групі до і після навчання вона була суттєвою ($p = 0,000000$).

Таблиця 2.10.

Виявлення відмінностей у рівнях використання учнями етнокультурознавчої лексики на
міжпредметній основі у експериментальній групі на констатувальному та прикінцевому етапах

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Chi-Square = 100,6838 df = 3 p = 0,000000			
	Observed EG _a	Expected EG _p	O – E	(O-E)**2/E
C: 1	9,0000	44,0000	-35,0000	27,8409
C: 2	26,0000	58,0000	-32,0000	17,6552
C: 3	59,0000	44,0000	15,0000	5,1136
C: 4	106,0000	54,0000	52,0000	50,0741
Sum	200,0000	200,0000	0,0000	100,6838

Що стосується відмінності у рівнях використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі у контрольній групі на констатувальному та прикінцевому етапах, вона також була суттєвою, однак, порівняно з експериментальною групою, менш суттєвою ($p = 0,000012$) (див. таблицю 2.11).

Таблиця 2.11.

Виявлення відмінностей у рівнях використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі у контрольній групі на констатувальному та прикінцевому етапах

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Chi-Square = 25,46358 df = 3 p = ,000012			
	Observed CG a	Expected CG p	O - E	(O-E)**2/E
C: 1	9,0000	24,0000	-15,0000	9,37500
C: 2	24,0000	42,0000	-18,0000	7,71429
C: 3	62,0000	52,0000	10,0000	1,92308
C: 4	105,0000	82,0000	23,0000	6,45122
Sum	200,0000	200,0000	0,0000	25,46358

Порівняння відмінностей у рівнях використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі між експериментальною та контрольною групами на констатувальному та прикінцевому етапах розкрито у таблиці 2.12. Як свідчать результати таблиці, різниця між результатами сформованості рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі експериментальної та контрольної груп на констатувальному та прикінцевому етапах була суттєвою ($p = 0,000000$), що свідчить про підтвердження альтернативної гіпотези H_1 .

Таблиця 2.12.

Порівняння відмінностей у рівнях використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі між експериментальною та контрольною групами на констатувальному та прикінцевому етапах

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Chi-Square = 33,55365 df = 3 p = ,000000			
	Observed EG p	Expected CG p	O - E	(O-E)**2/E
C: 1	44,0000	24,0000	20,0000	16,66667
C: 2	58,0000	42,0000	16,0000	6,09524
C: 3	44,0000	52,0000	-8,0000	1,23077

Case	Observed vs. Expected Frequencies (PedExp.sta)			
	Chi-Square = 33,55365 df = 3 p = ,000000			
	Observed EG p	Expected CG p	O - E	(O-E)**2/E
C: 4	54,0000	82,0000	-28,0000	9,56098
Sum	200,0000	200,0000	0,0000	33,55365

Отже, результати опрацювання статистичних даних переконливо свідчать про ефективність експериментальної методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі.

Висновки з другого розділу

Започатковуючи констатувальний етап експерименту, було визначено критерії використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі: когнітивно-номінативний критерій (показники: обізнаність учнів з етнокультурознавчою лексикою; обізнаність із формулами українського мовленнєвого етикету; обізнаність з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами); когнітивно-пояснювальний (показники: розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення; розуміння значення слів-символів українського народу; розуміння смислу фразеологічних зворотів); креативно-дієвий (показники: вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні; вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні (розмовне, діалогічне, монологічне); вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету), відповідно до яких було схарактеризовано рівні використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі: високий, достатній, середній, низький.

До кожного показника було визначено відповідні експериментальні діагностичні завдання.

На констатувальному етапі було запропоновано класифікацію етнокультурознавчої лексики для вивчення у третіх класах початкової школи, яка включала тематичні групи слів, слова-символи, слова українського

мовленнєвого етикету. Володіння етнокультурознавчими словами включало також знання фразеологізмів, до змісту яких входили етнолексем.

Педагогічними умовами збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою виступили: забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи; занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості; стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

Було розроблено експериментальну модель збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. Експериментальна методика навчання охоплювала три етапи: пізнавально-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний та креативно-рефлексивний. Так, метою першого етапу було ознайомлення дітей із словами етнокультурознавчої лексики на уроках гуманітарного циклу. Метою другого етапу було збагачення мовлення учнів та введення етнокультурознавчих слів на уроках рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна”. Метою третього етапу було самостійне використання учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні на міжпредметній основі.

Результати прикінцевого зрізу підтвердили ефективність запропонованої експериментальної методики збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. Так, якщо на констатувальному етапі на високому рівні використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі було виявлено тільки 4,6% учнів в ЕГ та 4,4% – у КГ, то на прикінцевому етапі високого рівня досягли 22% дітей (у КГ – 11,7%), на достатньому рівні стало в ЕГ – 29,2% (було 13%), у КГ – 21,3 (було 12,1); на середньому рівні залишилося в ЕГ 22% учнів (було 29,5%), у КГ – 26% (було 30,4%) і на низькому рівні ще знаходилося 26,8% школярів ЕГ (було 52,9%) і 41% – КГ (було 53,1%).

Дослідження дозволило простежити певні тенденції збагачення словникового запасу молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. З-поміж них: міцність запам'ятовування лексичного матеріалу залежить від раціонального поєднання вправ мовного та мовленнєвого характеру, їх максимальною насиченістю українознавчим матеріалом, використання міжпредметних зв'язків, застосування словників-мінімумів; активізація засвоєних етнолексем у мовленні учнів визначається адекватною мотивацією щодо ситуації спілкування, пошуковою діяльністю дітей.

Основні результати другого розділу дисертаційної роботи висвітлено в таких публікаціях автора: [Дидактичні засади засвоєння лексики українознавчого змісту в початковій школі / Г. М. Максимчук // Науково-практичний журнал Південного наукового центру АПН України "Наука і освіта". – № 4. – Одеса, 2011. – С.246–249.]; [Методика збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі /Н. І. Луцан, Г. М. Максимчук // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: зб. наук. пр. – №7–8. – Одеса, 2012. – С. 110–115.]; [Рівні використання молодшими школярами етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі /Г. М. Максимчук // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: зб. наук.пр. – №7-8. – Одеса, 2012. – С. 86–91.].

ВИСНОВКИ

Дисертаційне дослідження було спрямоване на збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі, визначено педагогічні умови, змодельовано процес їх реалізації та експериментально доведено їх ефективність.

1. Етнокультурознавча лексика – це національно забарвлена, культуровідтворювальна лексика певної мови, що включає загальнозживану лексику, історизми, архаїзми, неологізми, які в минулому були діалектизмами, і

відображає національне світосприйняття народу: природу, фольклор, мистецтво, побут, суспільний устрій, звичаї та традиції.

Етнокультурознавча лексика молодшого школяра на міжпредметній основі – це словниковий запас учня, що відображає національне світосприйняття українського народу і сприяє формуванню етномовленнєвих умінь і навичок на уроках рідної мови, музики, трудового навчання, образотворчого мистецтва та навчального курсу “Я і Україна”.

2. Міжпредметні зв'язки виконують виховну, розвивальну й детермінуючу функції завдяки інтеграції знань, що підвищує продуктивність перебігу психічних процесів; формують конкретні знання учнів, що дозволяють оперування пізнавальними методами, які мають загальнонауковий характер (абстрагування, моделювання, аналогія, узагальнення тощо); є ефективною умовою збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою.

3. Під оцінно-контрольними діями учнів при вивченні етнокультурознавчої лексики розуміємо дії молодших школярів, спрямовані на здійснення само- (взаємо-) оцінювання та само- (взаємо-) контролю під час вивчення етнокультурознавчої лексики української мови. Само- (взаємо-) оцінювання – вміння адекватно оцінювати свою (чужу) мовленнєву діяльність, правильність засвоєння етнокультурознавчих слів відповідно до зразка та вимог. Само- (взаємо-) контроль – вміння виправити допущені помилки у регулюванні власної (чужої) мовленнєвої діяльності.

4. У процесі дослідження було визначено критерії та показники рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі. Серед них: когнітивно-номінативний критерій (показники: обізнаність учнів з етнокультурознавчою лексикою; обізнаність із формулами українського мовленнєвого етикету; обізнаність з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами); когнітивно-пояснювальний критерій (показники: розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення; розуміння значення слів-символів українського народу; розуміння смислу

фразеологічних зворотів); креативно-дієвий критерій (показники: вміння доречно вживати етнолексеми в активному мовленні; вміння використовувати фразеологізми у зв'язному мовленні (розмовне, діалогічне, монологічне); вміння доречно вживати етнолексеми мовленнєвого етикету).

До кожного критерію і показника було дібрано серію діагностичних завдань, спрямованих на виявлення рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі: високий, достатній, середній, низький. Як з'ясувалося, на констатувальному етапі дослідження високий рівень використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі було виявлено у 4,6% учнів ЕГ та 4,4% – КГ, достатній – 13% школярів ЕГ та 12,1% – КГ, середній – 29,5% учнів ЕГ та 30,4% – КГ, низький – 52,9% дітей ЕГ та 53,1% – КГ.

5. На формувальному етапі дослідження було розроблено й апробовано експериментальну модель і методику збагачення мовлення молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі, яка обіймала три етапи: пізнавально-збагачувальний, репродуктивно-діяльнісний та креативно-рефлексивний. На першому – когнітивно-збагачувальному етапі здійснювалася робота з ознайомлення дітей з українознавчими текстами, виокремлення з них національно позначених слів; розширення пасивного словника дітей у процесі прослуховування фонограм, перегляду відеороликів, читання текстів; ознайомлення зі словником-мінімумом етнолексем тощо. Метою другого (репродуктивно-діяльнісного) етапу було збагачення мовлення учнів та уведення етнокультурознавчих слів на уроках рідної мови, образотворчого мистецтва, музики, трудового навчання та навчального курсу “Я і Україна”. Третій етап, креативно-рефлексивний, був спрямований на самостійне використання учнями етнокультурознавчих слів у власному усному та писемному мовленні на міжпредметній основі. На підготовчому етапі було створено словник-мінімум етнокультурознавчої міжпредметної лексики, здійснено роботу з учителями, оформлено куточок українознавства у класах.

6. У дослідженні визначено педагогічні умови збагачення мовлення

молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі: забезпечення міжпредметних зв'язків у збагаченні мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою; взаємозв'язок українознавчого, соціокультурного та мовленнєвого компонентів у навчально-виховному процесі початкової школи; занурення учнів в активну діяльність українознавчої та народознавчої спрямованості; стимулювання оцінно-контрольних дій учнів у процесі навчально-мовленнєвої діяльності.

7. За результатами прикінцевого етапу дослідження, учні експериментальної групи досягли високого (22%) і достатнього (29,2%) рівнів використання ними етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі. У контрольній групі позитивних змін щодо рівнів використання учнями етнокультурознавчої лексики на міжпредметній основі спостерігалось значно менше: переважна більшість школярів залишалася на низькому (41%) та середньому (26%) рівнях, високого рівня досягли тільки 11,7% учнів.

Дослідження дозволило простежити певні тенденції збагачення словникового запасу молодших школярів етнокультурознавчою лексикою на міжпредметній основі. З-поміж них: міцність запам'ятовування лексичного матеріалу залежить від раціонального поєднання вправ мовного та мовленнєвого характеру, їх максимальною насиченістю українознавчим матеріалом, використання міжпредметних зв'язків, застосування словників-мінімумів; активізація засвоєних етнолексем у мовленні учнів визначається адекватною мотивацією щодо ситуації спілкування, пошуковою діяльністю дітей.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у формуванні готовності студентів випускних курсів спеціальності "Початкова освіта" до збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева М. Методика развития речи и обучения языку дошкольников : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / М. М. Алексеева, В. И. Яшина. – 3-е изд., стер. – М. : Издат. центр “Академия”, 2000. – 400 с.
2. Алексюк А. Загальні методи навчання в школі / А. М. Алексюк. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К. : Радянська школа, 1981. – 206 с.
3. Бабанский Ю. Методы обучения в современной общеобразовательной школе / Ю. К. Бабанский. – М. : Просвещение, 1985. – 260 с.
4. Байбара Т. Я і Україна : підруч. для 3 кл. / Т. М. Байбара, Н. М. Бібік. – К. : Форум, 2003. – 176 с.

5. Бакеева Н. Принципы построения словаря-минимума для первых-четвертых классов татарских школ / Н. Бакеева // Русский язык в национальной школе. – 1957. – С. 46–49.
6. Бандура О. Міжпредметні зв'язки в процесі вивчення української літератури : посіб. для вчителів / О. М. Бандура. – К. : Радянська школа, 1984. – 168 с.
7. Баранов М. Межпредметные связи русского языка в учебном процессе / М. Т. Баранов // Русский язык в школе. – 1979. – № 3. – С. 27–31.
8. Баранов М. Приемы обогащения словаря учащихся / М. Баранов // Вопросы изучения русского языка в восьмилетней школе / М. Баранов, В. Мамушин. – М., 1962. – 184 с.
9. Бархударов Л. Язык и перевод : Вопросы общей и частной теории перевода / Л. С. Бархударов. – М. : Русский язык, 1975. – 239 с.
10. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови : Лінгвофілософські нариси : монографія / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ “Академія”, 2009. – 192 с.
11. Бевзенко С. Вступ до мовознавства : Короткий нарис : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 2006. – 143 с.
12. Бережнова Л. Этнопедагогика : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / Л. Н. Бережнова, И. Л. Набок, В. И. Щеглов. – М. : Издат. центр “Академия”, 2007. – 240 с.
13. Берков В. Словарь и культура народа / В. Берков // Мастерство перевода. Сборник 10. [редкол.: Э. Ананиашвили и др.] – М. : Советский писатель, 1974. – С. 402–420.
14. Бирюк Л. Обогащение словарного запаса младших школьников в процессе изучения русских народных сказок : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Людмила Яковлевна Бирюк. – К., 1996. – 186 с.
15. Біляєв О. Методика мови як наука / О. Біляєв // Дивослово. – 2002. – № 11. – С. 20–24.
16. Біляєв О. Проблема методів у навчанні мови / О. М. Біляєв // Українська мова та література в школі. – 1980. – № 10. – С. 60–61.
17. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник / А. М. Богуш, Н. В. Гавриш ; за ред. А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 2007. – 542 с.

18. Богуш А. Компетентнісний підхід до мовленнєвого розвитку дошкільників / А. Богуш // Педагогічна і психологічна науки в Україні. – К. : Педагогічна думка, 2007. – Т. 2. – С. 155–169.
19. Богуш А. Методика навчання української мови в дошкільних закладах: навч. посібн. / А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 1993. – 327 с.
20. Богуш А. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія / Алла Богуш. – К. : Видавничий дім “Слово”, 2004. – 376 с.
21. Богуш А. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи. Навчально-методичний посібник / Алла Богуш, Надія Луцан. – К. : Видавничий Дім “Слово”, 2008. – 256 с.
22. Богуш А. Педагогічна оцінка в навчальній діяльності дошкільників як чинник підготовки їх до школи / А. М. Богуш // Дошкільна лінгводидактика. Ч.І. / Упоряд. А. М. Богуш. – К. : Вища школа, 1999. – С. 162–166.
23. Богуш А. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку / Богуш А., Монке О. – Одеса : ПНЦ АПН України, 2002. – 239 с.
24. Бондаренко Н. Педагогічні технології / Н. В. Бондаренко // Гуманітарні технології. – К., 1994. – С. 30–59.
25. Борисенко Н. Об основах межпредметных связей / Н. Ф. Борисенко // Советская педагогика. – 1971. – № 12. – С. 42–47.
26. Бородич А. Методика развития речи детей : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец. “Дошкольная педагогика и психология” / А. М. Бородич. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1981. – 225 с.
27. Будник О. Підготовка майбутніх вихователів ДНЗ до формування етнопедагогічних компетентностей у дітей дошкільного віку / О. Будник // Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 198–203.
28. Булаховський Л. Українська мова. Вибрані праці : у 5 т. / Л. А. Булаховський. – К., 1977. – Т. 2. – 212 с.
29. Вайсбурд М. Реалии как элементы страноведения / М. Л. Вайсбурд // Русский язык за рубежом. – 1972. – № 3. – С. 98–99.

30. Вайсгербер Й. Родной язык и формирование духа / Й. Вайсгербер ; пер. с нем., вст. ст. и коммент. О. А. Радченко. – 2-е изд.– М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 232 с.
31. Варакута О. Дидактичні умови формування природничих понять в учнів початкових класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / О. М. Варакута. – К., 2001. – 20 с.
32. Варзацька Л. Міжпредметна інтеграція в системі особистісно зорієнтованої мовної освіти / Лариса Варзацька // Українська мова та література в школі. – 2006. – № 7. – С. 6–9.
33. Васютіна Т. Етноекологічний календар природи : посіб. для вчит. та учня / Т. Васютіна, О. Золотар ; за ред. І. В. Мороза. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. – 168 с.
34. Вашуленко М. Рідна мова : підруч. для 3 класу. Ч. 2 / М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко. – К. : Освіта, 2003. – 126 с.
35. Вашуленко М. Теорія і практика навчання української мови в чотирирічній початковій школі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. пед. наук : спец. 13.00.02 “Методика викладання (української мови)” / М. С. Вашуленко. – К., 1992. – 52 с.
36. Вашуленко М. Українська мова і мовлення в початковій школі : метод. посіб. / М. С. Вашуленко. – К. : Освіта, 2006. – 268 с.
37. Вежбицкая А. Понимание культуры через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая ; пер. с англ. А. Д. Шмелёва. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ “Перун”, 2005. – 1728 с.
39. Веремійчик І. Трудове навчання. Майстровиті руки : підруч. з трудового навчання для 3 кл. початкової шк. / І. Веремійчик. – К. : Педагогічна думка, 2003. – 127 с.
40. Верещагин Е. Лингвострановедческая теория слова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Русский язык, 1980. – 320 с.
41. Верещагин Е. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного : учеб. пособ. для студ. филол. спец. и

- препод. рус. языка и л-ры иностранцам / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1973. – 233 с.
42. Вишневський О. Довідник учителя іноземної мови / О. І. Вишневський. – К. : Рад. школа, 1982. – 152 с.
43. Власенков А. Межпредметные связи в преподавании русского языка / А. И. Власенков. – М., 1977. – 132 с.
44. Влахов С. Непереводимое в переводе / С. Влахов, С. Флорин ; под. ред. В. Россельса. – 2-е изд., испр. и дополн. – М. : Высш. шк., 1986. – 416 с.
45. Волкова В. Педагогічні умови спрямованості навчально-виховного процесу на ціннісне ставлення студентів до майбутньої професії / В. Волкова // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки). – Бердянськ : БДПУ, 2005. – № 1. – С.36–39.
46. Волкова І. Інтегровані уроки в початковій школі / Ірина Волкова // Початкова школа. – 2000. – № 1. – С. 28–31.
47. Воробьев В. О статусе лингвокультурологии / В. В. Воробьев // Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ Братислава : Доклады и сообщения российских ученых. – М., 1999. – С. 96–117.
48. Вороніна Л. Міжпредметні зв'язки при вивченні основ наук у школі : методичний лист / Л. П. Вороніна, О. У. Дудін, Ю. І. Мальований. – К. : Радянська школа, 1982. – 57 с.
49. Вуйович И. Вопросы лингвострановедческого преподавания русского языка / И. Вуйович. – М. : Русский язык, 1986. – 79 с.
50. Выготський Л. Мышление и речь : Собр. соч. / Л. Выготський. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 2. – 502 с.
51. Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д. Ганич, І. Олійник. – К. : Вища школа, 1985. – 360 с.
52. Генералова Л. Соотношение лексического фона и значения национально-маркированных единиц / Л. К. Генералова // Лексикон человека и речевая деятельность. – М., 1991. – Вып. 378. – С. 105–114.
53. Гирич З. Обогащение словарного запаса младших школьников лексикой произведений детской литературы XIX века в процессе изучения грамматико-орфографического материала : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Зоя Ивановна Гирич. – Харьков, 2000. – 190 с.

54. Голованчук Л. Навчання учнів основної загальноосвітньої школи культурно-країнознавчої компетенції на уроках англійської мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання: германські мови” / Л. П. Голованчук. – К., 2003. – 19 с.
55. Голуб Н. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів власне українською лексикою : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Наталія Борисівна Голуб. – К., 1997. – 198 с.
56. Гомель Н. Використання української етнопедагогіки у роботі вчителя початкових класів / Наталія Гомель // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 122–126.
57. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
58. Гончарова І. Формування мовленнєво-комунікативних компетентностей молодших школярів. Уроки розвитку зв'язного мовлення в 1 класі / І. М. Гончарова, Л. М. Полохова. – Х. : Вид. група “Основа”, 2010. – 139 с.
59. Гордійчук О. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / О. Є. Гордійчук. – Тернопіль, 2008. – 20 с.
60. Гребінь І. Інтегровані уроки як засіб розвитку особистості учня / Ірина Гребінь // Молодший школяр: проблеми розвитку : монографічний збірник наукових статей / за заг. ред. В. Д. Хруща. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – С. 194–197.
61. Грищенко А. Лексикологія. Фразеологія / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова : навчальне видання. – К. : Вища школа, 1997. – С. 98–237.
62. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры / В. фон Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1985. – 368 с.
63. Гурвич П. Формирование основных видов связей слова – основное содержание обучения лексике / П. Б. Гурвич // Основы обучения устной речи на языковых факультетах. – М. : Владимир, 1974. – С. 51–56.

64. Гуцан Т. Педагогічні умови формування готовності майбутніх вчителів економіки до профільного навчання старшокласників / Т. Г. Гуцан // Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 верес. 2009 р. – Крим : РВНЗ “Крим. гуманіт. ун-т”, 2009. – Ч. 1. – С. 71–74.
65. Далингер В. Межпредметные связи математики и физики : пособ. для учителей и студ. / В. Далингер. – Омск, 1991. – 45 с.
66. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Русский язык, 1991. – Т. 4. – 638 с.
67. Данилюк Н. Культурологічна лексика сучасної української народної мови / Н. Данилюк // Дивослово. – 1999. – № 8. – С. 12–13.
68. Демьяненко М. Основы общей методики обучения иностранным языкам : Теоретический курс/ М. Демьяненко, К. Лазаренко, С. Мельник ; под общей ред. М. Я. Демьяненко. – 2-е изд., дополн. – К. : Вища школа, 1984. – 256 с.
69. Денисенко Л. Трудове навчання : підруч. для 3 кл. початкової шк. / Л. Денисенко, В. Тименко. – К. : Педагогічна думка, 2003. – 128 с.
70. Державний стандарт початкової загальної освіти // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2006. – № 2–3. – С. 3–50.
71. Домбровський С. Використання народознавства у педагогічній діяльності учителя початкових класів : навч. посіб. / С. Домбровський. – Івано-Франківськ, 1996. – 78 с.
72. Дороз В. Лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики у 5–6 класах шкіл з російською мовою навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Вікторія Федорівна Дороз. – Бердянськ, 2005. – 205 с.
73. Дорошенко С. Загальне мовознавство : навч. посіб. / С. Дорошенко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
74. Дружененко Р. Етнопедагогічні засади формування мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Р. С. Дружененко. – Херсон, 2005. – 255 с.

75. Дяченко Л. Функціонально-семантична характеристика безеквівалентної та фонової лексики сучасної української літературної мови : дис. ... канд. пед. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Л. М. Дяченко. – К., 1997. – 162 с.
76. Ємельянова Н. Підготовка майбутніх вихователів до роботи над засвоєнням старшими дошкільниками народознавчої лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. Л. Ємельянова. – Одеса, 2003 – 23 с.
77. Єрмак В. Міжпредметні зв'язки як засіб формування навчально-пізнавальної культури молодших школярів на уроках рідної мови / В. І. Єрмак // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2005р. – С. 227–229.
78. Єрмоленко С. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови / С. Єрмоленко, Л. Мацько // Початкова школа. – 1995. – № 1. – С. 28–33.
79. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості / С. Єрмоленко // Доповіді і повідомлення III конгресу МАУ: Мовознавство. – Харків : Основа, 1996. – С. 22–26.
80. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник / В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
81. Загальна психологія / [Максименко С., Зайчук В. Клименко В., Соловієнко В.]. – К. : Форум, 2000. – 543 с.
82. Захарова Н. Міжпредметні зв'язки як засіб формування загальнопізнавальних умінь молодших школярів : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.09 “Теорія навчання” / Наталія Михайлівна Захарова. – К., 2000. – 180 с.
83. Зверев И. Взаимная связь учебных предметов / И. Зверев. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
84. Зевако В. Цікаві завдання з української мови в початковій школі : посіб. для вчителя / В. Зевако, С. Непийвода. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 128 с.
85. Зимняя И. Лингвопсихология речевой деятельности / И. Зимняя. – Москва ; Воронеж, 2001. – 430 с.

86. Зиновьева М. Страноведческая и лингвострановедческая аспектизация обучения русскому языку как иностранному / М. Зиновьева // Практическая методика преподавания русского языка на начальном этапе / под ред. Н. Власовой. – М. : Русский язык, 1990. – С. 28–51.
87. Зинченко Т. К вопросу об эстетической функционально-культурного компонента семантики слова / Т. Зинченко, Т. Мищенко, Г. Сиротина // Язык и культура : Первая Международная конференция : доклады. – К., 1993. – С. 62–69.
88. Илькова А. Педагогические условия включения пословиц и поговорок в систему развивающей речевой работы с дошкольниками : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : 13.00.01 / А. П. Илькова. – М., 2001. – 21 с.
89. Іванишин В. Мова і нація / Іванишин В., Радевич-Винницький Я. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 218 с.
90. Каган М. Человеческая деятельность (опыт системного анализа) / М. Каган. – М. : Политиздат, 1974. – 328 с.
91. Как запоминать словарные слова / [Матюгин И., Чакаберия Е., Рыбникова И., Слоненко Т.]. – М. : Эйдос, 1997. – 160 с.
92. Калуська Л. Народні ремесла як засіб морально-трудового виховання старших дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 “Теорія та історія педагогіки” / Л. В. Калуська. – Івано-Франківськ, 1994. – 23 с.
93. Каніщенко А. Система роботи над розумінням тексту у початковій школі / А. Каніщенко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 96 с.
94. Каніщенко А. Словник багатозначної лексики з дидактичною системою вправ для учнів початкової школи / А. Каніщенко. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. – 160 с.
95. Карпенко Ю. Вступ до мовознавства : підручник / Ю. О. Карпенко. – К. : Академія, 2006. – 334 с.
96. Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение / С. Кацнельсон. – М., 1965. – 110 с.
97. Кирста Н. Методика використання педагогічної спадщини Марійки Підгірянки в лексичній роботі з дітьми старшого дошкільного віку :

- автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Н. Р. Кирста. – Одеса, 1997. – 17 с.
98. Коваль А. Методика преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения / А. Коваль. – К. : Высшая школа, 1989. – 311 с.
99. Коваль Г. Методика викладання української мови : навч. посіб. для студ. педін-тів, гуманіт. ун-тів, пед. коледжів / Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук. – Тернопіль : Астон, 2008. – 287 с.
100. Кожуховська Л. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів українською фразеологією : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання української мови” / Людмила Павлівна Кожуховська. – К., 1999. – 190 с.
101. Колоскіна О. Формування елементів національної свідомості учнів початкових класів у процесі навчання української мови та народознавства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 “Теорія та методика виховання” / О. А. Колоскіна. – Луганськ, 2009. – 19 с.
102. Коменский Я. Великая дидактика / Я. Коменский // Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / Я. А. Коменский. – М. : Наука, 1982. – Т. 1. – 693 с.
103. Кононенко В. Мовна компетенція в етнолінгвістичному аспекті / В. Кононенко // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Філологія. – Івано-Франківськ : Плай, 2006. – С. 13–22.
104. Кононенко В. Національно-культурна картина світу студентів / В. Кононенко // Етнопедагогічний контекст професійної підготовки студентів у вишах Прикарпатського регіону : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ, 2009. – С.210–216.
105. Кононенко В. Рідне слово / В. Кононенко. – К. : Богдана, 2001. – 305 с.
106. Кононенко П. Українознавство : програма для загальноосвітніх навчальних закладів / П. Кононенко, Т. Присяжна // Освіта і управління. – 2008. – № 2–3. – С. 149–166.
107. Концепція навчання державної мови в Україні / О. Беляєв, Л. Скуратівський, Л. Симоненкова, Г. Шелехова // Дивослово. – 1996. – № 1. – С. 16–22.

108. Копіца Є. Збагачення словникового запасу учнів гімназії науковою навчально-термінологічною лексикою на міжпредметній основі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Є. П. Копіца. – Одеса, 2005. – 198 с.
109. Коростелев В. Процесс обучения лексической стороне речи как система / В. Коростелев, Е. Пассов // Проблемы коммуникативного метода обучения иноязычной речевой деятельности: Известия Воронежского государственного педагогического института. – Воронеж, 1980. – Т. 208. – С. 101–119.
110. Коршун Т. Відбір лексики для початкового етапу засвоєння української мови (на матеріалі шкіл з російською мовою навчання) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Т. В. Коршун. – К., 1995. – 200 с.
111. Костів В. Концептуальна модель компетентнісної культури особистості / Володимир Костів // Вісник Прикарпатського ун-ту. Педагогіка. – 2008. – Вип. XIII–XIV. – С. 52–56.
112. Костомаров В. Принципы отбора лексического минимума / В. Костомаров // Русский язык в национальной школе. – М., 1963. – № 1. – С. 29–34.
113. Кочан І. Словник-довідник з методики викладання української мови / І. Кочан, Н. Захлюпана. – Л., 2002. – 249 с.
114. Краєвський В. Предметное и общепредметное в образовательных стандартах / В. Краєвський, А. Хуторський // Педагогіка. – 2003. – № 3. – С. 3–10.
115. Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи // Наказ МОН України від 20.08.2008. – № 755. Режим доступу: <http://shkola.ua>.
116. Кудыкина Н. Формирование словаря детей в сюжетно-ролевой игре (старший дошкольный возраст) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01./ Н. Кудыкина. – К., 1980. – 183 с.
117. Кутенко Л. Особенности работы по обогащению и активизации словарного запаса младших школьников в условиях близкородственного двуязычия : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.02

- “Методика преподавания (украинского языка)” / Л. А. Кутенко. – К., 1986. – 22 с.
118. Лазаренко Н. Формування у молодших школярів поняття про слово у взаємозв’язку його лексичних та граматичних значень : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.02 “Методика викладання (української мови)” / Н. І. Лазаренко. – К., 1993. – 24 с.
119. Лановик Т. Збагачення словникового запасу учнів 5–7 класів у процесі роботи над текстом художнього твору : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Анатоліївна Лановик. – К., 2002. – 211 с.
120. Лаппо В. Формування у старших дошкільників ціннісного ставлення до рідного краю засобами етнокультури (на прикладі гуцульського етноregionу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 “Дошкільна педагогіка” / В. В. Лаппо. – К., 2008. – 24 с.
121. Левицький А. Вступ до мовознавства : навч. посіб. / А. Е. Левицький, А. В. Сингаївська, Л. Л. Славова. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 104 с.
122. Левченко Т. Збагачення мовлення учнів 5–7 класів етнокультурознавчою лексикою : дис. ...канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Миколаївна Левченко. – К., 2001. – 199 с.
123. Ледняк Ю. Педагогічний потенціал фольклору Східного regionу України : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Ю. Ледняк. – Слов’янськ, 2002. – 213 с.
124. Леонтьев А. Основы психолінгвистики: учеб. для студ. / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – с. 288.
125. Лернер И. О методах обучения / И. Лернер, М. Скаткин // Советская педагогика. – 1965. – № 3. – 322 с.
126. Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 626 с.
127. Літвін І. Місце, мета і зміст навчання аудіювання текстів-інтерв’ю у процесі формування англomовної компетенції у майбутніх учителів / Літвін І. М. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.
128. Лобова О. Музыка : підруч. для 3 кл. / О. Лобова. – К. : Школяр, 2004. – 143 с.

129. Лук'яник Л. Мовленнєві деформації учнів початкових класів західного регіону України / Л. В. Лук'яник // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Серія "Педагогіка і психологія" – Вип.21. – Ч.3. – Ялта, 2009. – С. 151–156.
130. Лук'яник Л. Навчаємо рідної мови (про мовлення учнів початкових класів у школах західного регіону України) / Л. В. Лук'яник // Розвиток освіти в умовах поліетнічного регіону: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Вип. 5. – Ч.2. – Ялта, 2009. – С. 55–58.
131. Лук'яник Л. Формування лінгвоукраїнознавчої компетенції молодшого школяра західного регіону України засобами мовленнєвого етикету / Л. В. Лук'яник // Педагогічні науки. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип.49. – С. 67–69.
132. Лук'янюк Л. Формування лінгвоукраїнознавчої компетенції молодшого школяра в умовах західного регіону : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л. В. Лук'янюк. – Рівне, 2010. – 205 с.
133. Луцан Н. Декоративно-прикладне мистецтво та основи дизайну : навчальний посібник для студ вищ. навч. закладів напр. підгот. "Дошкільна освіта" / Н. І. Луцан. – К. : Слово, 2009. – 172 с.
134. Луцан Н. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку : монографія / Н. І. Луцан. – Одеса : ПНЦ АПН України – СВД М. П. Черкасов, 2005. – 319 с.
135. Луцан Н. Розвиток мовлення дітей засобами народних ігор : монографія / Н. Луцан. – Одеса : СВД М. П. Черкасов, 2007. – 255 с.
136. Луценко І. Інтерференція і транспозиція у засвоєнні дітьми дошкільного віку лексики української мови : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 "Методика викладання (української мови)" / Ірина Олексіївна Луценко. – 1994. – 187 с.
137. Луценко І. Мовно-комунікативний компонент української етнопедагогіки у змісті дошкільної освіти і підготовки майбутніх вихователів / Ірина Луценко // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 96–99.
138. Львов М. Методика обучения русскому языку в начальных классах / М. Львов, Т. Г. Рамзаева, А. Н. Светловская. – М. : Просвещение, 1987. – 415 с.

139. Львов М. Основы теории речи : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / М. Львов. – М. : Издат. центр “Академия”, 2000. – 248 с.
140. Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка : учеб. пособ. для студ. пед. ин-тов по спец / М. Львов. – М. : Просвещение, 1988. – 240 с.
141. Любарська Л. Образотворче мистецтво : підруч. для 3 кл. / Л. Любарська. – К. : Форум, 2003. – 112 с.
142. Макаренко С. Збагачення словника дітей 5-го року життя в процесі образотворчої діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія і методика навчання” / С. І. Макаренко. – Одеса, 2010. – 21 с.
143. Максимчук Г. Збагачення мовлення молодших школярів національно маркованою лексикою на міжпредметній основі / Максимчук Ганна // Зб. наук. праць. Педагогіка та психологія. Випуск 490. – Чернівці : Чернівецький нац.ун-т, 2009. – С. 85–89.
144. Максимчук Г. Теоретичні засади формування словника-мінімуму задля засвоєння етнокультурознавчої лексики / Г. М. Максимчук // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Випуск 59. – Херсон : ХДУ, 2011. – С. 120–123.
145. Максимчук Г. Формування мовної особистості молодшого школяра в етнокультурному просторі / Максимчук Г. М. // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: зб. наук. праць / за ред. В. Д. Будака, О. М. Пехоти. – Випуск 1.34. – Миколаїв, 2011. – С. 77–80.
146. Масло О. Національно-культурний компонент у лексиці українських народних казок : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. В. Масло. – Харків, 1998. – 22 с.
147. Маткин В. Межпредметные связи при обучении русскому языку и литературе / В. Маткин // Русский язык в школе. – 1976. – № 3. – С. 41–46.
148. Мацько Л. Українська мова: формування національної свідомості / Л. Мацько // Педагогіка та психологія. – 1996. – № 1. – С. 67–70.
149. Мельничайко В. Удосконалення змісту і методів навчання української мови / В. Мельничайко, М. Пентилюк, Л. Рожило. – К. : Радянська школа, 1982. – 216 с.

150. Методика навчання української мови в початковій школі : навч.-метод. посіб. для студ. вищих навч. закладів / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 364 с.
151. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / [за ред. М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.]. – К. : Ленвіт, 2004. – 400 с.
152. Методика обучения иностранным языкам в средней школе : учебник / [Гез Н. И., Ляховицкий М. В., Миролубов А. А. и др.]. – М. : Высшая школа, 1982. – 373 с.
153. Методика преподавания русского языка / [Баранов М., Ладыженская Т., Львов М. Ипполитова Н., Ивченков П.]; под ред. М. Т. Баранова. – М. : Просвещение, 1990. – 366 с.
154. Методика преподавания русского языка / под ред. М. С. Соловейчик. – М. : Просвещение, 1988. – 140 с.
155. Методика розвитку мови в дитячому садку / за ред. А. М. Богущ. – К. : Вища школа, 1977. – 214 с.
156. Методика розвитку рідної мови і ознайомлення з навколишнім у дошкільному закладі / А. М. Богущ, Н. П. Орланова, Н. І. Зеленко, В. Н. Лихолетова. – К. : Вища школа, 1992. – 414 с.
157. Мойсеюк Н. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Мойсеюк. – 5-те вид., доповн. і переробл. – К., 2007. – 656 с.
158. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. – К. : Шкільний світ, 2001. – 16 с.
159. Николаева Н. Культурный компонент в системе коннотации слова / Н. Николаева, А. Спасова, В. Говердовский // Язык и культура : Первая Международная конференция : материалы. – К., 1992. – С. 64–65.
160. Ніколаєва С. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах : підруч. для студ. вузів / С. Ніколаєва ; голов. ред. Онищенко К. І. – К. : Ленвіт, 1999. – 319 с.
161. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге вид., виправл. – К. : Аконті, 2008. – Т. 3. – 862 с.
162. Новий тлумачний словник української мови / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – 2-ге вид., виправл. – К. : Аконті, 2008. – Т. 1. – 926 с.

163. Огієнко І. Історія української літературної мови / І. Огієнко ; упоряд., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.
164. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : Фенікс, 1995. – 46 с.
165. Оліяр М. Формування загальномовленнєвих умінь і навичок молодших школярів на уроках української мови / М. Оліяр, О. Горецька // Шляхи розвитку творчих здібностей молодших школярів : зб. статей / за ред. акад. М. Г. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995. – 127 с.
166. Онищук В. Дидактичні основи засвоєння учнями мовних навичок і вмінь / В. Онищук // Українська мова і література в школі. – 1971. – № 3. – С. 4–6.
167. Орбан-Лембрик Л. Етнопсихологічні особливості соціально-психологічної компетентності особистості / Л. Орбан-Лембрик // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2007. – № 12. – Ч. 2. – С. 122–127.
168. Паламарчук О. Відтворення української національно-характеристичної лексики в художньому перекладі / О. Паламарчук // Взаимодействие украинского и русского языков на территории Украины и актуальные проблемы их исследования и преподавания : материалы I Ганичевских чтений. – Полтава, 1993. – Т. 2. – С. 38–40.
169. Пассов Е. Основные вопросы обучения иноязычной речи : учеб. пособ. / Е. Пассов. – Воронеж, 1974. – 164 с.
170. Пентиліук М. Концепція когнітивної методики навчання української мови / Пентиліук М., Нікітіна А., Горошкіна О. // Дивослово. – 2004. – №8. – С. 5–9.
171. Перелік основних підручників та посібників, рекомендований Міністерством освіти і науки України для використання у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання на 2009–2010рр., 2010–2011рр. Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.
172. Пехота О. Підготовка майбутнього вчителя до впровадження педагогічних технологій : навч. посіб./ О. М. Пехота [та ін.]. – К. : Вид-во А.С.К., 2003. – 240 с.

173. Плиско К. Принципи, методи і форми навчання української мови : навчальний посібник / К. М. Плиско. – Харків : Основа, 1995. – 104 с.
174. Плужникова Ю. О некоторых вопросах обучения лексике / Ю. О. Плужникова // Межвузовская научно-техническая конференция “Технологии обучения иностранным языкам в неязыковых вузах”. – Ульяновск, 2005. – С. 29–32.
175. Пономарьова К. Збагачення словникового запасу молодших школярів синонімами як засіб увиразнення мовлення : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Катерина Іванівна Пономарьова. – К., 2002. – 203 с.
176. Пономарьова К. Соціокультурна складова у змісті початкового курсу української мови / Катерина Пономарьова // Початкова школа. – 2009. – № 12. – С. 6–14.
177. Попова Л. Методика формування лексичних понять в учнів початкових класів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Лариса Броніславівна Попова. – К., 1990. – 198 с.
178. Потоцкая Т. Словообразовательная работа как средство обогащения лексического запаса младших школьников : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. Ф. Потоцкая. – К., 1984. – 207 с.
179. Прищепа К. Тематичний словник школяра / К. Прищепа, В. Лук'яненко. – К. : Форум, 2001. – 336 с.
180. Програми для середньої загальноосвітньої школи. 1–4 класи. – К. : Початкова школа, 2006. – 432 с.
181. Психология / под ред. А. А. Зарудной. – Минск : Высшая школа, 1970. – 473 с.
182. Путляева Л. Современные психолого-педагогические проблемы профессионального обучения / Л. Путляева. – М., 1990. – 170 с.
183. Рогова Г. Методика обучения иностранным языкам в средней школе / Г. В. Рогова, Ф. М. Рабинович, Т. Е. Сахарова. – М. : Просвещение, 1991. – 287 с.
184. Русанівський В. Історія української літературної мови / В. Русанівський ; упоряд., авт. передмови і коментарів М. С. Тимошик. – 2-ге вид., випр. – К. : Наша культура і наука, 2004. – 436 с.

185. Русанівський В. Структура лексичної і граматичної семантики / В. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1989. – 240 с.
186. Савченко О. Дидактика початкової школи / О. Савченко. – К., 1997. – 415 с.
187. Савчук Б. Українська етнологія / Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 559 с.
188. Семенов О. Виховання мовної особистості на засадах української етнопедагогіки / Олена Семенов // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ, 2001. – С. 78–84.
189. Сепир Э. Язык. Раса. Культура / Э. Сепир. // Избранные труды по языкознанию и культурологии. Э. Сепир. М. : Прогресс, 1993. – С. 185–194.
190. Сергеева Т. Межпредметная интеграция в обучении детей дошкольного и младшего возраста / Т. Сергеева, Л. Долгополова. – Майкоп : Изд-во ООО “Аякс”, 2001. – 36 с.
191. Симоненко Т. Формування національно-мовної особистості на уроках української мови в 5–7 класах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Тетяна Володимирівна Симоненко. – Черкаси, 2000. – 204 с.
192. Синиця І. Психологія усного мовлення / І. Синиця. – К. : Радянська школа, 1974. – С. 36–42.
193. Скульський Р. Кому і для чого потрібна педагогіка народознавства / Р. Скульський // Як використовувати народознавство в школі / за ред. Р. Скульського. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 18–40.
194. Скульський Р. Методика використання народознавства в школі : посіб. для вчителів, вихователів, студ. і викладачів пед. ін-тів та ун-тів / Р. Скульський, М. Стельмахович. – Івано-Франківськ : НМ “Українська етнопедагогіки і народознавство” АПН України і Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, 1995. – 178 с.
195. Словник іншомовних слів / уклад.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наук. думка, 2000. – 680 с.
196. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
197. Словничок мовних труднощів для учнів 1–4 класів / авт.-упоряд. К. О. Воскресенська, Н. О. Воскресенська. – Х. : Ранок, 2008. – 96 с.

198. Смолінська О. Лінгводидактичні основи національно-мовного виховання особистості засобами українського фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Методика викладання (української мови)” / О. Є. Смолінська. – К., 1999. – 23 с.
199. Соболев Л. Посobie по переводу с русского языка на французский / Л. Соболев. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1952. – 404 с.
200. Спиркин А. Происхождение языка и его роль в формировании мышления / А. Г. Спиркин // Мышление и язык / под ред. Д. П. Горского. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1957. – С. 3–72.
201. Срезневский И. Мысли об истории русского языка / И. Срезневский. – М. : Учпедгиз, 1959. – 136 с.
202. Стельмахович М. Етнопедagogічні основи методики української мови / М. Стельмахович // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 5–6. – С. 20.
203. Стельмахович М. Застосування ідей української етнопедagogіки в роботі вчителя початкових класів / М. Стельмахович // Шляхи розвитку творчих здібностей молодших школярів : зб. статей / за ред. акад. М. Г. Стельмаховича. – Івано-Франківськ, 1995. – 127 с.
204. Стельмахович М. Педагогічні умови ефективного використання українознавства в системі родинного виховання / М. Стельмахович // Українське народознавство і проблеми національного виховання школярів / за ред. В. Кононенка, Р. Скульського. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 44–48.
205. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання : посіб. для вчителів почат. кл. та студ. пед. ф-тів / Мирослав Стельмахович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 179 с.
206. Степанова В. Слово как предмет изучения / В. Степанова. – Л., 1977. – С. 10–18.
207. Столяренко Л. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д, 1997. – 327 с.
208. Сухомлинський В. Слово рідної мови / В. Сухомлинський // Укр. мова і л-ра в шк. – 1965. – № 5. – С. 20–21.
209. Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища школа, 1994. – 413 с.

210. Сучасна українська мова : підручник. / [О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін.] ; за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., переробл. – К. : Либідь, 2001. – 400 с.
211. Текучев А. Методика русского языка в средней школе / А. Текучев. – 3-е изд. – М. : Просвещение, 1980. – С. 67–87.
212. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе / под ред. А. Д. Климентенко, А. А. Миролубова ; Науч.-исслед. ин-т содержания и методов обучения Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1981. – 456 с.
213. Тесленко О. Міжпредметні зв'язки у процесі вивчення фразеології української мови в 5–7 класах загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Теорія та методика навчання (українська мова)” / Оксана Валеріївна Тесленко. – Харків, 1999. – 203 с.
214. Тиводар М. Етнологія : навч. посіб. / Михайло Тиводар. – Львів : Світ, 2004. – 624 с.
215. Титова Н. Культура речи в начальном обучении / Н. Титова. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 232 с.
216. Тихоша В. Формування лексичних умінь і навичок з української мови в учнів 5–6 класів шкіл з російською мовою навчання : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Валентина Іванівна Тихоша. – К., 1993. – 180 с.
217. Тлумачний словник для учнів 1–4 класів / авт.-упоряд. М. Г. Парфьонов, А. П. М'ястківський. – Х. : Ранок, 2009. – 80 с.
218. Тлумачний словник з рідної мови та читання / упорядкув. Н. В. Лесняк, О. І. Мельничайко. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2008. – 64 с.
219. Тупиця О. Композиційна роль безеквівалентної лексики у поетичному тексті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / О. Ю. Тупиця. – К., 2005. – 23 с.
220. Тучапська Г. Зазирни у слово. Етимологічний словник учня / Г. Тучапська, М. Голуб. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 96 с.
221. Тютюнник Л. Український фольклор як історичне джерело для розвитку словника дитини / Любов Тютюнник // Актуальні проблеми української етнопедагогіки / за ред. проф. Р. П. Скульського. – Івано-Франківськ, 2001. – 220 с.

222. Українська мова : Енциклопедія. – К. : Вид-во “Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
223. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в лингвистике. – М. : Прогресс, 1960. – Вып. 1. – С. 135–168.
224. Усатенко Т. Тлумачення лексичного значення слова / Т. Усатенко // Початкова школа. – 1982. – № 2. – С. 57–61.
225. Успенский М. Совершенствование методов и приемов обучении русскому языку в национальной школе / М. Б. Успенский ; под ред. Н. М. Шанского. – М. : Педагогика, 1979. – 129 с.
226. Ушинский К. Избранные педагогические сочинения : в 2 т. / К. Ушинский. – М. : Педагогика, 1967. – Т. II. – 467 с.
227. Ушинский К. Родное слово / К. Д. Ушинский // Избр. пед. соч. : В 2 т. / К. Д. Ушинский – М., 1974. – Т. 1. – С. 145–159.
228. Ушинский К. О первоначальном преподавании русского языка / К. Д. Ушинский // Собр. соч. : В 11 т. – М., 1948. – Т.5. – С. 323–357.
229. Федик О. Мова як духовний адекват світу / О. Федик. – Л. : Місіонер, 2000. – 300 с.
230. Фесенко Л. Українська народна казка як засіб розвитку зв’язного монологічного мовлення у дітей дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 “Методика викладання (української мови)” / Л. І. Фесенко. – Одеса, 1994. – 17 с.
231. Філіпчук М. Етносимволіка мовних одиниць в українському обрядовому дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / М. В. Філіпчук. – К., 2007. – 23 с.
232. Форостюк Т. Активізація пізнавальної діяльності учнів 5-6 класів у процесі вивчення лексики й фразеології української мови : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.02 – теорія і методика навчання української мови / Форостюк Т. В. – Київ, 2000. – 206 с.
233. Фразеологічний словничок. 1–4 класи / уклад. Т. І. Крехно. – Х. : Ранок, 2010. – 96 с.
234. Химинець В. Інновації в початковій школі / В. Химинець, М. Кірик. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 312 с.
235. Химинець В. Інновації в сучасній школі / В. Химинець. – Ужгород, 2004. – 168 с.

236. Ходанич Л. Формування у молодших школярів уявлень про ментальне засобами поезії : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Л. П. Ходанич. – К., 2000. – 178 с.
237. Хом'як І. Взаємодія літературної мови діалектів / І. М. Хом'як // Дивослово. – 2000. – №10. – С. 12–14.
238. Хом'як І. Зв'язок у вивченні орфографії зі структурними рівнями української мови: навч.-методич. посібник / І. М. Хом'як. – Остріг: Вид-во Національного університету “Острозька академія”, 2011. – 124 с.
239. Хом'як І. Комунікативна компетентність українського філолога / І. М. Хом'як // Нова педагогічна думка: наук.-метод. журнал. – К., 2011. – №3. – С. 38–41.
240. Хом'як І. Орфографічна культура писемного мовлення / І. М. Хом'як // Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії: збірник наукових праць РДГУ. – Вип.18. – Рівне: РДГУ, 2010. – С. 240–243.
241. Хом'як І. Особистісно зорієнтований підхід до навчання правопису в інтерференційних умовах / І. М. Хом'як // Нова педагогічна думка: наук.-метод. журнал. – К., 2008. – № 4. – С. 205–208.
242. Хом'як І. Формування мовної особистості в білінгвальному середовищі / І. М. Хом'як // Вісник Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Серія “Педагогічні науки”. – Вип.22. – Ч.2. – Луганськ, 2010. – С. 138–144.
243. Хорошковська О. Розвиток мовлення молодших школярів : посіб. для вчителів / О. Хорошковська. – К. : Радянська школа, 1985. – 98 с.
244. Хорошковська О. Теоретичні основи відбору змісту мовного й мовленнєвого матеріалу у шкільному курсі української мови як державної у школах національних меншин України / О. Хорошковська // Початкова школа. – 2005. – № 7. – С. 31–35.
245. Чекіна О. Інтегровані уроки у початковій школі / О. Ю. Чекіна. – 2-ге вид. – Х. : Вид. група “Основа”, 2008. – 192 с.
246. Чекіна О. Рідна мова. Робота над словниковими словами у 1–4 класах : метод. рек. / О. Ю. Чекіна. – Харків : ТОРСІНГ Плюс, 2008. – 64 с.
247. Чепелюк Н. Збагачення словникового запасу учнів початкових класів дієслівними формами : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Н. І. Чепелюк. – Одеса, 2001. – 183 с.

248. Шкуратяна Н. Сучасна українська літературна мова : Модульний курс : навч. посіб. / Н. Шкуратяна, С. Шевчук. – К. : Вища шк., 2007. – 823 с.
249. Шляхова В. Українознавчі засади мовної освіти: монографія / В. Шляхова. – К. : НДГУ, 2009. – 118 с.
250. Штофф В. Моделирование и философия / В. А. Штофф. – М.: Наука, 1966. – 301 с.
251. Ющук І. Вступ до мовознавства : навч. посіб. / І. Ющук. – К. : Рута, 2000. – 128 с.
252. Якименко С. Українська мова : зб. вправ на народозн. основі / С. Якименко. – К. : Магістр-S, 1998. – 112 с.

Додаток А

Таблиця

Змістова наповнюваність програм етнокультурознавчою лексикою

Назва програми	Етнокультурознавча лексика				Всього слів
	Класи				
	1	2	3	4	
Українська мова (авт. М. Вашуленко, І. Гудзик, К. Пономарьова, О. Прищепа, В. Мартиненко)	мама, бабуся, дідусь, бджола, ворота, ганок, зозуля, лелека, фартух (9 слів)	ведмідь, дитина, жайворо- нок, заєць, ясен (5 слів)	айстра, криниця, пшениця (3 слова)	будь ласка, до побачення, фартух (3 слова)	20

<p>Образотворче мистецтво (авт. Л. Любарська, Л. Вовк)</p>	<p>бабуся, гарбуз, тополя, калина, соняшник, витинанка, хата, млин, криниця, глечик, свистунці, гопак,</p>	<p>хата, млин, тополя, айстра, калина, соняшник, Різдво, барильце, куманець, глечик, свищик, писанка, гопак, журавлі</p>	<p>айстри, калина, мак, соняшник, дуб, верба, лелеки, глечик, куманець, горщик, миска,макіта, гончар, вишивальниця, ткаля,</p>	<p>верба, соняшник, лелеки, мама, витинанка, хата (6 слів)</p>	<p>60</p>
--	--	--	--	--	-----------

Продовження таблиці

	<p>журавлі (13 слів)</p>	<p>(14 слів)</p>	<p>рушник, сорочка, спідниця, плахта, фартух, шаровари, кептар, бабуся, мама, храм, хата, Вербна неділя (27 слів)</p>		
--	--------------------------	------------------	---	--	--

Музика (авт. О. Ростовський, Л. Хлебникова та Р. Марченко)	колиско-ва, щедрівка, колядка, веснянки, бандура, сопілка, скрипка, цимбали, гопак, козачок, колиска, заєць, ведмедик, жайво-	Запорізька Січ, козаченьки, колискова, коломийка, щедрівка, колядка, козачок, гопак, ведмідь, заєць, журавель, зозуленька, соловей, жайворо-	хата, Січ, козак, гопак, хустина, заєць, ведмідь, соловей, колядка, щедрівка, веснянка, бабуся, Миколая, Йордан писанка льон, верба	колискова, щедрівка, колядка, коломийка, гопак, кобза, бандура, скрипка, цимбали, Запорізька Січ, козаки, кобзар, колиска, Меланка, зозуля,	79
--	---	--	---	---	----

Продовження таблиці

	ронок, бабуся, дід, матінка, калачі, хліб, гарбуз, калина, мак (22 слова)	нок, пшениця, льон, мак, верба, калина, Миколая, вишиванка, мати (22 слова)	(17 слів)	журавлі, жайворонк, верба (18 слів)	
--	---	---	-----------	-------------------------------------	--

Музика (авт. О. Лобова)	гопак, козачок, колиско- ва, щедрівка, колядка, веснянки, гарбуз, калина, заєць, ведмідь, дід, козаки, ластівка сопілка, бандура (15 слів)	зайчик, колискова, ведмедик, щедрівка, колядка, веснянки, журавель, жайворо- нок, соловей, калина, вишиванка, хліб, Різдво, дід (14 слів)	колискова, щедрівка, веснянка, колядка, Гімн, козак, кобзар, гопак, козачок, Січ, ведмідь, зозуля, сопілка (13 слів)	соловей, журавель, щедрівка, колядка, колискова, веснянки, гаївки, гопак, скрипаль, сопілка, Різдво, соловей, Богородиця (13 слів)	55
-------------------------	--	---	--	---	----

Продовження таблиці

<p>Трудове навчання (авт. В. Тищенко, В. Вдовченко, І. Веремійчик, Н. Котелянець)</p>	<p>витинанка, щедрівка, колядка, Різдво, герб, прапор, хата, писанка, шкрябанка, крашанка, Пасха, Великдень (12 слів)</p>	<p>вишивка, витинанка, рушник, льон, писанка, хата (6 слів)</p>	<p>витинанка, вишивка, Миколая, Різдво, млин, хата, веснянки, гаївки (8 слів)</p>	<p>верба, калина, барвінок, мак, хата, бандура, кобза, намисто, гердан, Різдво, Миколая, кутя, щедрівки, колядки, вишивка, ткацтво, рушник (17 слів)</p>	<p>43</p>
<p>Я І Україна (авт. Н. Бібік, Т. Байбара, Н. Коваль)</p>	<p>мама, тато, бабуся, дідусь, калина, верба, чорнобривці, мальви, звіробій,</p>	<p>мати, бабуся, герб, прапор, гімн (5 слів)</p>	<p>-</p>	<p>-</p>	<p>19</p>

Продовження таблиці

	хліб, Миколая, Різдво Христо- ве, Велик- день (14 слів)				
Я І Україна. Довкілля. (авт. В. Ільченко, К. Гуз)	ластівка (1 слово)	-	-	козаки, Запорізька Січ, храм (3 слова)	4
Всього:	86 слів	66 слів	68 слів	60 слів	

Змістова наповнюваність словників етнокультурознавчою лексикою

Назва словника, автор	Етнокультурознавча лексика				
	Етнолек- семи різних тематич- них груп	Слова- символи	Слова націо- нально- мовлен- нєвого етикету	Фразеоло- гізми, що вміщують етнолек- семи	Всього -го
Тлумачний словник для учнів 1-4 класів. Авт.-упор. Парфьонов М.Г., М'ястківський А.П.	70	1	-	-	71
Тлумачний словник з рідної мови та читання. Упор. Лесняк Н.В., Мельничайко О.І.	8	-	-	-	8
Зазирни у слово. Етимологічний словник учня. Авт. Тучапська Г.В. Голуб М.М.	2	-	-	-	2
Фразеологічний словничок. 1-4 класи. Уклад. Т.І.Крехно.				16	16
Словник багатозначної лексики. Авт. Каніщенко А.П.	6	-	-	-	6

Продовження таблиці

Словник мовних труднощів для учнів 1- 4 класів. Авт.-упор.	88	1	-	-	89
--	----	---	---	---	----

Воскресенська К.О. Воскресенська Н.О.					
Тематичний словник школяра. Авт. Прищеп К. С., Лук'яненко В. Г.	137	1	-	-	138

Додаток В

Анкета для вчителів

Прізвище, ім'я, по батькові _____

Школа _____

Клас _____

Дата анкетування _____

1. Що Ви розумієте під поняттям “етнокультурознавча лексика”?

2. “Що означають слова: “аршин”, “байдак”, “барило”, “ворина”, “коровай”, “решето”?

3. Чи проводите Ви роботу над збагаченням мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою?

4. При вивченні яких навчальних предметів варто здійснювати роботу над вивченням етнокультурознавчої лексики?

5. Якими методами та прийомами Ви користуєтесь у роботі над збагаченням словника учнів етнолексемами?

6. Яку літературу Ви використовуєте у збагаченні словника учнів етнокультурознавчою лексикою?

7. Чи задовільняють Вас чинні підручники у роботі над вивченням лексики етнокультурознавчого змісту?

8. Для чого, на Вашу думку, варто ознайомлювати учнів із етнокультурознавчою лексикою?

Додаток Д

Тематичні групи етнокультурознавчої лексики:

1. Слова з історії українського народу.
2. Посуд.
3. Предмети державної атрибутики.
4. Рослини.
5. Тварини, птахи.
6. Християнські свята.
7. Українські національні страви та напої.

8. Сім'я, родина.
9. Традиції та обряди українського народу.
10. Народні іграшки.
11. Предмети побуту українського народу.
12. Ремесла українців.
13. Український національний одяг, взуття, прикраси.
14. Будівлі та їх частини.
15. Міфічні істоти.
16. Музичні інструменти та виконавці.
17. Народні ігри й танці.
18. Календарно-обрядові пісні українського народу.

Додаток Е

Словник-мінімум етнокультурознавчої міжпредметної лексики

Навчальний предмет – рідна мова

Слова з історії українського народу

Байдак – старовинний великий човен, на якому плавали козаки.

Байрак – яр, порослий лісом.

Булава – палиця з кулястим металевим або дерев'яним потовщенням на кінці, оздоблена коштовним камінням.

Бунчук – схожа на булаву довга палиця до двох метрів з маленькою кулькою на кінці та прикрасою.

Гайдамака – народний повстанець.

Герць – окремі сутички, поєдинки українських козаків з ворогами перед боєм.

Гетьман – найвищий старшина козацького війська Запорізької Січі.

Джура – зброєносець, помічник у козацької старшини.

Клейноди – відзнаки і атрибути влади української козацької старшини: булава, бунчук, прапор, корогви, печать.

Козак – вільна людина, яка тікала на південні землі України і брала участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників.

Корогва – бойовий військовий прапор.

Курінний – отаман, особа, яка очолювала курінь.

Курінь – помешкання козаків.

Січ – центр запорозького козацтва.

Сотник – особа, яка очолювала сотню у Гетьманщині.

Хорунжий – особа, що зберігала й носила прапор війська запорізького – корогву.

Шабля – зброя у козаків.

Чумак – історична українська назва продавця солі.

Посуд

Барило (барильце) – старовинна невелика посудина для води, вина з двома днищами та опуклими стінками, стягнутими обручами.

Ваза – посудина витонченої форми, з мальовничими прикрасами, виготовлена із глини, фарфору, каменю або металу.

Глек (гличик) – висока, кругла, переважно глиняна посудина, злегка розширена у нижній частині.

Горщик – гончарний виріб з глини, у якому здавна варили їжу.

Дзбан – глекоподібний глиняний, дерев'яний або металевий посуд для води, молока, квасу.

Діжа – низька широка дерев'яна або глиняна посудина, в якій готують тісто на хліб.

Келих – тонкостінний скляний посуд для вживання напоїв, здебільшого алкогольних.

Ківш – кругла відкрита посудина з ручкою для зачерпування води.

Куманець – святковий, декоративний, ритуальний посуд, каблучкоподібної форми, з отвором посередині, на високій ніжці, з ручкою і носиком.

Кухоль – товстостінний глиняний або скляний посуд з ручкою для вживання напоїв (молока, меду, пива).

Ложка – предмет столового прибору, яким набирають рідку або розсипчасту страву.

Макітра – вид старовинного посуду великого розміру для перетирання маку макогоном.

Макогін – спеціальне дерев'яне начиння у вигляді невеличкої булави для перетирання різноманітних продуктів харчування чи маку.

Миска – посудина у вигляді широкої чашки, глибокої тарілки, в якій подають страву до столу.

Ступа – пристрій для подрібнення зерна.

Цебер – велика дерев'яна посудина, яка нагадує велике відро.

Предмети державної атрибутики

Герб – символічний знак держави, міста чи окремого роду.

Прапор – символ державності. В Україні синьо-жовтий прапор: жовтий – колір сонця, ниви; синій – неба, води.

Тризуб – один з найдавніших гербів княжої України, Герб сучасної Української держави.

Навчальний предмет – курс “Я і Україна”

Рослини

Азалія – південна гірська рослина з великими квітами різного забарвлення.

Айстра – трав'яниста декоративна рослина з великими квітами різного забарвлення; використовується у медицині; цвіте у серпні-вересні.

Барвінок – трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і яскраво-блакитними квітами.

Безсмертник – рослинка із сухими квіточками, народний символ вічності.

Береза – лісове білокоре дерево з тоненьким довгим гіллям і серцевидним листям.

Бузина – кущ або невисоке дерево із сірою корою та жовтуватими-білими квітами.

Верба (вербиця, вербичка, вербонька, вербка) – дерево або кущ з гнучким гіллям, продовгуватими вузькими листками і зібраними в сережки квітками.

Вереск – низький, гіллястий напівчагарник, з дрібним листям, заввишки близько 0,5 м.

Волошка =блават – польова трав'яниста рослина із синіми квітками, що росте переважно серед ярих і озимих культур.

Гарбуз – городня рослина з великими круглими жовто-оранжевими плодами, схожими на кавун.

Горицвіт – весняна рослина з великими жовтими квітками.

Деревій – трав'яниста запашна рослина, яка росте на луках, біля доріг по всій Україні.

Дзвоник – рослина висотою 30-80 см, з повзучим кореневищем і прямостоячим стеблом, вкритим вузькими ланцетними і лінійними листками.

Дуб – багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями.

Дурман – однорічна трав'яниста отруйна рослина з білими квітками, які мають неприємний, запаморочливий запах.

Євшан-зілля – степовий, запашний полин, символ туги за батьківщиною.

Жалива (кропива) – трав'яниста рослина, стебло та листя якої вкриті жалкими волосками.

Живокіст – багаторічна трав'яниста рослина, яка цвіте жовтими та синіми квітками і яку використовують при лікуванні переломів.

Жоржина – трав'яниста декоративна рослина, що цвіте великими різнобарвними квітами.

Журавлина – вічнозелена кущова рослина з тонкими нитчастими гілками, що дає червоні їстівні плоди.

Звіробій – трав'яниста рослина з густими багатоквітковими суцвіттями жовтого кольору, використовується як лікувальний засіб.

Калина – кущова рослина, що має білі квіти й червоні кисло-гіркі ягоди.

Клен – дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами.

Конвалія – багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте дрібними білими квітами, схожими на дзвіночки.

Коноплі – однорічна трав'яниста рослина, зі стебел якої виготовляють прядиво, а з насіння – олію.

Лавр – рід вічнозелених рослин, дерев або чагарників.

Лілея – рослина із прямим стеблом і великими, форми дзвона, білими або яскраво забарвленими квітками; вирощується як декоративна.

Любисток – багаторічна ароматична трав'яниста рослина, корені і листя якої використовуються в народній медицині.

Льон – трав'яниста рослина, із стебел якої добувають волокно, а з зерен – олію.

Мак – трав'яниста рослина з довгим стеблом і великими квітами (переважно червоного кольору), що дає кулястий плід, наповнений дрібним насінням.

Мальва – багаторічна декоративна рослина з високим стеблом і великими яскравими різнокольоровими квітами.

Меліса – багаторічна трав'яниста рослина заввишки до 50-120 см.

Первоцвіт – багаторічна трав'яниста рослина, що цвіте жовтими квітками.

Півонія – велика, одиночна квітка білого, жовтого, рожевого і червоного кольорів з відтінками.

Полин – трав'яниста або напівкущова рослина з міцним запахом і гірка на смак.

Пролісок – трав'яниста рослина з блакитними або синіми, рідше фіолетовими або білими квітами, провісник весни.

Просо – це бур'ян або трава, якою годують худобу.

Пшениця – рослина, із зерна якої виготовляють борошно, крупу.

Ромашка – трав'яниста рослина з білими тонкими пелюстками і жовтою серединкою.

Ружа – народнопоетична назва троянди, символ дівочої краси.

Рута – квітка, пов'язана з українським святом Івана Купала.

Сон-трава – лікарська рослина з великими ліловими квітами, які за народними повір'ями мають чаклунську силу.

Соняшник – рослина з грубим стеблом і великою жовтою квіткою.

Терен – колючий кущ або дерево, що дає темно-сині їстівні плоди.

Тополя – дерево родини вербових із високим прямим стовбуром, гладенькими листками різної форми та квітками у вигляді повислих сережок.

Фіалка – квіточка фіолетового кольору, що символізує радість.

Чорнобривці – трав'яниста рослина із запашними квітами жовтого, жовто-коричневого та жовтогарячого кольорів, що символізують рідну домівку.

Ясен – дерево, що символізує стрункого козака.

Тварини, птахи

Ведмідь – велика хижа тварина з незграбним масивним тілом, покрита густою шерстю.

Вивірка – невеличкий лісовий гризун, що живе на деревах і гризе горішки.

Вівця – свійська тварина з роду баранів.

Віл – самець великої рогатої худоби.

Вовк – хижак, що добуває їжу самостійно активним пошуком та переслідуванням жертв.

Гава – ворона.

Голуб – птах, що є символом Божого Духа.

Горлиця – лісовий птах, менший від голуба, дикий голуб.

Грак – чорний птах, схожий на ворону.

Жайворонок – степова співуча пташка з сірим пір'ям, вісник весни.

Журавель – великий перелітний птах з довгими ногами та шиєю і прямим гострим дзьобом, живе по лісових і степових болотах.

Засць – невелике полохливе звірятко з куцим хвостом.

Зозуля – пташка, яка не висиджує яйця, а підкладає їх в чужі гнізда.

Коза – свійська рогата тварина.

Ластівка – пташка з вузькими чорними гострими крилами, провісниця весни.

Лебідь – великий перелітний дикий водоплавний птах з довгою, красиво вигнутою шиєю і білим (рідше чорним) пір'ям.

Лелека – птах з прямим гострим дзьобом та довгими ногами, схожий до журавля, що за легендою приносить дітей у сім'ю.

Орел – великий хижий птах, що водиться в горах або степах різних частин світу, зокрема і в Україні.

Сокіл – хижий птах з міцним гачкуватим дзьобом, кривими кігтями і довгими гострими крильми.

Соловей – птах сірого кольору, який гарно співає.

Християнські свята

Зима

Введення (4 грудня) – день, коли Діву Марію вводили в Єрусалимський храм для посвячення її Богові. Здавна цей день пов'язували з початком зими.

Великомучениці Катерини (6 грудня) – день святої Катерини, з яким у народному побуті пов'язані молодіжні зібрання й ворожіння. З цим днем пов'язаний стародавній обряд закликання Долі.

Андрія Первозванного (13 грудня) – день одного з апостолів Андрія, який першим покликаний Ісусом Христом у коло його учнів. На Андрія дівчата ворожать, заставляють хлопців їсти калиту.

Святого Миколая (19 грудня) – за церковним календарем, день Святого Миколи Чудотворця, коли в ночі з 18 на 19 грудня він розносить подарунки всім дітям.

Свят-вечір (6 січня) – переддень (надвечір'я) Різдва Христового. Господиня запалювала в печі дванадцять полін і готувала дванадцять пісних страв – Святу вечерю (узвар, варені горох та квасоля, смажена капуста, риба, вареники, картопля, гриби, каша гречана з конопляним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком та кутя з товченої пшениці).

Різдво (7 січня) – християнське свято народження Ісуса Христа, одне з найголовніших свят у році. За Біблією, саме цього дня Діва Марія народила свого сина у хліві і сповила у яслах.

Меланки (13 січня) – церковне свято преподобної Меланії. В цей день гадають, хлопців переодягають на дівчину – “Меланку”, “діда”, “козу” і ходять понад вечір від хати до хати вітати з наступаючим Новим роком.

Василія (14 січня) – за церковним календарем, перший день Нового року, пов'язаний з народним обрядом “посівання”, коли гурт хлопців ішов по хатах із зернами пшениці, жита, ячменю, вівса, гороху; зерно посипали по хат і виголошували: “На щастя, на здоров'я, на Новий рік, щоб родило краще як торік”.

Голодна кутя (другий Свят-вечір) (18 січня) – кутя, що припадає на вечір перед Богоявленням (Водохрещами) або на другий Святвечір. Цілий день постять і на вечерю подають теж тільки пісні страви: смажену рибу, вареники з капустою, гречані млинці на олії, кутю та узвар. Після вечері діти “проганяють кутю”, проговорюючи: “Тікай, кутя, із покуття, А узвар – іди на базар, Паляниці, лишайтєся на полиці”.

Водохрещення або Богоявлення (19 січня) – день, коли відбулось хрещення Ісуса Христа на річці Йордан.

Іоана Хрестителя (20 січня) – день святого пророка, котрий хрестив Ісуса Христа. Відомий як охоронець бджільництва, як проповідник християнства.

Стрічення (15 лютого) – християнське календарне свято на честь принесення Дівою Марією немовляти Ісуса Христа в Єрусалимський храм на 40-й день після його народження й стрічення отця Семеона з Божим дитям.

Вважалося, що саме цього дня змагаються весна із зимою за право господарювати.

Весна

Благовіщення (7 квітня) – одне з християнських свят, яке присвячене біблійній події, коли архангел Гавриїл сповістив Діві Марії про те, що вона стане Божою матір'ю. Кажуть, як проведеш цей день, так і проведеш цілий рік.

Вербна неділя – день, коли освячують вербову лозу і кажуть: “Верба б’є – не заб’є, за тиждень - Великдень”.

Великдень – Пасха, Воскресіння Господа Ісуса Христа, одне з найбільших свят після Різдва. Завжди святкується в неділю. Люди цього дня йдуть до церкви з кошиками і освячують пасху, крашанки, писанки, дряпанки, сир та інші страви.

Літо

Трійця – релігійне свято, що означає триєдине божество, у якому поєднуються Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий.

Маковій (14 серпня) – церковне свято мучеників Маккавеїв; свято Першого Спаса, коли святити воду, осінні квіти, різне зілля, вінки з жита, мак. Засушені квіти зберігали до Благовіщення, коли дівчата вплітали їх у коси, - “щоб волосся не випадало”.

Спаса (19 серпня) – християнське свято, коли до церкви несуть святити фрукти і квіти. Таке освячення символізує розквіт і плодючість усього створеного у безкінечному царстві життя.

Успіння пресвятої Богородиці (21 серпня) – народження Пресвятої Богородиці.

Осінь

Головосіки (11 вересня) – християнське календарне свято всічення голови Пророка Івана Предтечі (Хреститиля). За народним звичаєм, у цей день не беруть у руки ножа, сокири, хліб ламають руками, не ріжуть нічого, що нагадує голову.

Вознесіння (27 вересня) – свято, яке відзначають на 40 день після Пасхи, день вознесіння Христа на небо.

Покрова (14 жовтня) – свято матері Божої – покровительки всіх християн та весілля, тому кажуть: “Прийде Покров – дівці голову покриє”. У церкві на Січі у козаків був напис: “Покрий нас чесним своїм покровом і ізбави нас от усякого зла”.

Українські національні страви та напої

Балабушка – обрядові коржики або булочки, які дівчата використовували для ворожіння під свято Андрія.

Бануш – старовинна українська страва – зварене на сметані кукурудзяне борошно.

Бараболя – картопля.

Борщ – національна рідка страва, що вариться з посічених столових буряків, капусти, картоплі та приправ.

Бринза – солоний сир.

Вареники – невеликі варені вироби, зліплені з прісного тіста і начинені сиром, ягодами, маком, капустою, картоплею.

Галушки – традиційна українська страва у вигляді різаних шматочків прісного тіста, зварених на воді або молоці.

Голубці – поширена українська друга страва, яка готується з листя свіжої чи кислої капусти та начинки з м’яса, рису чи гречки.

Деруни – млинці з тертої картоплі.

Калач – білий хліб особливої форми, випечений із крученого й переплетеного тіста; ознака достатку, небуденності.

Калита – помащений медом ритуальний корж з отвором посередині, який використовують для ворожіння у день святого Андрія.

Капусняк – заправний овочевий суп з квашеної капусти.

Книш – вид білого хліба із загорнутими всередину краями та змазаного салом або олією.

Коровай – великий круглий хліб, який зазвичай випікають на весілля.

Кров'янка – свинні кишки, спеціально підготовлені та оброблені, начинені фаршем з гречки чи рису.

Кутя – обрядова страва, що подається на стіл у переддень Різдва Христового – Святий вечір - серед інших дванадцяти страв.

Маківник – коржик з маком та медом.

Медяник – медовий коржик, який дарують щедрувальникам.

Паляниця – хлібина, переважно з пшеничного борошна.

Пампушки – невеличкі круглі булочки з житнього, пшеничного, гречаного чи змішаного борошна, а також з солодкою начинкою, посипані цукровою пудрою.

Паска – солодкий високий хліб, що випікається на Великдень.

Перепічка – поколотий у багатьох місцях корж.

Рогалик – назва булочки у формі ріжка.

Сало – тваринний підшкірний жир, найчастіше свинячий.

Солянка – страва, зварена на м'ясному, грибному чи рибному росолі з різноманітними м'ясними і рибними продуктами, свіжими або сушеними грибами.

Узвар – солодкий відвар із сушених фруктів, що готувався напередодні церковних свят – Різдва і Хрещення – як обрядова страва.

Хліб – харчовий продукт, що випікається з борошна.

Юшка – суп із м'ясом, картоплею, рибою чи грибами.

Сім'я, родина

Баба (бабуся, бабця) – мати батька або матері.

Дитя – маленька дівчинка або маленький хлопчик.

Дід (дідусь) – батьків або материн батько.

Дружина – жінка чоловіка у подружжі.

Мати – жінка стосовно дитини, яку вона народила.

Немовлятко – новонароджене дитя.

Отець – батько.

Пеленчатко – дитина, яку ще вповивають у пеленки.

Рідня – чийсь родичі, близькі або далекі.

Сват – у весільному обряді це староста.

Чадо – діти.

Навчальний предмет – трудове навчання

Традиції та обряди українського народу

Витинанка – вид українського народного мистецтва (вирізання з паперу серветок, фіранок).

Вишиванка – назва традиційної української вишитої кольоровими нитками сорочки.

Вишивка – один із видів народного декоративного мистецтва українців; орнаментальне або сюжетне зображення на тканині, шкірі, виконане різними ручними або машинними швами.

Вінчання – церковний шлюб, одне з таїнств – союз чоловіка та жінки, освячений церквою.

Віншування – урочисте поздоровлення, вітання.

Галунка – ритуальне пофарбоване куряче варене яйце, призначене для Великодніх свят.

Гончарство – традиційне ремесло, керамічна технологія виготовлення гончарних виробів з випаленої гончарної глини: посуду, кахлів, іграшок, прикрас, сувенірів.

Дряпанка – великоднє яйце, розписане способом дряпання.

Заручини – передвесільний народний обряд, за яким дівчина і хлопець, що мають намір одружитися, дістають батьківське благословення.

Крапанка – великоднє яйце, розписане способом нанесення на нього різнокольорових крапанок.

Крашанка – те саме, що галунка.

Писанка – яйце декороване з традиційними символами, які намальовані за допомогою воску й барвників.

Писанкарство – діяльність, розписування писанок.

Шкрябанка – те саме, що дряпанка.

Народні іграшки

Дзижчалки – народні забавлянки для діток.

Свищик – народна іграшка, музичний інструмент.

Торохтілка – народна іграшка з дерева, яка нагадує сопілку і має всередині камінці.

Тріскачки – іграшка, музичний інструмент, дерев'яне коліщатко із зубцями на металевому стержні з ручкою.

Фуркало – дитяча іграшка, що виготовлялися із невеличких дерев'яних паличок, пластинок чи свинячих кісточок, які закріплювались на нитці.

Предмети побуту українського народу

Батіг – прикріплений до держака мотузок або ремінець, яким поганяють тварин.

Веретено – старовинне ручне знаряддя для прядіння у вигляді тонкої палички з видовженими загостреними кінцями і потовщенням посередині.

Ви́ла – сільськогосподарське знаряддя з кількома довгими ріжками на держаку.

Ві́з – засіб пересування на чотирьох колесах, запряжений кінями або волами здебільшого для перевезення вантажів.

Дідух – сніп із соломи або сіна, що ставлять на Святвечір під образами.

Ікона – живописне, мозаїчне або рельєфне зображення Ісуса Христа, Богородиці, святих і подій Святого Письма.

Жорно – старовинний ручний млин для розмелювання в домашніх умовах зерна.

Коли́ска – невеличке ліжечко для спання і колисання дитини.

Коромисло – дугоподібна дерев'яна палиця для ручного перенесення вантажу, часто використовується для перенесення двох відер води на плечі.

Коцюба – металеве знаряддя для перемішування палива у печі і вигрібання з неї жару, попелу.

Кочерга – те саме, що і коцюба.

– глибоко викопана й обкладена камінням від обвалів яма для добування води.

Лава – дошка на стояках, на яку сідають, кладуть або ставлять що-небудь.

Ліжник – домоткана вовняна ковдра, яка служить для покривання ліжка, а у старій селянській хаті – підлоги.

Міх – зшита з шматка грубої тканини торба для зберігання і перевезення сипких речей.

Млин – споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітру, води чи пари.

Мотовило – старовинне знаряддя для змотування пряжі чи шовку.

Налавники – довгі вузькі килими з поперечним або поздовжнім орнаментом.

Ночви – довгаста посудина з розширеними до верху стінками, призначена для прання, купання тощо.

Обрус – шматок полотна, скатертина.

Перевесло – джгут із скрученої соломи для перев'язування снопів.

Плуг – сільськогосподарське знаряддя з широким металевим диском для орання землі.

Пряжа – безперервна тонка нитка з скручених між собою коротких натуральних або хімічних волокон; продукт прядіння.

Решето – господарська річ у вигляді дерев'яного обода з натягнутою з одного боку дірчастою сіткою для просіювання чого-небудь.

Рушник – довгастий шматок тканини для витирання обличчя, тіла, посуду або шматок тканини з вишиваним або тканим орнаментом, що використовується для оздоблення житла.

Рядно – старовинне простирадло або покривало.

Скрина – великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів, сімейних реліквій.

Соха – знаряддя для орання землі.

Цип – старовинне ручне знаряддя для молотьби.

Ремесла українців

Гончарство – традиційне українське ремесло, виробництво глиняних виробів (посуду, кахлів, іграшок, скульптур).

Килимарство – ремесло, виготовлення килимів.

Ковальство – обробка металу куванням.

Ткацтво – виготовлення тканин на ткацькому верстаті.

Навчальний предмет – образотворче мистецтво

Український національний одяг, взуття, прикраси

Вишиванка – традиційна українська вишита сорочка.

Гачі – чоловічі штани особливого покрою з міцного шерстяного сукна.

Гердан – шийна бісерна прикраса у вигляді вузької стрічки, виготовлена з різнокольорових намистин.

Дукати – золоті монети, які використовувались як прикраса.

Жупан – старовинний верхній чоловічий або жіночий одяг до п'ят з дорогих тканин, оздоблений хутром.

Запаска – народний жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки.

Згарда – гуцульська шийна прикраса релігійного характеру.

Кептар – хутряна безрукавка населення Карпат та Прикарпаття.

Кирея – довгий жіночий одяг до п'ят, зроблений зі шкіри чи вовни, без рукавів, схожий на плащ.

Китайка – щільна, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю. Її носили козаки.

Кожух – довга шуба з великим коміром, пошита з овечої шкіри.

Корсетка – вид традиційного для українців жіночого верхнього одягу, безрукавка, пошита до талії з кольорової тканини.

Кресаня – чорний капелюх у гуцулів з узором.

Кунтуш – верхній жіночий і чоловічий одяг з відрізною приталеною спинкою та малими зборками і дирками на рукавах.

Кучма – висока бараняча шапка.

Личаки – взуття, сплетене з кори дерев.

Намисто – найстарша й найпоширеніша з жіночих нашийних прикрас на всій території України.

Онуці – переважно прямокутний шмат тканини, що обмотується спеціальним способом навкруг ноги, призначений для носіння постолів, валянок чи чобіт.

Очіпок – обов'язковий головний убір заміжніх жінок у стародавній Україні.

Плахта – частина жіночого українського національного костюма, схожа на спідницю, зроблена із двох зшитих полотнищ.

Постоли – взуття, виготовлене зі шкіри.

Сап'яни – кольорові шкіряні чоботи.

Свита – старовинний одяг, виготовлений із грубого сукна.

Спідниця – нижня частина різних видів жіночого вбрання.

Фартух – жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, який одягають наперед.

Хустка – шматок тканини або в'язаний трикотажний виріб, переважно квадратний, який пов'язують на голову, шию, накидають на плечі.

Чуні – різновид постолів, личаків.

Шаровари – широкі штани особливого крою, які заправляють у штани.

Будівлі та їх частини

Віконниця – нижня частина вікна.

Ворота – в'їзд на подвір'я до господарства; брама.

Ганок – прибудова з майданчиком і східцями, а подекуди з покрівлею при вході в хату.

Клуна – стодола, будівля для зберігання снопів, сіна.

Ковчег – корабель, який збудував Ной за Божою вказівкою.

Колиба – тимчасове житло лісорубів та пастухів.

Комора – колись – це окрема будівля для зберігання урожаю – зерна, тепер – це приміщення у житловому будинку, де зберігають продукти харчування.

Мисник – полиця для посуду.

Млин – споруда, що розмелює зерно на борошно за допомогою вітру, води.

Ослін – коротка переносна кімнатна лава для сидіння.

Перелаз – паркан, огорожа біля хати.

Підпиччя – заглибина під піччю, куди складають хатнє начиння.

Піч – споруда з цегли, каменю або металу, призначена для опалення приміщення, випікання хліба та інших борошняних виробів, варіння страв, напоїв.

Призьба – невисокий переважно земляний насип вздовж стіни хати знадвору, місце для сидіння.

Світлиця – чиста, світла, парадна кімната у хаті.

Стріха – нижній край покрівлі, що звисає над стіною сільської хати.

Тин – огорожа, паркан.

Хата – традиційне українське житло.

Храм – будівля, присвячена Богу і призначена для Богослужінь.

Міфічні істоти

Відьма – жінка-чаклунка, яка завдає людям шкоди.

Вій – міфологічний образ, який найчастіше постає в образі старезного діда з густими й довгими бровами та віями, через які нічого не бачить.

Вовкулака – людина, здатна обертатися вовком або зачаклована в цього звіра.

Водяник – демонологічний образ стародавніх повір'їв, що уособлював різновид нечистої сили і жив у воді.

Домовик – це персонаж міфології українців, істота, що опікується, допомагаючи а іноді шкодячи життю усієї родини, яка живе в одній хаті.

Лісовик – міфологічний образ, що уособлював небезпеку, яка підстерігає людину в лісі.

Мавки – дівчата, які допомагали лісовику слідкувати за порядком.

Польовик – один із різновидів нечистої сили, створеної чортом, який господарює в полі.

Русалка – водяна істота у образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами і риб'ячим хвостом.

Чугайстер – веселий, життєрадісний, оброслий чорною або білою шерстю лісовик із блакитними очима.

Навчальний предмет – музика

Музичні інструменти та виконавці

Бандура – національний струнний музичний інструмент.

Басоля – український народний смичковий музичний інструмент, нагадує віолончель, має 4 струни.

Дзвони – ударний сигнальний підвісний інструмент із сталі чи бронзи у вигляді порожнистої, зрізаної знизу груші.

Кобза – старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент, схожий до бандури.

Кобзар – український народний співець, що супроводить свій спів грою на кобзі чи бандурі.

Ліра – струнний щипковий музичний інструмент, що має плоский корпус округлої форми і 7 - 11 струн.

Лірник – народний співець і музикант, який супроводжує свій спів грою на лірі.

Скрипка – струнний музичний смичковий інструмент, що має чотири струни.

Сопілка – народний духовий музичний інструмент із дерева, що має форму порожнистої трубки з отворами.

Трембіта – гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів.

Флейта – духовий музичний інструмент, схожий на сопілку, але більший за розміром.

Флояра – басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині.

Цимбали – струнний музичний інструмент, що складається з дерев'яного корпусу, прямокутної чи трапецієвидної форми з натягнутими над ним струнами.

Народні ігри й танці

Гонак – традиційний український народний танець запорозького походження.

Гуцулка – український народний танець, в музичному відношенні є варіантом коломийки.

Козачок – український масовий танець швидкого темпу.

Коломийка – гуцульський масовий народний танець.

Подоляночка – дитяча гра-танець, під час якого діти, танцюючи, промовляють слова до дівчинки-подоляночки.

Календарно-обрядові пісні українського народу

Весільна пісня – пісня, яку співають на весіллі молодят.

Веснянки – назва старовинних слов'янських обрядових пісень, пов'язаних з початком весни і наближенням весняних польових робіт.

Гайвки – назва пісень, які співають на Великдень біля церкви.

Голосіння – пісня, яку виконують у зв'язку з майбутньою розлукою – під час весілля, провідів до війська, хвороби, але переважно під час похоронного та поминального обрядів.

Дума – пісня про життя козаків.

Коломийка – гуцульська співаночка.

Колискова – пісня, яку мама співає немовляті.

Колядки – величальні обрядові пісні зимового циклу, які співають на Великдень.

Купальська пісня – пісня, яку співають дівчата на Івана Купала.

Щедрівки – величальні українські народні обрядові пісні, що виконуються під Новий рік і під Йордан у Щедрий Вечір.

Додаток К

Словник слів-символів

Айстра – символ чистого і ніжного кохання, а, як осіння квітка, символізує пізнє або останнє кохання.

Баран – символ впертості.

Барвінок – символ життя і безсмертя людської душі; символ першого кохання.

Булава – символ чоловічої мужності, сили.

Бунчук – символ влади.

Верба – символ України; символ покори слухняності; символ журби.

Вітер – символ неспокою, волелюбства, швидкоплинності.

Волошка – символ молодості, скромності, простоти, доброти.

Гарбуз – символ відмови.

Голгофа – символ страждання, випробування.

Голуб – символ миру, спокою.

Горлиця – символ жінки, що тужить і сумує.

Дуб – символ чоловічої краси та сили.

Жайворонок – символ єдності Землі й Неба; хліборобського поля і небесної блакиті.

Земля – символ годувальниці, надії на порятунок у скрутну годину.

Зозуля – символ суму, вдівства, безтурботності, нелюбові до своїх дітей.

Калина – символ красивої здорової дівчини.

Козак – символ відваги, щирості, слави, відчайдушності, волелюбства.

Ластівка – символ весни, материнства, рідної домівки.

Лебідка – символ кохання, вірності.

Лелека – символ добра, щастя, затишку у домі.

Лисиця – символ хитрості.

Лілея – символ краси, квітка Матері Божої.

Мак – символ пишноти, розкоші, дівочої краси, молодості.

Мальва – символ любові до рідної землі, до свого народу, до батьківської хати.

Мати – символ злагоди, рідного краю, родини, ніжності та любові.

Орел – символ гордості, надійності, мужності.

Ромашка – символ традиційного душевного, любовного вибору за принципом “любить – не любить”.

Рута – символ благодаті, очищення від злих духів.

Рушник – символ рідної домівки та рідної землі.

Собака – символ дружби.

Сова – символ мудрості.

Соловей – символізує досконалість співу; символ радощів, молодості.

Сокіл – символ могутності, високого злету, козацької вдачі.

Соняшник – символ сонця, врожаю, спокою, краси, добра.

Свиня – символ неохайності, зажерливості, зухвалості.

Тополя – символ жіночої краси.

Хата – символ Батьківщини.

Хліб – символ життя, добробуту, щастя.

Ягня – символ покірності.

Яйце (писанка, крашанка, галунка) – символ життя.

Додаток Л

Формули українського мовленнєвого етикету

Слова вітання: Доброго ранку! Добридень! Здрастуйте! Вітаю! Здоровенькі були! Моє Вам вітання! Моє Вам шанування! Як поживаєте? З приїздом Вас! Щире вітання! Христос Воскрес! Воістину воскрес! Христос ся рождає! Славимо Христа! Христос хрестився! У річці Йордані! Слава Ісусу Христу! Слава Господу Богу! Слава навіки Богу! Здоров'єчка доброго! Дай Боже здоров'я! Щасти доле!

Слова побажання: Веселих Вам (тобі) свят. Вітаю Вас! (тебе). Хай щастить. Будьте здорові! Зичу Вам (тобі). Поздоровляю Вас! Зі святом Вас! Щасливих Вам свят!

Слова звертання: Магусю! Ненько! Тагусю. Бабуню, бабцю! Дорогі друзі! Добродію! Шановний (шановна ...).

Слова прохання: Будьте ласкаві ... Прошу Вас ... Будьте люб 'язні ... Чи не могли б Ви ... Я хочу попросити вас про послугу ... Скажіть, будь ласка ... Маю до

Вас прохання ... Якщо Ваша ласка ... Дозвольте Вас потурбувати ... Якщо Вам не важко ... Дозвольте ...

Слова подяки: Дякую! Красно дякую! Сердечне спасибі! Щиро дякую! Дозвольте подякувати Вам. Висловлюю Вам свою вдячність. Безмежно Вам вдячний. Прийміть мою щирю вдячність! Дуже вдячний за Вашу турботу. Дякую Вам від щирого серця! Велике спасибі! Безмежно вдячний. Це дуже люб'язно з Вашого боку!).

Слова відповіді на подяку: Прошу! Будь ласка! Нема за що. Спасибі і Вам! Ну що Ви! Це було неважко! Звертайтеся, коли потрібно, ще. Радий був допомогти! Завжди готовий допомогти!

Слова вибачення: Даруйте мені! Простіть. Перепрошую Вас ... Не ображайтесь! Прошу вибачення ... Ще раз перепрошую за цю прикрість ... Шкодую, що ... Вибачте, будь-ласка.

Слова прощання: До побачення! До завтра! Усього найкращого! Успіхів Вам! До скорої зустрічі! На добраніч! На все добре! Щастя вам! Щасливо! Щасливої дороги! Бувайте здорові! Прощайте! На добраніч! Вибачте, мені вже пора! Передавайте мої щирі вітання! Бажаю вам усього доброго!

Слова відмови: Ні, дякую. Дякую, але я не можу ... Дуже шкода, але змушений відмовити ... Шкодую, але ні.. На жаль, ні.

Слова підтвердження (Звичайно! Безперечно. З приємністю. Чудово! Домовились. Я згоден (згодна). Я не заперечую. Гарзд! Безумовно. Звичайно. Саме так. З приємністю. Ви праві. Авжеж.).

Додаток М

Пам'ятка для дітей “Як правильно користуватися словником”

1. Перед тобою – словничок, у якому знаходяться українознавчі слова.
2. Слова розміщені по предметах, які ти вивчаєш у школі.
3. Зліва подається слово, через тире – його значення.

Додаток Н

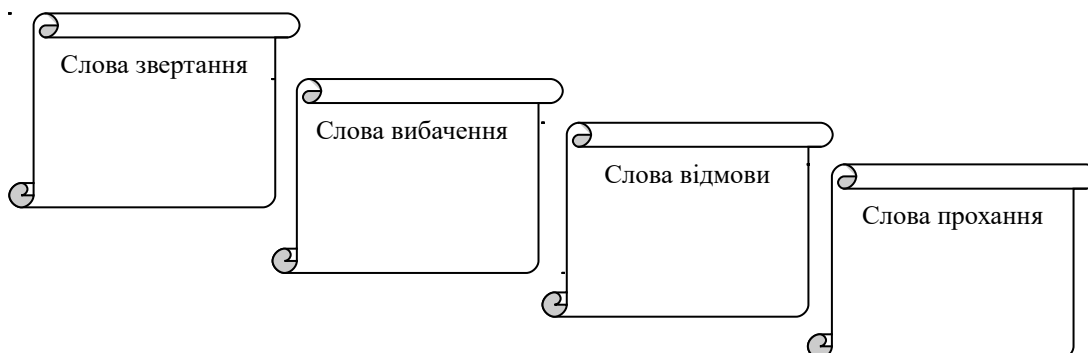
Матеріали до завдань констатувального експерименту

Критерій: когнітивно-номінативний

Показник: обізнаність із формулами українського мовленнєвого етикету.

Завдання “Чи ввічливий ти українець?”.

Листи-грамоти

Показник: обізнаність з українськими народними приказками, прислів'ями, скоромовками, фразеологізмами.

Завдання “Фразеологізми”.

Намистинки до фразеологізмів

1.
2. Покласти зуби на мисник.
3. Волам хвости крутити.
4. Не виносити сміття з хати.

5. Ні на печі ні на лавці.
6. Не моє просо, не мої горобці.
7. Готувати рушники до скрині.
8. Давати печеного гарбуза.
9. На дві коцюби.
10. Як собаці на перелазі.

Критерій: когнітивно-пояснювальний

Показник: розуміння дефініцій етнолексем українського мовлення.

Завдання “Як жили козаки”.

Оповідання

Козаки-запорожці боронили народ і рідну українську землю від ворожих переслідувань і дбали про те, щоб український народ мав свободу і власну державу. Із *шаблями* вони нападали на турків, татар та інших ворогів України.

Окремим осередком була Запорізька Січ на островах. На високій башті майоріла *корогва*. Корогва у козаків вважалася найважливішою святинею, втрата її означала ганьбу і поразку. У центрі острова розташована церква святої *Покрови*, а навколо – *курені*. Свої курені козаки ніколи не замикали: хто хоче, той заходь їж, пий, спочивай. Хто побуває – хрест серед хати поставить – значить були гості і дякували господареві. Важливими атрибутами у козаків були *клейноди: булава, бунчук*.

Одягалися козаки просто: в грубу сорочку, шаровари, *кирею*, жупани, *сап'яни*, на голові – кучма . За широким поясом носили пістолі і люльку. Їли козаки галушки, соломаху, вареники та інші страви (із журналів).

Показник: розуміння значення слів-символів українського народу.

Завдання “Наші символи”.

Писанка	символ покірності
Булава	символ кохання, вірності
Гарбуз	символ могутності, високого злету
Голуб	символ влади, чоловічої мужності та сили

Ягня	символ миру, спокою
Сокіл	СИМВОЛ ВІДМОВИ
Козак	символ злагоди, родини, ніжності
Лебідка	символ життя
Мати	символ відваги, слави, відчайдушності
Соловей	символізує досконалість співу

Показник: розуміння смислу фразеологічних зворотів.
Завдання “Цікаві вірші”.

Вірш “Від горшечка два вершечки”

Клопітлива та кмітлива
Наша Галочка росте –
Від горшечка два вершечки,
А підлогу замете.
Хай невміло ще тримає
Галя віника в руках,
Хай деінде залишає
Порошинки по кутках,
Та радіють мама й тато,
Що у них вона така –
Від горшечка два вершечки,
А до праці беручка! (Лідія Компанієць)

Вірш “Березова каша”

Син одбивається од рук.
Ракетки. Самокати.
Батьківським правом до наук
Почав я спонукати:
– Щось ти уроки занедбав, –
Все ігрища ті вражі.
Гляди, щоб ти не скуштував

Березової каші!

На це всміхається не зле

Синочок довготелесий:

– Я знаю, – каже, – сік, але

Щоб каша із берези?

А я йому: – Того, хто вчивсь,

Любили предки наші,

Несли за те, що не лінивсь,

До школи горщик каші.

Хто ж не обтяжувавсь нічим,

Суворі предки наші

Всипали добрих різок тим –

Березової “каші”.

А знав би ти, які були

З берези пруття голі,

Що ними дітвору сікли

В старій церковній школі.

О, там старались що не крок

“Підвищувати бали”

І за невивчений урок

Безжалісно стьобали.

Тож батько наш і нам казав

За витребеньки наші:

– Гляди, щоб ти не скуштував

Березової каші!(Дмиторо Білоус)

Вірш “Іван носить плахту, а Настя – булаву?”

Ви чули примовку,

і досі ще живу:

Іван носить плахту,

а Настя булаву?

Так люди говорять
(і правильно цілком)
тоді, коли в Насті
Іван під каблуком.
А факт історичний
в основі тут лежить.
Загляньмо в минуле –
побачим вочевидь.
На Лівобережжі
у той прадавній час
Іван Скоропадський
став гетьманом у нас.
Любив надмір жінку –
отож не дивина,
що правила Настя,
вродливиця-жона.
Вона і в державні
втручалася діла.
Тож Настина влада
безмежною була.
Й пішло поміж людом
(бо видно ж наяву):
Іван носить плахту,
а Настя булаву! (Дмиторо Білоус)

Вірш “Пилип із конопель”

Перш ніж лізти, люди важать,
на який ступить щабель.
Щось невлад зморозиш, кажуть:
як *Пилип із конопель*.
Хто такий Пилип той дивний

і чого він там сидів? –
Інтерес уже спортивний
до таких крилатих слів.
Жив пан Філіп (з книг я знаю).
Шляхтич, з польських був земель
з Сандомирського десь краю,
із містечка Конопель.
Якось він прибув на раду
(сеймик саме скликав їх),
щось там бевкнув не до ладу –
у присутніх подив, сміх:
– Хто то? – всі питають. – Проби! –
Та на нього оком стрель.
– То пан Філіп із Конопі!
(пан Пилип із Конопель).
І пішов Пилип у люди
аж за тридев'ять земель.
І пішов гулять усюди
той Пилип із конопель.
А можливо, що й не в цьому
слів крилатих справжня суть.
Бо Пилипом, як відомо,
у народі зайця звать.
Може, істина так близько,
не за тридев'ять земель:
просто вискочив зайчисько
із звичайних конопель.
Вам цікаво, – тема, звідки?
Із Міцкевича узята.
Придивіться до примітки –

“Пан Тадеуш”. Пісня п’ята. (Дмиторо Білоус)

Додаток П

Фрагменти уроків для ознайомлення учнів з етнолексемами тематичної групи “Птахи”

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Словник: гава, голуб, горлиця, грак, жайворонок, журавель, зозуля, ластівка, лелека, лебідь, орел, сокіл, соловей.

1. Відгадування учнями ребусів.

Зразок ребуса:

Ч Ж

(жайворонок)

2. Гра “Довідкове бюро”. Дітям були роздані картки-довідки з інформацією про гава, голуба, горлицю, грака, жайворонока, журавля, зозулю, ластівку, лелеку, лебедя, орла, сокола, солов’я (опис зовнішнього вигляду, види, де гніздяться, чим живляться, як зимують). Інструкція: “Пропоную вам гру “Довідкове бюро”. Перед вами телеграма з інформацією про птахів. Прочитайте і перекажіть її”.

3. Переказ учнями прочитаної інформації.

4. Бесіда: “Що спільного між цими птахами?”, “Що відмінного?”, “За якими ознаками можна їх впізнати?”, “Які з них відлітають у вирій, а які залишаються зимувати на Україні?”. “Запишіть короткі визначення про птахів до своїх словників”.

5. Вправа “Усна народна творчість про птахів”. Учні пригадували вірші, скоромовки, прислів’я та приказки, у яких згадуються птахи.

6. Розкриття символічного значення слів-назв птахів учителем: “В українській культурі птахи здавна носили символічне значення. Так, жайворонок – символ єдності Землі й Неба, він – співець хліборобського поля і небесної блакиті, бо своїм співом возвеличує хліборобську ниву до небес, а небесну блакить опускає до хліборобського лану. Ластівка здавна символізувала весну і відродження, добро і щастя. Вона – Божа пташка, а тому, вбити її – великий гріх; зруйнувати гніздо – накликати на себе велику біду. Божа благодать на ластівці через те, що в час, коли іудеї розпинали Христа, ластівки крали у них цвяхи. Лелека – символ любові до батька-матері, котрі благословили тебе на світ, а тому це і символ сімейного благополуччя, любові до рідної землі, Батьківщини. А ще лелека приносить до оселі немовлят. Голуб – символ Святого Духа, а також – щирої любові, злагоди і ніжності. Голуб і голубка в парі – символ вічної й вірної любові. Для всього людства – це птах усеземної любові, птах миру. Зозуля – символ суму і вдівства, нещастя, туги за минулим і страждань нерозважливої матері. Вона має віщий дар – “кукує” людині літа, щасливе або нещасливе заміжжя. Може бути передвісником доброго чи поганого врожаю: коли закує на голе дерево – бути голодному літу, а якщо дерево вже розпуститься – то чекай доброго врожаю. Горлиця – символ жінки, що тужить і сумує. Журавель – символ народу” (із журналів).

Фрагмент уроку з рідної мови

Словник: гава, горлиця, грак, жайворонок, журавель, зозуля, ластівка, лелека, лебідь, орел, сокіл, соловей.

1. Вправа на віднесення слова до частини мови.

Інструкція для учнів: “Прочитайте прислів’я. Випишіть іменники:

“Соловей співає, поки голос має”, “Одна ластівка весни не зробить”,

“Зозуля своє гніздо не в’є, діток своїх роздає”, “Де лелека водиться, там і щастя родиться”. Визначте рід виписаних слів.

2. Вправа “Звукобуквенний аналіз”.

Інструкція для учнів: “Зробіть звукобуквенний аналіз слів: соловей, ластівка, зозуля, лелека”.

3. Словотвірна робота.

Інструкція для учнів: “Доберіть до поданих слів спільнокореневі за зразком: лебідь – лебедята, лебедик, лебідоньки, лебединий”.

Слова для вправи: лелека, ластівка, жайворонок, соловей, горлиця.

4. Складання учнями усного твору-опису “жайворонок” за малюнком.

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

Словник: гава, голуб, горлиця, грак, жайворонок, журавель, зозуля, ластівка, лелека, орел, сокіл, соловей.

1. Вправа “Склади назву птаха”.

Інструкція для учнів: “Із розсипаних літер складіть слова-назви птахів. Всього має утворитись п’ять слів” (учні мають скласти слова: гава, горлиця, грак, орел, лебідь).

2. Вправа “Запам’ятай!”.

Учитель записував на дошці прикмети, пов’язані із птахами і пропонував учням прочитати їх, повторити мовчки, а потім вголос.

3. Малювання способом перетворення літери “Л” та знаку “?” на зображення лебедів. Інструкція учителя: “Напишіть на аркуші паперу велику рукописну літеру “Л” і знак “?”. А тепер спробуйте з їх допомогою намалювати двох лебедів”.

4. Порівняння учнями своїх малюнків зі зразком, виправлення помилок.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Словник: гава, голуб, горлиця, грак, жайворонок, журавель, зозуля, ластівка, лелека, орел, сокіл, соловей.

1. Конкурс між учнями на тему “Найкращий знавець казок про пташок”.

2. Розповідь учителя про ластівку: “З дитинства у кожного українця ластівка асоціюється з маминою хатою, рідним порогом, а відтак – з рідним краєм, милою Вітчизною. Щасливою вважається оселя, яку вподобає ластівка. Коли ж минає двір, кажуть, що живуть у ньому злі люди. Отож і оберігають пташину, не дозволяють її ображати, бо то – гріх. Братимеш у руки ластів’ят – ластовиння на обличчі виступить. Якщо ж уб’єш ластівку, її подруги спалять твою хату”.

3. Виготовлення учнями ластівки та інших птахів з природних матеріалів (шишок, жолудів, пир'я).

Фрагмент уроку з музики

2. Розучування пісні Є. Мартинова “Лебедина вірність”:

–прослуховування пісні;

–бесіда за прослуханою піснею: “Які почуття викликала у вас ця пісня?”,

“Чим вона вас вразила?”, “Які ще пісні про птахів вам відомі?”.

3. Вправа “Про що розмовляють птахи?”

Інструкція для учнів: “Прослухайте аудіозаписи співу пташок і подумайте, про що вони розмовляють між собою”.

Після того як, учні прослухали аудіозаписи, вони ділилися своїми думками щодо почутих голосів.

4. Вправа “Про птахів у піснях”.

На дошці були написані рядки українських народних пісень. Учням пропонувалося зачитати тільки ті уривки, у яких згадувалися птахи.

Уривки пісень для вправи: “Помандрував козаченько у чистеє поле...”, “Ой у перепілки та голова болить...”, “Ой літає чорна галочка по полю...”, “Вийшли в поле косарі...”, “Сизоокий орле, високо літаєш...”, “Ой летіла зозуленька, почала кувати...”, “Ой у полі річка, через річку кладка...”.

5. Вправа “Визначте птаха за його ознаками”.

Вчитель описував птаха, а учні повинні були відгадати його назву.

Як бачимо, ознайомлення учнів із етнолексемами на позначення птахів на уроках з навчального курсу “Я і Україна” відбувалось шляхом визначення спільних та відмінних ознак птахів, розкриття їх символічного значення в українській культурі, пригадування віршів, скоромовок, прислів'їв та приказок про цих птахів. На уроках з рідної мови діти виконували завдання на віднесення етнолексем до частин мови, визначення роду слів; на словотвірну роботу та розвиток зв'язного мовлення. При вивченні образотворчого мистецтва учні малювали птахів, а на уроках з трудового навчання виготовляли їх з природних матеріалів. На уроках з музики школярі розучували про них пісні, слухали аудіозаписи їх голосів.

Приклади вправ пізнавально-збагачувального етапу експериментального навчання

Вправи для уроків з рідної мови

Вправа “Встав потрібну букву”.

Мета: ознайомити учнів з етнолексемами, що утворилися шляхом підібраних голосних букв.

Словник: ведмідь, цебер, домовик, Січ, Різдво, пампушка, хата, комора.

Процедура виконання. Учням пропонувалася інструкція: “Вставте пропущені голосні букви у словах:

В_дм_дь

ц_б_р

д_м_в_к

С_ч

Р_здв_

п_мп_шк_

х_т_

к_м_р_”

Після виконання завдання учитель просив пояснити значення утворених слів.

Вправа “Згрупуй слова”.

Мета: вчити учнів відрізняти етнолексеми різних тематичних груп, підбирати узагальнююче слово до слів однієї групи.

Словник: макітра, щедрівка, джура, козак, куманець, цебер, глек, гопак, коломийка, гуцулка, клейноди, веснянки, сотник, козачок, булава.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Спишіть. Згрупуйте слова однієї тематичної групи. До згрупованих іменників доберіть загальну назву”.

Вправа “Які це слова?”.

Мета: вчити учнів відрізняти спільнокореневі слова та слова-синоніми етнокультурознавчого змісту.

Словник: писанка, хата, вишиванка, храм.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Прочитайте рядки слів:

–писанка, писанковий, писанкарство, писанкар, писаночка;

–хата, оселя, дім, помешкання, обійстя, домівка;

–храм, святиня, церква, святилище;

–вишиванка, вишивальниця, вишитий, вишивання, вишивка.

Подумайте, де слова-синоніми, а де спільнокореневі слова”, “Чому ви так вважаєте?”.

Вправа “Запиши у алфавітному порядку”.

Мета: ознайомити учнів із етнолексемами на позначення предметів побуту, вчити дітей визначати наголос у таких словах.

Словник: перевесло, веретено, коромисло, мотовило, решето, налавники.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Перепишіть слова з дошки у алфавітному порядку, поставте наголос, визначте рід. Що позначають ці слова?”

Вправа “Утвори слова”.

Мета: вчити учнів утворювати спільнокореневі слова етнокультурознавчого змісту.

Словник: фуркало, торохтілка, свищик, дзижчалки, крашанка, витинанка.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Від слів-назв предметів утворіть спільнокореневі слова-назви дій”.

Вправи для уроків з навчального курсу “Я і Україна”

Вправа “Квіти”.

Мета: ознайомити дітей із етнолексемами на позначення рослин (квітів).

Словник: барвінок, волошка, ромашка, фіалки, конвалії, первоцвіт.

Процедура виконання. Дітям пропонувалося оглянути букет українських польових квітів (барвінок, волошка, ромашка, фіалки, конвалії, первоцвіт), назвати ці квіти. Учитель разом з учнями описували кожну квітку (колір; вигляд листків, цвіту; запах); розповідали про них легенди та повір’я, а потім учні самостійно давали визначення кожній етнолексемі-назві квітки.

Вправа “Поміркуй!”.

Мета: вчити учнів називати видові поняття до узагальнюючих слів.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Напишіть видові поняття до загальної назви:

..., ..., ..., ..., – це християнські свята

..., ..., ..., ..., – це українські національні страви

..., ..., ..., ..., – це тварини.

Наприклад, гава, горлиця, ластівка, голуб, жайворонок – це птахи”.

Вправа “Узагальни через протиставлення”.

Мета: вчити дітей узагальнювати етнолексеми через протиставлення.

Словник: дуб, калина, намисто, постолі, глечик, кептар, козак, байдак.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Доберіть загальну назву за прикладом: дуб – це дерево, а калина – це кущ.

Намисто – це прикраса, а постолі – це...

Глечик – це посуд, а кептар – це...

Козак – це людина, а байдак – це...

Вправа “Чарівники та чародійки”.

Мета: ознайомити учнів із етнокультурознавчими словами, що позначають людей за родом діяльності.

Словник: коляда, гончарство, ліра, бандура, писанка, колядник, гончар, лірник, бандурист, писанкар.

Процедура виконання. Дітям пропонується інструкція: “Змініть слово так, щоб із неживого предмета, яке воно позначає, утворилось “живе”, тобто таке, яке б відповідало на запитання хто? Наприклад: кобза – кобзар”.

Після виконання завдання учитель спільно з учнями пояснював лексичне значення утворених слів.

Вправа “Добери слово-відгадку”.

Мета: вчити учнів впізнавати етнолексеми за їх визначенням.

Словник: гончар, рушник, кожух, макогін, намисто.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “До поданого визначення підберіть слово-відгадку:

–людина, яка виготовляє вироби з глини (гончар);

–предмет домашнього вжитку, домашній оберіг (рушник);

–старовинний зимовий одяг (кожух);

–предмет домашнього вжитку, яким розтирають у макітрі мак, пшоно (макогін);

–прикраса з коралів, перлів, яку жінки носять на шиї (намисто).

Вправи для уроків з музики

Вправа “Українські пісні”.

Мета: підвести учнів до виокремлення етнолексем-прикметників.

Словник: сивая, зеленеє, хорошії, красна, рясна, бідная, невірная, непривітная, зозуленька, верба, ньенька, дружинонька, жито, головонька.

Процедура виконання. Учні співали уривки пісень. Після цього їм роздавали індивідуальні картки з текстом уривків пісень і пропонували інструкцію: “Прочитайте речення. Підкресліть прикметники:

–Ой сивая та й зозуленька, всі сади облітала, в жодному не кувала.

–Зеленеє жито, зелене. Хорошії гості у мене.

–На городі верба рясна. Там стояла дівка красна.

–Головонька моя бідная, в мене ньенька нерідная,

–Дружинонька невірная, чужа сім’я непривітная”.

“Поясніть підкреслені слова та іменники, означені прикметниками”.

Вправа “Календарно-обрядові пісні”.

Мета: вчити дітей класифікувати пісні на календарно-обрядові та історичні.

Словник: колядки, веснянки, гаївки, купальські, петрівочні, колискові, весільні, історичні, жнивварські, кріпацькі, щедрівки, козацькі.

Процедура виконання. Інструкція для учнів: “Прочитайте назви пісень з дошки. Поділіть їх на п’ять груп: весняні, літні, осінні, зимові та історичні”.

Вправа для уроку з трудового навчання

Вправа “Поясни слово”.

Мета: спонукати учнів до самостійно пояснення значення етнолексем-назв українських іграшок, вміння працювати зі словником-мінімумом.

Словник: свищики, тріскачки, фуркало, дзижчалки, торохтілки.

Процедура виконання. Учням було запропоновано дати визначення слів: свищики, тріскачки, фуркало, дзижчалки, торохтілки, порівняти свої визначення із визначеннями у словнику, назвати одним словом означені предмети.

Вправа для уроку з образотворчого мистецтва

Вправа “Намалюй міфічних істот”.

Мета: стимулювати учнів пояснювати лексичне значення етнолексем шляхом малювання об’єктів, позначених цими словами.

Словник: русалка, домовик, польовик, відьма.

Процедура виконання. Дітям пропонувалося намалювати русалку, домовика, польовика, відьму, підібрати до слів загальну назву.

Після виконання завдання учні порівнювали малюнки із справжніми зображеннями міфічних істот.

Додаток С

Матеріали до завдань формувального експерименту

І етап – пізнавально-збагачувальний

Урок з рідної мови

Тема – “ Українська мова – мова українського народу”

Розповідь про українську мову

Було це за Австрії, у далекому 1916 році. В купе першого класу швидкого поїзда Львів-Відень їхали четверо пасажирів: англієць, німець, італієць, а четвертим був відомий львівський юрист Богдан Косів. Розмови велися навколо різних проблем і тем. Нарешті заговорили про мову – чия краща, чия багатша. Звісно кожен почав вихваляти свою мову.

Першим заговорив англієць:

–Англія – країна великих завойовників і мореплавців, які рознесли славу англійської мови по всьому світові. Англійська мова – мова Шекспіра, Байрона, Діккенса, Ньютона, Дарвіна та інших великих літераторів та вчених.

Отже, англійська мова наймелодійніша і найбагатша.

–Ні в якому разі, – гордовито заявив німець. – Німецька мова – це мова двох великих імперій: Великонімеччини та Австрії, які займають більше половини Європи. Це мова філософії, техніки, армії, медицини, мова Шіллера, Гегеля, Вагнера, Гейне. І тому, безперечно, німецька мова найчарівніша.

Італієць усміхнувся і тихо промовив:

–Панове, ви обидва не маєте рації. Італійська мова – це мова сонячної Італії, мова музики, кохання, а про кохання мріє кожен. Мелодійною італійською мовою написані найкращі твори епохи Відродження, твори Данте, Бокаччо, Петрарки. Кращої мови й годі шукати.

Українець довго думав і нарешті промовив:

–Я також міг би сказати, що моя мова – це мова незрівнянного сміхотворця Котляревського, мова геніального поета Тараса Шевченка. До пророчих звучань Шевченкової поезії досі так ніхто у світі не піднявся. Це лірична поезія однієї з найкращих поетес світу – Лесі Українки, мова нашого філософа-мислителя Івана Франка, який вільно володів чотирнадцятьма мовами, названими також і тут, проте рідною, найбільш дорогою вважав українську. Нашою мовою звучить понад триста тисяч народних пісень. Ви ж по суті, не сказали про багатство та можливості ваших мов. Чи могли б ви, скажіть, використовуючи багатства ваших мов, написати невеличке оповідання, у якому б всі слова починалися з однієї літери?

– Ні, ні, ні! Це неможливо, – відповіли англієць, німець та італієць.

–Ось вашими мовами це неможливо, а нашою – це зовсім просто. Назвіть якусь букву, – звернувся наш земляк до німця...

–...Хай буде буква “С”.

–Гаразд, я навіть можу створити вірш. Прошу слухати.

Вірш “Самотній сад”

Сипле, стелить сад самотній
Сірий смуток – срібний сніг, –
Сумно стогне сонний струмінь,
Серце слуха скорбний сміх.
Серед саду страх сіріє,
Сад солодкий спокій снить –
Сонно сипляться сніжинки,
Струмінь стомлено сичить.
Стихли струни, стихли співи,
Срібні співи серенад –
Стиха стеляться сніжинки –
Спить самотній сад... [172].”

Тематичні таблиці

Таблиця на засвоєння слів-назв музичних інструментів

Бандура	український народний багатострунний щипковий музичний інструмент
---------	--

Продовження таблиці

Сопілка	народний духовий музичний інструмент із дерева, що має форму порожнистої трубки з отворами
Скрипка	смичковий інструмент
трембіта	гуцульський народний духовий музичний інструмент у вигляді довгої дерев'яної труби без вентилів і клапанів, на якому грають на полонинах
Кобза	старовинний український струнно-щипковий музичний інструмент, схожий до бандури, але менший за розміром
Басоля	український народний смичковий інструмент
Флюяра	басова сопілка-зубівка, майже метрової довжини, поширена на Гуцульщині

Таблиця на засвоєння тематичних груп етнолексем

сім'я, родина	пеленчатко, немовлятко, дитя, чадо, мати, дружина, отець, рідня
міфічні істоти	русалка, домовик, польовик, відьма
українські національні страви та напої	кров'янка, сало, галушки, капуста, вареники, борщ, пампушки, запіканка, солянка

Ознайомлення з етнолексемами тематичної групи “Посуд”

Фрагмент уроку з рідної мови

Кросворд

	а)						
		б)					
			в)				
г)							

	г)						
	д)						
е)							

- а) не гавкає, не кусає, а в хату не пускає (*замок*);
 б) без рук, без ніг, а вилізе на пліт (*гарбуз*);
 в) Дуже я потрібна всім:
 І великим, і малим.
 Всіх я розуму учу,
 А сама завжди мовчу (*книга*);
 г) дерев'яне, але не поліно, шість дірок має, про все співає (*сопілка*);
 г) стоїть корито, повне води налите (*ставок*);
 д) Не гаряча, а пече.
 Хто торкнеться – той втече.
 Дуже злюча ця трава!
 Що ж це, діти?... (*кропива*);
 е) З небесної діжки
 Крижані горішки
 На землю упали,
 Шкоди нам завдали (*град*).

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Вірш “Рецепт”

Узяла Настуся горщик,
 Щоб зварити в ньому борщик.
 До бабусі підбігає.
 Для борщу рецепт питає.
 А бабуся аж присіла:
 – Ти ж недавно борщик їла!
 Ще й казала – дуже смачно.
 Тож рецепт тобі цей нащо?
 – То варила ти, бабуся,
 А тепер і я навчуся,
 І мені потрібно знати,
 Як цю страву готувати.
 Посміхнулася бабуся
 І погладила Настусю:
 – Що ж, ходімо, буду вчити

Український борщ варити (К.Вишинський).

Загадки

1. Не каструля і не миска,
не кружка, не горщик.
Насипають в нього кашу,
В ньому варять борщик (*дзбан*).
2. Годун-годунець, усю сім'ю годував.
Упав, пропав, ніхто кісток не збирав (*горщик*).
3. Біля тіла – вухо,
Голови не маю.
Молоко, сметану, квас
Добре зберігаю (*гличик*).
4. А я чудо із чудес –
Мене знає рід увесь,
Бо я хлопець – молодець,
Опішнянський ... (*куманець*).

Фрагмент уроку з музики

Вірш “Гончарний круг”

Старається гончарний круг,
І глина тягнеться до рук,
Стає вона горнятком –
Малятком – товстенятком.
Гончар горня оте зніма –
І глина в руки йде сама,
І знов же тим порядком,
Кружля, щоб стать горнятком (Т. Коломієць).

Ознайомлення з етнолексемами тематичної групи “Рослини (квіти)”

Фрагмент уроку з рідної мови

Прислів'я та приказки

1. Синьоока чарівниця часто в полі в нас вертиться; де вінки вона
спліта – там пшениці рідкі й жита.
2. Дурному Гаврильці усе чорнобривці.
3. За доброго мужа жона, як ружа, а за лихого – драба, за рік, за два –
баба.

4. У садочку барвінок, на барвінку втінок, заберемо в тінок, вирвімо барвінок.

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Загадки

1. Я перша квіточка весни,
Я пережив зимові сні
І знов родивсь на світ.
У мене очі голубі,
Такі, як неба синь.
Росту між кленів, між дубів,
Люблю і сонце, й неба тінь (*пролісок*).
2. Я перший розцвітаю серед гаю,
Я білий, наче сніг, я намір маю.
Ви мене не ображайте,
Не зривайте, не топчіть,
Хочу довго-довго жить. Хто ж я? (*підсніжник*).
3. Пелюстки бузково-сині,
Наче крапельки чорнила,
Запашні ми, любий друже,
І тому нас люблять дуже (*фіалка*).
4. Я цвіту в весняні дні
Між великим містом,
Виснуть квітоньки мої
Запашним намистом (*конвалії*).
5. На стеблині волохатій
Шість пелюсток лінуватих.
Гарна квітка – навіть в сні
Усміхається весні. Хто я? (*сон-трава*).

Розповідь “Квіткова аптека”

Старі люди казали: “Чим би взимку не хворів, але якщо у квітні “віджив”, поївши першої зелені, погрівшись на весняному сонечку, то ще довго житимеш”. Знали наші пращури цілющу силу квітів. Ми, їхні правнуки та правнучки, багато що з тих знань розгубили на нелегких дорогах до єднання з природою. Але настав час, коли люди відчували потребу в живій зеленій рослині,

її красі та силі. І сьогодні ми відкриваємо світ живої природи. Народна медицина українців характеризується широким використанням квітів: чебрецю, полину, чорнобривців, ромену, маку, барвінку, волошки. Так, чай із м'яти – заспокійливий, а відвар із ромашки дуже корисний для ополіскування волосся. Лікувальні властивості також мають звіробій, чорнобривці, малина, калина (із календаря).

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва

Вірш “Волошка”

Волошка у віночку – любистку сусіда,
 Волошка у віночку – від неба, від літа.
 Волошка нас в свята церковні вітає,
 У відварі із волошок нас мати купає,
 Волошка – це квітка, що вміє дружити.
 Згадай лише як вона дружить із житом.
 Волошка любисток в сусідах тримає,
 І відданість – так як і вона означає (із журналу).

Фрагмент уроку з трудового навчання

Розповідь про квіти українського віночка, розкриття їх символічного значення

Вінок у багатьох народів (зокрема в українців) – це дівоча прикраса з живих або штучних квітів, колосків, кольорового пір'я. Був обов'язковим у вбранні нареченої на весіллі, а також у деяких інших звичаях та обрядах (гадання на Купала, коронування на обжинках), як символ українських народних пісень. Вважалося, що вінок з живих квітів захищає дівчину від напасників і лихого ока. Народ вірив, що дівчина, маючи на своїй голові вінок, володіє чарами. А ще вінок на голові і для здоров'я, тому є квіти, які потрібно обов'язково вплести. До українського віночку вплітали різноманітні квіти, а всього в одному вінку могло бути до 20 різних квіток. Кожна квітка у віночку щось символізувала. Троянда (ружа) – кохання; біла лілія – символ чистоти і невинності, вважається квіткою діви Марії; волошка – простота, ніжність;

вереск – самотійність; дзвоник польовий – вдячність; лавр – успіх, слава; мальва – краса, холодність; півонія – довголіття; ромашка – мир, ніжність, кохання; безсмертник – здоров'я роду людському; калина – символ краси та дівочої вроди, символ України; барвінок – символ життя і безсмертя людської душі, хміль – символ розуму.

До віночка в'яжуть кольорові стрічки. Першою посередині – світло-коричневу. Це наша земля-ненька. Обабіч неї – дві жовті. Це ясне сонце. За ними йдуть з різних боків світло-зелена і темно-зелена – жива природа, краса і юність. За ними в'яжуть синю і голубу – небо і вода: вони дають нам силу і здоров'я. Тоді з одного боку – оранжеву: це хліб. З другого боку фіолетову стрічку – щедрість. І рожева – багатство і достаток. По краях вінка в'яжуть білі стрічки. Вони означають чистоту душі.

Фрагмент уроку з музики

Вірш “Оберіг”

Кожна квітка України

ще і лікарська рослина.

Усі разом – оберіг,

щоб ніхто лихий не зміг наробити лиха злого,

щоб не мав для цього змоги. Отакий він цей віночок

в Україні, в її дочок (Іларіон Ревібура).

Ознайомлення з етнолексею “писанка” тематичної групи “Традиції та обряди українського народу”

Фрагмент уроку з рідної мови

Розповідь про писанку, символіку її кольорів

Писанки – мініатюрний символ українського живопису. Повсюди в Україні живе мистецтво творіння писанок. Разом з Великоднем приходять у наші домівки, вселяючи надію на вічність життя і краси, писанки. Провісники весни – птахи. Вони відкладають яйця та виводять пташенят із настанням тепла. Найперше яйце за легендою, мало в собі зародок цілого світу. З моменту, коли на його поверхню лягли мазки орнаменту, воно стало святою писанкою.

Писанка – розмальоване великоднє куряче або декоративне яйце, розписується різноманітним орнаментом – геометричним, рослинним, тваринним. Кожен колір у писанковому розписі має власну символіку: червоний – радість, весілля; жовтий – сонце, зірки, місяць; зелений – весна, оновлення природи; чорний – земля, болото, ворона, буря, ніч; білий – сніг, зима, день; коричневий – врожай.

Текст для вправи “Добери заголовок”

Писанка – розписане мініатюрним орнаментом куряче яйце. У часи язичництва вона з’явилася як атрибут весняних культових обрядів. Пов’язували ці обряди з пробудженням весняної землі. З прийняттям християнства писанка стала уособлювати святого воскресіння Господнього.

Після розп’яття Христа зібрались на банкет семеро іудеїв. Була серед страв курка засмажена та зварені в круту яйця. Згадавши про покараного, хтось під час банкету сказав: “На третій день Ісус воскресне”. Хазяїн дому одразу заперечив: “От коли оживе курка на столі, і стануть яйця червоними, лише тоді він воскресне”. У цю ж мить ожила курка, а яйця змінили свій колір.

Інша легенда розповідає, що Марія Магдалина проповідуючи Христову науку, увійшла у двір римського імператора, подарувала йому червону крашанку й сказала: “Христос воскрес”. За її прикладом пішли інші християни й почали в день святої Пасхи обдаровувати один одного крашанками та писанками (із календаря).

Фрагмент уроку з трудового навчання

Загадка

Як уродилася, то була біла,
Тепер подивіться, рябенька я ціла,
Мені змалювала Оксаночка бочки
І жовті, червоні, і сині квіточки.
Лежу на столі біля круглої паски,
Моргаю до сиру, тулюсь до ковбаски,
До хрону, до масла, до баби сміюся,
А ну, відгадайте, лишень, як я звуся? (писанка).

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Розповідь про історію виникнення писанки

Коріння цього мистецтва сягають у глибоку давнину, коли воскрес розп'ятий на хресті Ісус Христос. А першим це виявили Марія і св. Соломія, які біля пустої гробниці (в печері) побачили в місці яйця, які з білих стали червоними. Вражені чудом воскресіння вони стали розносити людям новину, а в підтвердження цьому дарували взяті в печері яйця, промовляючи при цьому : “Христос Воскрес !” Отже, з прийняттям християнства, писанки стали символом Великодня – свята воскресіння Христа. Розписані писанки, після освячення в церкві дарують родичам, знайомим, друзям, промовляючи “Христос Воскрес!”, у відповідь кажуть: “Воістину Воскрес” та щиро дякують. Дарувати писанку означає бажати щастя, добра, здоров'я, доброї вдачі.

Текст для завдання “Обмінюємося інформацією”

- У Софіївському соборі, в Києві, з'явилась нова мозаїка – образ Богородиці, викладений із 15 тис писанок. Авторка проекту – Оксана Мась склала все це в семи метрове полотно. Закріпила його на 54 панелях, змонтованих у приміщенні Софії Київської.

- Колись із писанкою чинили магічні дії. Для гарного врожаю на свято Юрія їх котили по зеленій пшениці. Великоднього ранку молоді вмивалися водою, у яку перед тим клали крашанки та срібні монети, що мали надавати сили й краси. Свячені писанки були оберегом житла від грому й вогню, а людей і тварин – від лихого ока. Покриваючи фарбами та знаками-символами шкарлупу яйця, люди ніби захищали життя, яке зберігалось всередині, від злих сил.

Ознайомлення з етнолексею “витинанка” тематичної групи

“Традиції та обряди українського народу”

Фрагмент уроку з трудового навчання.

Розповідь про витинанку

Україна славиться вишиванками, петриківським розписом, опішнянським посудом і опішнянською дитячою іграшкою та витинанками. Витинанки – це один із найдавніших видів народного декоративно-ужиткового мистецтва. Виготовляли їх частіше зі шкіри за допомогою ножиць та ножа, вони здавна слугували окрасою життя, ними оздоблювали одяг і взуття різні народи.

Перші витинанки з паперу з'явилися в Китаї. Напередодні свята весни люди наклеювали на вікна своїх будинків паперові візерунки.

В Україні перші паперові витинанки з'явилися у XVII-XVIII століттях. Це були підкладки для печаток, так звані “кустоді”.

Коли папір за ціною став доступним широким верствам населення, витинанки потрапили до української оселі.

Використовувались вони для оздоблення помешкань, зокрема стін кімнат, мисників, шафок, етажерок, святкового одягу, а також альбомів, гербаріїв.

Залежно від призначення витинанки мають різну форму і квадратуру, заокруглену або прямокутну. Вирізують їх з різних видів паперу. Для готових виробів характерне ритмічне і симетричне повторення мотивів орнаменту.

Щоб створити паперово-ажурний візерунок, аркуш складають учетверо або увосьмеро, хоча можна і вдвоє. Зробивши кілька надрізів ножицями по згину, майстер одержує орнаментальну композицію.

Кожен елемент витинанки має свою символічну назву. Спочатку прикрашали краї витинанки зубчиками, гребінчиками, стрілами. А потім робили візерунки за допомогою хрестиків, кіс, павучків, кружечків.

Найбільш поширені витинанки на Поділлі, Придністров'ї та Прикарпатті. У кожному регіоні вони мають свої характерні особливості. Так, у витинанках Придністров'я переважають багатоколірні квіткові композиції: галузки, букети, вазони, що нагадують народні настінні розписи. Подільські витинанки здебільшого одно-двоколірні, зате вирізняються багатством орнаментальних мотивів. Тут і маленькі зірочки, і кружальця, і похилені віти дерев з птахами і силуетами людей. Народні витинанки Прикарпаття здебільшого ажурні, у них переважають геометричні візерунки у поєднанні з рослинними. Інколи трапляються зображення тварин і птахів (із журналів).

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Вірш “Витинанки у Іванки”

У маленької Іванки

дивовижні витинанки:

і рослинки, і тваринки,

і мережені сніжинки.

Запитали ми Іванку:

– Як зробити витинанку?

– Це не складно, варто, діти,

Дуже-дуже захотіти:

ножиці, папір узяти,

все, що любиш, витинати (із журналу).

Ознайомлення з етнолексемами тематичної групи “Український національний одяг, взуття, прикраси”

Фрагмент уроку з образотворчого мистецтва.

Розповідь про старовинне українське вбрання

У давньоукраїнської жінки та дівчини воно складалось із довгої вишитої сорочки, поясного одягу у вигляді одного або двох незшитих, а пізніше з двох частково зшитих, шматків орнаментованої картатої вовняної тканини (дві запаски, плахта), фартуха. На голові у дівчини був вінець, а у заміжньої жінки – рушникоподібний шматок тканини, що накидався на багато прикрашений твердий, виконаний із дорогої тканини, головний убір, яким щільно закривали волосся. На ноги одівали капчури та плетені або шкіряні постолои. Городянки носили ту саму довгу сорочку та незшитий одяг типу обгортки або запасок. На голову дівчата одягали вінець, а жінки – твердий очіпок та покривали довгим шматком тонкої білої тканини (убрус, намітка). На ноги взували чобітки. Різноманітними були різні прикраси: підвіски, намисто, гривни, дукати, сережки, браслети, вінки прикрашали різнокольоровими стрічками. Чоловічий одяг складався із полотняної сорочки, штанів (гачі, порти, шаровари). На поясі кріпилися різні необхідні речі (кресало, кремій). На голові – капелюх або кучма або кресаня. На ногах – плетені чи шкіряні постолои з онучами або чоботи, холодної пори року одягали сукняну свиту, а взимку – кожух.

Малюнок–схема

(із журналу)

Розповідь про українську вишиванку

Українська сорочка-вишиванка є знаковим національним одягом. Існує багато різновидів української сорочки: волинські, слобожанські, полтавські, подільські тощо. Але все ж є у них щось спільне, що усіх їх єднає. Перш за все справжня сорочка шиється із саморобного полотна, льняного чи конопляного. Платно для буденних сорочок було грубішим, сірим, а для святкових – тонше, вибілене. Святкова сорочка обов'язково мала вишивку (тому вона і називалася вишиванка). Раніше жіночі і чоловічі сорочки були дуже схожі за кроєм, тобто мали однаковий тунікоподібний (його ще називають “вперекидку”) крій. Але вже у ХІХ ст. жіночі сорочки в усіх регіонах України істотно відрізнялися від чоловічих як за кроєм, так і за розташуванням вишивки. Окрім того, жіночі сорочки були значно довші за чоловічі. З того часу люди вишивають сорочки. І служать вони оберегами від усякого зла. А чорний та червоний кольори, які здебільшого переплітаються у візерунках, символізують собою радість і горе, адже все людське життя – це і біль, і радість (із журналу).

Фрагмент уроку з трудового навчання

Розповідь про українські прикраси

Ще у давнину людина носила різні прикраси із кістки, рогу, дорогоцінного каміння, які служили і прикрасою, і виконували роль оберегів. З часом вони

втратили оберегову функцію і стали виконувати лише роль прикрас. Серед найпоширеніших прикрас українок є намисто (показ намиста). Найбільше цінувалося намисто із коралів, бурштину, перлів, гранатів, смальти, із венеціанського скла. Кораловому намисту народ приписував лікувальні властивості. Намисто з бурштину, вважали, має принести здоров'я і щастя. Жінки носили ще прикраси із бісеру – гердани та силянки. Серед традиційних прикрас використовували і монети, їх скріплювали між собою і носили разом із намистом. Називали їх дукатами. Носили окремо одну монету з бантом – дукач. Багатші носили австрійські монети, бідні – просту саморобну бляшку. Гуцули носили прикраси, які мали культове значення – згарди (нанизані на ремінець чи шнурок мідні литі хрестики, між якими чіпляли мідні трубочки чи спіралі).

Ознайомлення із фразеологізмами, що містять етнолекесми

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”

Вірш “Веремій”

Це дідусь хороший мій,
 Звуть його так – Веремій.
 Так він дивно розмовляє,
 Що поспробуй – зрозумій!
 В цирку був я з дідусем –
 Ми там бачили усе:
 І жонглера, і ведмедя
 На швидкій велосипеді...
 Я крутивсь, дідусь спитав:
 – Ти прийшов ловити гав ?
 Ну й дідусь мій Веремій!
 Що він каже? Зрозумій.
 Грались ми з Рябком кудлатим –
 Посварилися із братом.
 Брат мовчав і я мовчав,
 А дідусь обох повчав:

– Так до бійки недалеко!
Що це ви розбили глека?
Братик, плачучи, сказав:
– Глека я не розбивав!
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Ми були біля криниці,
З неї я хотів напиться,
Нахиляюсь, гнуся, гнусь –
До води не дотягнусь...
А дідусь мій: – Що? Попив?
Шилом патоки захопив?
Знов мені не зрозуміло:
Тут – ні патоки, ні шила!
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Братик спать ніяк не хоче:
Хоч і сонні в нього очі,
Вередує: – Я не ляжу!
А дідусь ласкаво каже:
– От якби ти зараз ліг –
Ти б заснув без задніх ніг!
Братик ліг, питає в нього:
– Де ж у мене задні ноги?
Ну й дідусь мій, Веремій!
Що він каже? Зрозумій.
Я, сестричка й менший брат
Втрюх збирали виноград,
Сперечалися ми все:
Хто з нас кошик понесе?

Дідуся ми розгнівили:

– Що ви кашу заварили?

– Де ж та каша? – мовив брат. –

Ми ж збирали виноград!

Ну й дідусь мій, Веремій!

Що він каже? Зрозумій (Грицько Бойко).

Ознайомлення учнів зі словами вітання

Розповідь учителя про формули вітання у різних народів

У різних народів свої особливості вітання. Тибетці, наприклад, вітаючись, знімають головний убір правою рукою, а ліву закладають при цьому за вухо, та ще й язика показують! Європейці обмежуються тим, що злегка піднімають капелюх і вклоняються. А в японців для вітання аж три типи поклонів: дуже низький, середній уклін з кутом в тридцять градусів та легкий уклін з кутом у п'ятнадцять градусів. Уявіть собі японського школяра. Зустрічаючи свого вчителя вранці, японський учень вклоняється йому середнім поклоном. Зустрічаючись з учителем протягом дня, він кожного разу віддає йому легкий уклін. Вклоняються при цьому і учень, і учитель (дорослий не так низько).

Текст “Як віталися в Україні”

Здавна в Україні в сільській місцевості існує добра традиція: вітатися з людьми незалежно від близькості знайомства. У місті сьогодні прийнято вітатися з мешканцями свого будинку, навіть якщо ми з ними безпосередньо не знайомі. В Україні й досі поширеним є привітання “за козацьким звичаєм”. Зустрівшись у гостях, добрі знайомі обіймаються і цілуються. Усталеними формами вітання під час зустрічі в Україні здавна були: “Здоров будь!”, “Здоров будь з неділею (понеділком, у хату)”, “Здоровенький був”, “Доброго здоров'я”, “Щасти доле!”.

Ознайомлення зі словами-символами

Фрагмент уроку з навчального курсу “Я і Україна”.

Розповідь про символічне значення слів

Символ – це знак, умовне позначення якогось предмета, явища. В українській мові є багато слів, які можуть щось символізувати. Ось, наприклад, слово “мати” – символ оберегу, теплоти і любові “соловей” – символ радощів, співучості, “барвінок” – символ молодості, кохання, шлюбу.

Пам’ятки архітектури теж можуть бути символами. Одразу пригадуємо єгипетські піраміди, Велику Китайську стіну, Ейфелеву вежу в Парижі. Для українців національними архітектурними символами є Софійський собор, Золоті ворота, Києво-Печерська лавра.

Національними символами також можуть виступати легендарні чи реальні історичні постаті. Одразу на пам’ять спливають імена першокнязів Кия, Щека, Хорива та сестри їхньої Либіді, князя Володимира Великого, Ярослава Мудрого. Пригадуємо ми й славних козацьких отаманів Байди Вишневецького, Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика.

А хіба можна оминати увагою наших духовних провідників: Петра Могилу, Григорія Сковороду, Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Франка! Без цих постатей не було б національної пам’яті українського народу. Вони – наші світочі, наша гордість.

Легенда про державні символи

Давно-давно жила колись жінка. І було в неї три сини. Росли сини чесними, сміливими, дуже любили свою матусю, готові були віддати за неї своє життя. Підросли вони і вирішили піти в світ прославляти свою матір.

Вирушив у дорогу найстарший син. Мати на згадку про себе подарувала йому золоту корону з трьома промінцями. Пішов син між людьми, і за трипроменею корону, яка зігрівала людей і вела вперед, показувала шлях до кращого життя дали ім’я першому синові Тризуб.

Настала черга середнього сина. Йому мати в дорогу подарувала жовто-синій одяг. Своїми звитяжними справами прославив він свою матір. Дістав середній син імення Прапор.

А там, де був найменший син, зажди лунала дзвінкоголоса пісня. Адже мама подарувала своєму наймолодшому синові солов'їний голос. І отримав молодий син за свій голос і величний спів ім'я Гімн.

І з того часу ідуть поруч три брати – Тризуб, Прапор та Гімн – і прославляють рідну неньку–Батьківщину.

Стаття № 20 І розділу Конституції України

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн. Державний Прапор України – стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів. Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України). Державний Гімн України – національний гімн на музику М. Вербицького із словами, затвердженими законом, що приймається не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України. Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюються законом, що приймається не менше як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України”.

Фрагмент уроку з трудового навчання

Розповідь про національні символи-обереги: рушник, хліб, калину та вербу

До українських національних символів-оберегів відносять рушник, хліб, калину та вербу. Так, рушник – це народний символ України. Все життя українця пов'язане з рушниками. Хліб-сіль на вишитому рушнику – то висока ознака гостинності народу. Рушник на стіні – невід'ємний символ хатнього інтер'єру; в Україні не було жодної оселі, яку б не прикрашали рушниками. Гарно оздоблений рушник висів біля ганку на кілочку в кожній сільській хаті, ним витирали руки і посуд, накривали діжку з тістом, спечені паляниці, діжку після випікання хліба, з ним ходили доїти корову, з ним починали обжинки.

Рушником ушановували появу немовлят в родині, одруження дітей, зустрічали рідних і гостей, проводжали людину в останню путь, виряджали в далеку дорогу батька, сина, чоловіка й коханого. Жінки ткали рушники в жіночі дні – середу, п'ятницю й суботу. Перший витканий рушник призначався для гостей. Він завжди висів на видному місці. Господиня в знак поваги до гостя давала йому рушник на плече чи в руки, брала кухлик із водою і люб'язно пропонувала свої послуги. Старі люди говорили: „Не лінуйся, дівонько, рушник вишивати – буде чим гостей шанувати”.

Хліб належить до особливо шановних символів українського народу. Що ж означає слово хліб? „Словник української мови дає такі тлумачення цього слова. Хліб – це зерно, яке перемелюють на борошно; хліб – це випечений виріб з борошна, продукт харчування; хліб – це рослина в полі, хлібне поле; хліб – це харчі, прожиток; хліб – це заробіток, як засіб існування. От що значить хліб для людини. В Україні хліб-сіль на вишитому рушнику то найвища ознака гостинності народу. А найбільшою святістю вважався хліб на столі. З давніх часів батьки привчали дітей своїх традицій – берегти хліб. Ще з молоком матері засвоювалися високі пошанівні форми бережливого ставлення до свята святих. “Паляниця мала неодмінно лежати на столі, і ніхто навіть діти, не наслідувалися покласти її догори.

Кожний народ має свої рослинні та тваринні символи. В Україні – це калина та верба. Та й народне прислів'я дуже влучно закріпило за нашою Батьківщиною ці рослини: “Без верби і калини нема України”. Символ калини неодноразово зустрічається у віршах українських поетів. Оспівав її і Т. Шевченко:

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчинка-дитина.

Біля кожної хати на Україні обов'язково ріс куц калини. Її червоні кетяги прикрашали хату; вони висіли під стріхою, їх клали у вікна між рамами на зиму.

Білими квітами калини весною дівчата прикрашали коси. Для українців калина слугувала за ліки. Кожна господиня, обов'язково готувала калинові ліки на довгу зиму. Засушивши її цвіт, ягоди, листя, гілочки, перетирали з медом, цукром. Калиновий чай – то був перший помічник при нежиті. Свіжі ягоди з медом або цукром та вареною водою вживали при кашлі, серцевих захворюваннях. А дівчата використовували ягоди калини для косметичних справ, соком стиглих ягід протирали обличчя, щоб красиве та рожеве було, адже калина – це символ дівочої краси.

Верба – ще один символ нашого народу. Українське село важко уявити без верби. Їх висаджували на городах, біля ставу, річки. У народі кажуть: „Де верба, там і вода”. Тому криниці копали, де росте верба. Верба – це символ весни, пробудження природи: „зацвіла верба, прийшла весна”. Котики верби – то перші квіти на нашому столі, у нашій оселі. Неділя перед Великоднем називається Вербною. На цьому тижні не можна сіяти конопель, городини, буряків бо будуть гіркі. У Вербну неділю святять гілочки верби.

Фрагмент уроку з музики

Загадка

Навесні білим цвітом,
А восени – червоним плодом (*калина*).

II етап – репродуктивно-діяльнісний

Вправи другого етапу

Навчальний предмет: трудове навчання

Вправа “Хліб”. Вірш.

Імен багато має хліб,
Є гарні і незвичні –
Рогалик, торт, батон, пиріг
І паска й паляниці.
Ще – бакалійник і калач,
Перепічка і піцца,
І завиванець, і погач,
Галушки, коржик і лаваш.

І колобок, і легуміна,
І мандрик, і пампушки,
Книші, лангоші, пиріжки,
Хрусти, сухарики і пишки.
Пахучий хліб, духмяний хліб,
У будень і на свято.
Учіться діти, весь свій вік
Святий хліб шанувати! (із журналу).

Навчальний предмет: образотворче мистецтво

Вправа “Намалюй предмет”. Вірш.

Коли вимию мамі
І миски і ложки,
Мама дасть сорочку,
Вишиту в квітки.
Як чемненька буду,
вивчу в школі все,
То бабуся плахту
Ткану принесе.
Назбираю в лісі
Тіточці грибів,
Тітка дасть намиста
П’ятдесят рядків.
Поможу білизну
Випрати сестрі,
Дасть мені сестричка
Гарні стрічки дві.
А грядки пополю,
Батько на кінець
Купить мені в місті
Добрий жупанець.
Ще піду я в поле
Та нарву квіток,

І сама я вмію

Виплести вінок.

А одягну все це,

Скаже цілий світ:

–Ось вам українка,

Наче маків цвіт! (Л.Храплива).

Навчальний предмет: “Я і Україна”

Вправа “Будинок рослин та будинок тварин”. Загадки для гри:

1. Як навколо спокій, тиша – вибіжить із нірки...
2. Як листки її пом’яти – добре чути запах...
3. Мед із лісових угідь ціле літо їсть...
4. Наче килим, все вкрива добре знана нам...
5. Із щетиною жупан носить лісовий...
6. Це рослина чистих тіл, звідси й назва –
7. Зветься лагідно козуля дика кізочка...
8. Носить з реп’яхів кожух мешканець доріг... (Наталія Гуркіна).

Додаток Т

Урок-мандрівка уявною машиною часу

Тема. Хай живе козацька доля, хай живе козацький дух!

Мета: активізувати етнокультурознавчий словник учнів; стимулювати дітей до використання етнолексем у власному мовленні, брати активну участь у вивченні історії свого народу, оцінювати власні знання та вміння; поглиблювати

знання учнів про славне минуле українського народу, про козаччину; виховувати любов до рідного краю.

Обладнання: мультимедійна дошка; проектор; іграшкові булава, бунчук, козацький прапор, ляльки козаків.

Хід уроку

1. Вступне слово учителя.

Учитель. На сьогоднішньому уроці я пропоную вам відправитись в одну незвичайну подорож. Сподіваюся на те, що немає жодної людини у світі, яка б не любила подорожувати. Ви спитаєте, на чому ми поїдемо? Не хвилюйтеся, нікуди ми виходити не будемо. Ця подорож може здійснитися тільки за допомогою нашої фантазії. Помандруємо ми на уявній машині часу.

Учні закривають очі на декілька секунд і уявляють машину часу.

Учитель. Відправляємося ми у минуле України, на Січ, на острів Хортицю – осередок козацтва на Дніпрі. Острів цей підготував для нас багато завдань. Адже тут ще не знають чужинці ми, чи свої. І для цього нам треба старанно попрацювати, пригадати все, що ми знаємо про козаків.

2. Перевірка домашнього завдання.

Учитель. Тільки ми прибули на острів, як на воротах фортеці одразу ж з'явилися запитання: “Хто такі козаки?”, “Чому їх ще називають запорожцями?”

(На мультимедійній дошці з'являється слайд із запитаннями на зображенні воріт).

На домашнє завдання учні готували повідомлення про козаків.

Учень. Був час, коли всю нашу землю загарбали й поділили між собою держави. Скрутно жилося українському народові під пануванням чужих володарів. По всій Україні було заведено панщину. Селяни працювали на панській землі. Разом із землею у власність пана перейшов і селянин, який жив на цій землі. Пан міг його продати чи убити, і годі було з паном судитися, бо суддями були ті ж самі вельможі (із журналів).

Учень. Однак не всі люди могли стерпіти панам. Вони кидали свої домівки, худобу і тікали у степи за Дніпровські пороги. Потім ці люди гуртувалися,

здобували собі зброю і полювали на дикого звіра. Називалися ці люди “козаками”. Можливо, назва походить від татарського слова “каймак”, що означає “вільний чоловік”, “безстрашний воїн”. А через те, що козаки жили за порогами Дніпра, то їх називали запорожцями (із журналів).

Учень. Є думка, що назва “Січ” походить від слова “сікти”, тобто “рубати”, і означала укріплення з дерева й хмизу. Вважають, що першим місцем розташування Запорозької Січі був острів Хортиця. Там знаходилося центральне поселення козаків – Кіш. Всього по Дніпру в межах земель запорозьких козаків було 265 островів. Козаки боронили народ і рідну українську землю від ворожих переслідувань і дбали про те, щоб український народ мав свободу і власну державу. Вони нападали на турків і татар, хоробро воювали і з іншими ворогами України (із журналів).

3. Узагальнення отриманих знань.

Учитель. Уявіть собі, як відкриваються величезні ворота брами і ми заходимо на подвір'я Січі. Що ви бачите перед собою?

Відповіді учнів: “я бачу фортеці”, “в мене перед очима багато куренів і церква святої Покрови”, “я бачу козаків, які б'ються шаблями”, “бачу гетьмана з булавою”.

Учитель. У що одягнені козаки?

Відповіді учнів: “бачу козака, на якому ляна сорочка, шаровари, сап'янові чоботи”, “у кожного з них є широкий довгий пояс”, “і шапка”, “я бачу ще кирею. Це такий довгий плащ”.

Учитель. Прямуємо до одного із куренів. Але по дорозі вам необхідно дати відповідь ще на декілька запитань: “Хто був головою Війська Запорізького?”, “Що таке корогва?”, “Чи знаєте ви, що таке курінь?”, Опишіть, як він виглядає. Як ви гадаєте, чи змогли б сучасні воїни перебувати у таких умовах? Чому?

Пропоную зайти усередину до куреня. Подивіться уважно: у кожній кімнаті є внутрішні кути, це такі кути, які знаходяться усередині кімнати. Щоб дізнатися, що займало внутрішній кут хати, давайте відгадаємо загадку: не кінь і не пес, їсть дрова, як овес (піч).

А що ще ви бачите у кімнаті?

Відповіді учнів: “я бачу зброю: пістолі та шаблі”, “переді мною дерев’яний стіл, піч, казани”, “на стіні висить ікона під вишитим рушником”.

Учитель. А хто бачить козацьку їжу? Як харчувалися козаки?

Учень. Я читав, що на сніданок козаки їли соломаху. Це таке житнє борошно, зварене у воді і засмажене олією. Рівно у полудень з фортечної гармати лунав постріл. Це був сигнал, що треба йти обідати.

Учень. На столі я бачу галушки, юшку з риби, мед, куліш з салом.

Учитель. Чи знаєте, що це за страва така, що зветься тетерею?

Учень. Це зварене пшоно або житнє борошно на квасі.

4. Козацькі змагання.

Учитель. Є думка, що у запорозькі козаки приймали всіх, хто приходив на Січ і вмів перехреститися. Проте це не так. Щоб стати справжнім козаком, потрібно було пройти нелегку школу навчання і суворі іспити, які витримували не всі. Новачок, незалежно від віку, приймався спочатку у “молодики”. У цей час він вчився фехтувати, влучно стріляти, розвивати силу і спритність (вчитель розповідав і одночасно демонстрував на мультимедійній дошці відеозаписи із фільмів: “Тримайся, козаче!”, “Чорна долина”, “Гетьманські клейноди”). Керували навчанням досвідчені воїни і полководці. Наприкінці кожен повинен був взяти участь у поході на Туреччину, виконуючи обов’язки зброєносця. І лише тоді кандидат у козаки допускався до іспиту на звання запорожця. Спочатку мав з’їсти миску сильно наперченого борщу. Потім – пройти по колоді, перекинутій поміж скелями на березі Дніпра і не впасти у воду. Наступне випробування – подолати всі пороги, пливучи човном знизу вгору по Дніпру. На завершення “молодик”, осідлавши необ’їждженого коня задом наперед без сідал і вуздечки, мав проскакати по степу й благополучно повернутися. Перевіряли новачка і на такі якості, як кмітливість, товаристська, уміння не розгубитися у складних ситуаціях (із журналу).

Подивіться на фото цієї людини (вчитель демонструє слайд із зображенням гетьмана). Хто це? Що у нього у руках? (булава і бунчук). Яких найславетніших

гетьманів України ви знаєте? (Богдан Хмельницький, Петро Сагайдачний, Дмитро Вишневецький, Северин Наливайко). Пан гетьман пропонує і нам перевірити деякі з названих якостей козака. Для цього нам слід поділитись на дві команди.

Учнів класу ділили на дві групи, обирали кошових (капітанів команд), трьох старійшин (суддів), тайм-спікера (того, хто стежив за часом) та гетьмана (того, хто задавав запитання).

1 тур. Обирали по одному учаснику з команди і пошепки казали слово. Після цього учні з допомогою жестів пояснювали це слово своїй команді. Котра команда швидше відгадає, та і перемогла. Час на виконання завдання – 3 хвилини.

2 тур – розгадування кросворду. Змагання полягало у тому, хто швидше дасть відповідь на питання як називаються: широкі штани у козаків (шаровари), довгий чуб у козака (оселедець), улюблений колір козаків (червоний), верхній одяг, який носили заможні козаки (кожух), український народний інструмент, на якому грали у Січі (кобза), місце розташування козаків (кіш), козацькі човни (чайки).

3 тур – змагання капітанів. Завдання полягало у тому, хто швидше з'єднає стрілками правильні відповіді:

верхній одяг із широкими рукавами	сорочка
натільний одяг, що заправлявся в шаровари	каптан
зимовий одяг	кирея
одяг без рукавів, подібний до плаща	куліш
головна козацька страва	кожух

4 тур – конкурс на краще виконання козацької пісні “Їхав козак за Дунай”.

5 тур – придумати три прикметники і три дієслова до слова “козак”.

6 тур – хто краще намалює козака.

7 тур – скласти твір-міркування “Як відпочивали козаки?”.

Після кожного конкурсу рада старійшин оцінювала кожну команду за п'ятибальною шкалою. Вкінці змагань учні обмінювались враженнями.

5. Підсумок уроку.

Учні обговорювали такі питання: “У чому ми були успішними?”, “За що варто себе похвалити?”, “Про що ми не згадали?”, “Коли можна було відповісти краще?”, “Як ми можемо оцінити свої старання?”, “Як ми оцінюємо своїх суперників?”, “Що позитивного та цікавого нам приніс урок?”

Додаток У

Виховний захід

Тема. Обереги українського народу

Мета: узагальнити знання учнів, пов’язані з побутом української родини, народними символами та оберегами, їх значенням; сприяти активізації словникового запасу учнів етнокультурознавчими словами, словами-символами; виховувати любов до рідного краю, його традицій та культури.

Обладнання: вишиті рушники, український віночок, глечики, соняшники, маки, плакат із зображенням української хати, тематичні малюнки, кетяги калини, мультимедійна дошка.

Клас було прикрашено у стилі української хати: на дошці прикріплено ікону Божої матері під вишитим рушником; біля вікна – частина тину із глечиками, соняшниками та маками, кетягами калини; збоку дошки – український віночок. На столі на вишитій скатертині лежив коровай, у глиняних старовинних мисках – пампушки, гуцульський будз, бануш, у глечику – узвар. Учні одягнені в український національний одяг.

На виховний захід були запрошені гості: вчителі, учні з інших класів, батьки.

Свято розпочиналося виходом двох учнів на середину класу.

1 учениця:

Добрий день вам, добрі люди!
Хай вам щастя-доля буде,
Не на день і не на рік,
А на довгий-довгий вік (із журналу).

1 учень:

Ми гостей своїх стрічаєм
Круглим, пишним короваем.
З рушником берем таріль,
Коровай кладем і сіль.
Шанобливо хліб підносим
І, вклонившись, щиро просим:
– Любий гостю наш, приймай
І рушник, і коровай! (із журналу).

(Учні класу подавали коровай для гостей і співали куплет пісні “Зеленеє жито, зелене...”).

Вчитель. Україна! Рідний край! Золота чарівна сторона. Скільки ніжних слів придумали люди, щоб висловити свою гарячу любов до землі, де

народились і живуть. Людина має завжди пам'ятати, звідки вона родом, де її коріння, глибоко знати історію свого народу, його мову, звичаї, обряди, обереги. Отож, розпочинаємо сьогоднішній виховний захід на тему “Обереги українського народу”.

1 учень.

Обереги мої українські, –
 Ви прийшли з давнини в майбуття.
 Рушники й сорочки материнські
 Поруч з нами ідуть у життя (із журналу).

2 учень.

Нам любов'ю серця зігрівають –
 Доброта і тепло в них завжди.
 Вони святість і відданість мають,
 Захищають від лиха й біди (із журналу).

3 учень.

Й образи, що на стінах у хаті,
 Наставляють на істинну путь.
 Українці – душею багаті,
 Крізь віки у майбутнє ідуть (із журналу).

Вчитель. Ми пропонуємо вам відправитись разом з нам у цікаву подорож. Помандруємо ми сторінками величезної мудрої книги, що зветься “Обереги українського народу”. Першою сторінкою цієї книги будуть обереги-символи, пов'язані з українським побутом.

На мультимедійній дошці з'являється перший слайд із зображенням української хати.

1 учень. Рідна хата – наша берегиня. Вона зігріта теплом материнської любові, мудрим усміхом батька. А починалася хата з порогу. Пороги були завжди високими. Існувало повір'я, що під порогом знаходяться душі померлих родичів, тому не можна було вітатися через поріг, давати що-небудь (із журналу).

2 учень. Особлива урочистість – заселення нової хати. Її засипали зерном та цукром – на багатство, та маком – проти нечистої сили. Проти злих сил також вносили кропиву, лопух, освячені вербові гілочки, мазали поріг часником (із журналу).

3 учень. Оберегом української хати була піч (слайд). Це святе родинне вогнище. Вогонь у печі часто називали символом міцних родинних стосунків, любові, тепла та щирості. Під час сватання дівчина колупала піч, благаючи в неї захисту і сил; після похорону кожен член родини мав потриматися за піч, щоб не боятися небіжчика. Піч була оберегом від різної нечисті. Скіпочка, жаринка, попіл з печі – усе це були дієві ліки для тяжкохворих (із журналу).

4 учень. Роль хатніх оберегів виконували й ікони, або образи, як частіше казали в народі. (Слайд). Вони посіли в оселі почесне місце – на покуті. За ікони ховали зілля, свячену воду, свічки. Як оберіг ікону обов’язково дарували новонародженій дитині (із журналу).

5 учень. Рушник...(слайд). Він пройшов через віки, він і нині символізує чистоту почуттів, глибину безмежної любові. Ним вшановували народження дитини, зустрічали дорогих гостей, з ним виходили в поле, справляли обжинки, проводжали у армію, при сватанні дівчина подавала його на знак згоди, наречені ставали на нього під час шлюбного обряду.

6 учень. А чи знаєте ви, що рушники бувають різними за назвами? (Слайд):

- утирач – для рук та обличчя;
- стирок – для посуду, стола;
- покутник – ним обвішують стіни;
- плечовий – пов’язують сватів;
- подарунковий ,обрядовий, весільний (із журналу).

Звучить “Пісня про рушник” (авт. Андрій Малишко) у виконанні учнів.

Учитель. Наступною сторінкою нашої книги буде хліб (другий слайд – зображення хліба).

3 учень. Хліб на столі – велика радість людям! Свіжий, духмяний, він увібрав у себе тепло сонця, всю наснагу і невтомність людської праці. Нашу

Вітчизну з давніх-давен називають хлібним краєм, бо люди, що живуть тут, завжди були великими працелюбами, вміли гарно обробляти землю і рости на ній хороший врожай.

4 учень. За давнім і гарним звичаєм хлібом святим зустрічали, щастя й радості бажали. Час народження хліба вважався справжнім священнодійством. Перед тим, як його пекти, чепурили світлицю, чистим рушником витирали руки зі словами: “Бог на поміч”, готували тісто. Розчиняли тісто в четвер, а пекли у жіночий день – п’ятницю. Цього дня у сім’ї не мало бути сварок (із журналу).

5 учень. Святим правилом було не залишати недоїдків хліба. “Доїж, дитино, хліб – у ньому залишилася вся твоя сила” – учать батьки своїх дітей і донині. Коли народжувалася дитина, йшли вітати з хлібом, виряджала мати сина – зав’язувала у рушник хлібину. У нову хату чи квартиру теж йдуть з хлібом (із журналу).

Вчитель. А чи знаєте ви прислів’я та приказки про хліб?

(Учні називають прислів’я та приказки про хліб, потім вчитель пропонує глянути на наступний слайд “Як у народі говорять про хліб”, на якому написані прислів’я: “Пшениця колоситься – життя веселиться”, “Глибше орати – більше хліба мати”, “Хліб – батько, вода – мати”, “Хліб – усьому голова”).

Вчитель. Наступною сторінкою нашої мудрої книги будуть символи – назви рослин. Майже у всіх народів є свої улюблені рослини-символи. У росіян – це берізка, у канадців – клен, а у нас – верба і калина.

На мультимедійній дошці з’являється слайд із зображенням верби і калини.

1 учень. Верба – одвічний символ України, символізує вірність, рідний край, любов безмежну, ніби небокрай.

2 учень. Коли копали криницю, то кидали шматок вербової колоди для очищення води. У відро з водою клали вербову дощечку, а на неї ставили кухлик для пиття води. Це була своєрідна народна гігієна. Тиждень перед Великоднем називається вербним. Тоді освячують вербу.

3 учень. Освячені гілочки слугують оберегами плодів від граду, під час грози їх викидають надвір, щоб град припинився, обкурюють хату від хворіб,

кладуть у купіль немовлятам. Освяченими прутиками легенько б'ють дітей, щоб були сила і здоров'я.

4 учень. Калина – символ кохання, дівочої краси, щастя. Навесні цей куш вкривається білим цвітом і стоїть, як наречена у білому вбранні. Восени куш палахкотить гронами червоних плодів. Його ягодами уквітчують весільний коровай, оселю, з них печуть смачні пироги, ними лікуються.

5 учень. З гілочки калини батько синові робив сопілочку. Дівчата вишивали на сорочках калину, її вплітали у віночок. Калину оспівують у піснях, про неї складено легенди.

6 учень. Символом сили, могутності, довголіття є дуб. (Слайд). Дуб живе довго. Матері своїм синам на сорочці вишивали листя дуба, щоб син був сильним, міцним. Спали на дубових меблях, які, за повір'ям, додавали під час сну сили. Дуб, як і інші наші народні символи, має лікувальні властивості. У дубовому лісі добре почувають себе люди, які страждають на серцеві захворювання.

7 учень. Тополя також є нашим народним символом (слайд). Зі стрункою тополею порівнювали гнучкий дівочий стан та нещасливу дівочу долю. Про тополю написано багато пісень, складено легенди.

Вчитель. От ми побували вже на кількох сторінках книги про обереги українського народу. Останньою сторінкою будуть символи – назви квітів.

7 учень. Український віночок – це не просто краса, а й оберіг, бо в ньому є чаклунська сила, що болі знімає, волосся береже. Впліталось до віночка багато квітів: вишні, калини, чорнобривців, маку, ружі, безсмертника, деревію, незабудки, ромашок, волошок, любистку.

8 учень. Деревій у вінку займав найпочесніше місце (слайд). Здалеку ці дрібненькі біленькі квіточки нагадують одну велику квітку. Після того, як відцвітає квітка, її насіння розносить вітер далеко-далеко. Та хоч би де проросла ця рослина, вона завжди цвіте, тому і символізує непокірність.

9 учень. Барвінок – символ життя (слайд). Взимку відвар з нього п'ють від простуди, влітку ним прикрашають святковий хліб, плетуть весільні букети.

10 *учень*. Цвіт вишні та яблуні – символ материнської любові; калина – символ краси та дівочої вроди, символ України; любисток – символ людської відданості; хміль – символ гнучкості та розуму.

11 *учень*. Плести віночки – то ціла наука і дійство. Наші прабабусі знали різні секрети, як плести і коли, як зберігати квіти у віночках. Квіти змочували спочатку у рослинних соках, аби довший час були свіжими.

Вчитель. Ми живемо у прекрасній країні, про яку Марко Вовчок написала такі слова: “Хто бував на Україні? Хто знає Україну? Хто бував і знає, той нехай згадає, а хто не бував і не знає, той нехай собі уявить, що там скрізь білі хати у вишневих садках, і весною... весною там дуже гарно, як усі садочки зацвітуть і усі соловейки защебечуть” (із журналу).

От і закінчилась наша сьогоднішня подорож. Чи сподобалась вам вона? Чи багата наша країна на обереги? Тож давайте пам’ятати про них, шанувати традиції та звичаї свого народу і завжди гордитися тим, що ми є українці. А зараз, дорогі діти, всі присутні, просимо пригоститися українськими національними стравами.

Лунає запис пісні Ніни Матвієнко “Ой роде наш красний”.

Додаток Ф

Таблиця

Теми реалізації міжпредметних зв’язків у засвоєнні учнями третіх класів етнокультурознавчої лексики

Рідна мова	Образотворче мистецтво	Трудове навчання	Музика	Я і Україна	Міжпредметна етнолексика
------------	------------------------	------------------	--------	-------------	--------------------------

Складання письмових запрошень для далеких родичів.	Малюнок “Українська родина”.	Виготовлення бабусиної скриньки.	Дідусева сопілка.	Твоя сім’я. Родовідне дерево.	бабуся, дідусь, отець, немовлятко, пеленчатко, сват, чадо
Текст. Добір заголовка до тексту.	Малювання одягу для казкових героїв.	Вишивання хрестиком сорочки для ляльки.	Опрацювання музичного твору “Чобітки мої червоні”.	Український національний одяг.	вишиванка, ґердан, жупан, запаска, зґарда, кептар, кирея, китайка, кожух, кресаня, кунтуш, кучма, личаки, намисто, очіпок, плахта, постолі, свита, фартух,

Продовження таблиці

					шаровари
--	--	--	--	--	----------

Урок розвитку зв'язного мовлення. Складання твору-опису "Народна іграшка".	Дивовижні баранці та коники.	Конструювання народних іграшок з різних матеріалів.	Опрацювання пісні-гри "Ляльки танцюють".	Мистецтво народної іграшки.	дзижчалки, свищик, торохтілка, тріскачки, фуркало
Змінювання іменників за родами.	Колективне малювання картини "Битва на Січі".	Аплікація із соломки козицького човна.	Про козацьке життя (на матеріалі творів К.Трильовського "Гей там на горі Січ іде" та В.Загрудного "Будем козаками").	Історичне минуле нашого народу.	козак, герб, тризуб, гімн, булава, бунчук, гетьман, джура, клейноди, корогва, Січ, курінний, сотник, хорунжий
Змінювання іменників за числами.	Чарівна ваза.	Традиційні знаряддя праці	Опрацювання твору Ф.Колесницького	Господарська діяльність	барильце, ваза, глек, горщик, дзбан, діжа,

Продовження таблиці

		українських селян (виготовлення макітри з пластиліну).	еси “Сенаша хата”.	українців у деяких містах.	куманець, кухоль, макітра, макогін, цебер
Урок розвитку зв’язного мовлення. Складання переказу за планом “Квіти України”.	Малювання українського віночка.	Виготовлення екибани з квітів і трав.	Опрацювання твору “Вальс квітів”.	Рослини – живі організми.	волошка, барвінок, горицвіт, деревій, калина, любисток, льон, мак, мальва, первоцвіт, ромашка, чорнобривці
Урок розвитку зв’язного мовлення. Складання твору-розповіді “Як святкують Великдень”	Виготовлення вербових котиків.	Орнаменти великодньої писанки.	Календарно-обрядові пісні українців.	Народні свята.	писанка, крашанка, галунка, дряпанка, мальованка, Пасха, Великдень, паска, Вербна неділя.